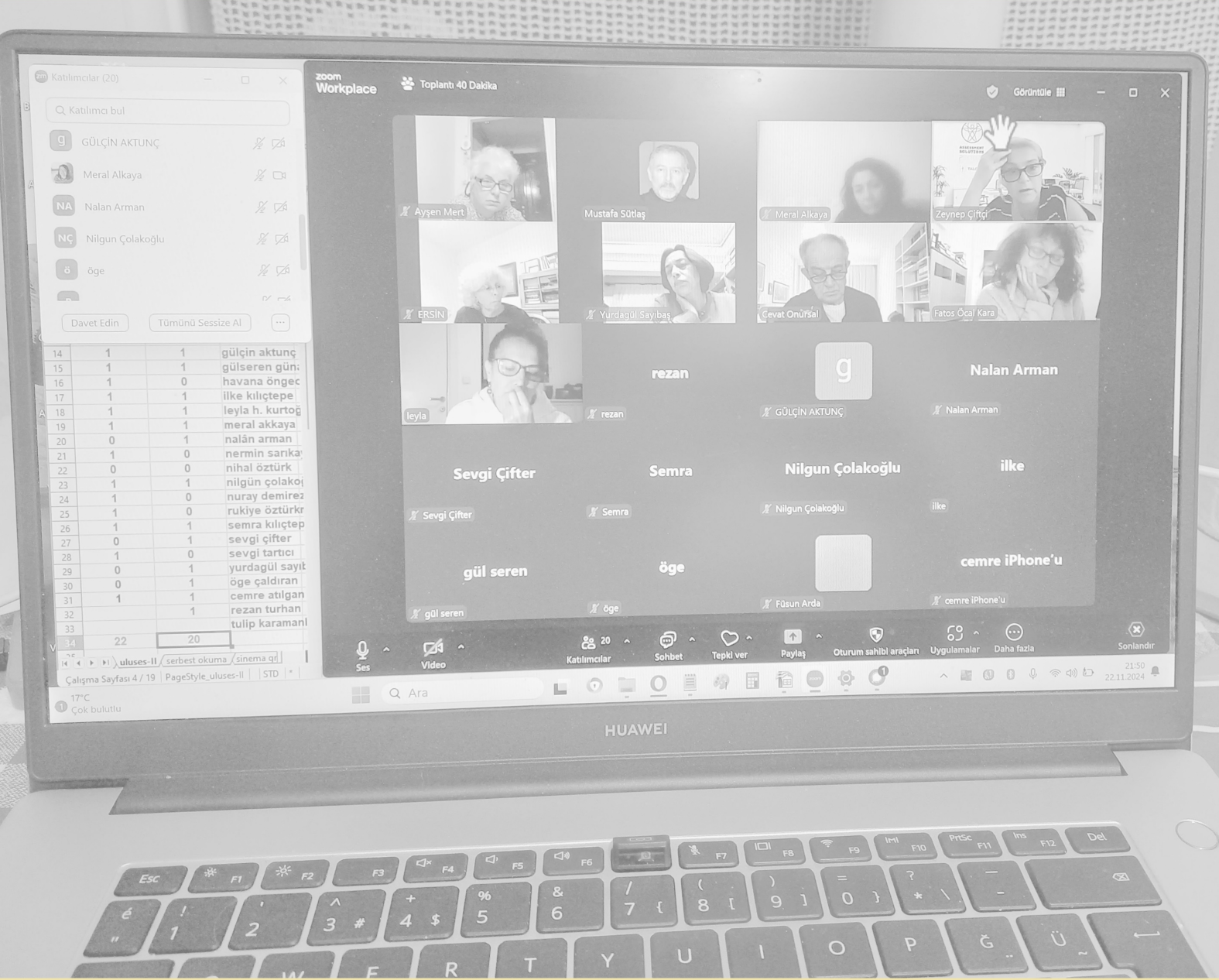

yazılarım ve notlarım 2024

mustafa sütlaş

**mayıs 2025
izmir**

yazılarım ve notlarım 2024

mustafa sütlaş

2024

izmir

İÇİNDEKİLER

osamu dazai ve “yeni bir hamlet	22.01	4
bira fiyatı ve enflasyon	22.01	4
enflasyon -devam notu	29.01	4
bernhard schlink ve “okuyucu”	10.02	5
hatay depreminin 1. yılı	13.02	7
memleketin hâlleri	19.02	7
doris lessing ve “türkü söylüyor otlar”	09.03	7
yeni mekânda yeni hayata başlamak	18.03	8
bir hikâye ve algıların farklılığı	29.03	8
mihail bulgakov ve “usta ve margarita”	20.04	9
27 mayıs bayramı	27.05	14
ingiltere, avusturya ve almanya gezim	31.08	14
hariku murakami ve “renksiz tsukuru tazaki ve hac yılları”	12.10	15
“içinizdeki erkeği öldürün”	08.10	22
hulki abinin vefatı	14.10	22
memleketin hâl-ü pürmelâli	14.10	23
maggie o’farrell ve “hamnet”	16.10	23
“homo faber” e dair	08.11	25
max frisch “homo faber” romanı sunumu	09.10	25
walter faber & stiller	21.11	47
“karşılaşmalar”	11.11	48
murat gülsoy ve “istanbul’da bir merhamet haftası”	23.11	48
“james joyce okuması”	27.12	49
ihsan oktay anar ve “puslu kıtalar atlası”	26.12	49
geçen yılın genel değerlendirmesi	31.12	51

güne konulan notlar

osamu dazai ve “yeni bir hamlet”

2024’ün ilk okuma buluşmasını zoom üzerinden yaptık ve sevgili ayşen mert’in sunumundan sonra konuştuk. genellikle yaptığımdan farklı olarak bu kez yazılı bir metin hazırlamamış, okurken ve değerlendirme öncesi aldığım notlarımdan yararlanarak serbest bir konuşma yapmışım. konuşmamın kaydı bu kitapla ilgili buluşmamızın bilgi ve kayıtlarının bulunduğu “7. buluşma-ocak 2024- a mert” klasörünün içinde ki “mustafa sütlaş-değerlendirme.m4a” ses dosyasının içinde yer alıyor. bir gün onu metne dökersem bu konudaki düşüncelerime erişilebilir.

bira fiyatı ve enflasyon

geçen yıl üçüncü haftanın notunda bira fiyatı ve enflasyona dair bir not koymuşum:

“tuborg extra 40tl olmuş. henüz maaş artışları bize yansımadı, ama hayata çoktan zamları uygulanmış.”

sadece tarihe not düşmek adına yeni yılda aynı biranın fiyatının 70tl olduğunu söyleyeyim artış %53,33 başka bir deyişle 100 olan 175 olmuş durumda. enflasyon 2002’den bile yüksek. 22 yılda geldiğimiz nokta bu. aynı brezilya, arjantin gibi olacağız. en çok da emeklileri vuracak. iki kere iki dört.

bu konu benim duyarlı olduğum konuların başında geliyor. alkol kullanmak ve tüketimini kontrol altında tutmak kapitalizmin hüküm sürdüğü tüm ülkelerde farklı amaçlarla olsa da toplumu dizayn etme konusunda başta gelen uygulamalardan birisi. hemen her ülke yüksek oranlı tüketim vergileri ve alkolün üretimine yönelik kısıtlamalarla bu konuda kendi yurttaşlarına yönelik bir tutum içinde. bizimki gibi ülkelerde ise bunun bir de inanç sistemiyle ilişkilendirilmesi söz konusu. dolayısıyla mevcut hükümetler, devletin kontrol olanaklarıyla, alkol üretimi serbest piyasaya bırakmakla birlikte daha alkol tüketilmeye başlamadan önce aldığı doğrudan ve maktu vergilerle bu kesimin mevcut kaynaklarını kendine ayırıyor ve bunu da kapitalizmin prensipleri uyarınca tüm toplum için değil, bazı kesimlere rant aktarımı biçiminde yapıyor. işte benim duyarlı olduğum asıl nokta bu. bu konuda üstelik bir yalanı da buna dayanak yapıyor: “eğer yurttaşım bunu keyif için yapıyorsa varsın ödesin” diyor. oysa bu yurttaşların çoğu keyiften değil, çoğunlukla dertten içiyor!

22.01.2023; 10.50

enflasyon -devam notu

cuma günü maaş artışım yatmış, buraya bir tarihsel not düşmek için eklemek istiyorum. geçen yıla göre maaşım % 186 artmış, dolar ve euro olarak da artmış, çünkü her ikisindeki artış da %161-162 düzeyinde. yaklaşık 25 puan bir fark var. ama bunu mümkün görmediğim için aslında önümüzdeki dönemdeki her iki kurdaki artışın düzeyini göstermesi açısından da bir ipucu olarak değerlendirmek gerekir. eğer böyle düşünmezsem, akp’nin memurunu emeklisini “düşündüğü” sonucunu çıkarmak gerekecek ki, bunun mümkün olmadığını söylemek yanlış olmaz.

29.01.2024; 11.34

bernhard schlink ve “okuyucu”

bu kitapla ilgili olarak da bir yazılı değerlendirme yapmadım. kitapla ilgili yaptığımız canlı buluşmada aklıma gelen soruları sıraladım ve bazı noktalara vurgu yaptım. bunun da bir tür değerlendirme yöntemi olduğunu düşünüyorum:

- schlink ne demek istiyor? bize ne anlatıyor? schlink hanna ile ilişki yaşamasaydı, bunu yazar mıydı? bir ilişki yaşayınca insan o ilişkiyi yaşadığı kişinin geçmişinden ve şimdiki hâinden sorumlu olur mu? suçun şahsiliği ile suçluyla ilişkinin “suçluyu korumak, kayırmak, yataklık etmek” kavramlarına nasıl bakıyoruz. burada evrensel ahlâki standartlar olabilir mi? anayasalar, yasalar, insanları tek bir modele sığmaya zorlayabilir mi?
- ergen olmayan bir delikanlı (michael) ile, erişkin bir kadını (hanna) bir araya getirmesinin ve bunu anlatmasının gerçek nedeni ne? bu bir aşk mı? (iki yönlü/tek yönlü), bu bir kullanma / istismar olayı mı? (kim kimi kullanıyor?) genç erkek kadın için ne hissediyor, kadın onun için ne hissediyor? burada bir “suç” var mı? bu suçu “kim işliyor”? suçun “unsurları” nelerdir? cinsellik ne zaman başlar? cinselliğe dair normlar, ölçüleri belirlemek kimin görevidir? toplumsal belirlemelerin bu noktada yeri nedir? cinsellikten zarar görme nasıl oluşur? “rıza” kavramının cinsellik çerçevesindeki özelliği, niteliği ve ölçüsü nedir?
- çizilen karakterde neden kadın okuma yazma bilmiyor? “okuma yazma bilmemek bir metafor mudur?” okuma yazma bilmeyenlerin toplum içindeki yerleri nedir? bu yerdekiler eğer çoğunluk ya da güçlü iseler, bilenleri yok etmek isterler mi? okur yazarlara dair neler düşünürler? hanna insanları bu yanlarıyla kendilerinden farklı / öteki gördüğü için mi ölüme yollamıştır? insanları ölüme yollayanlar (hitler ?) bu özellikleri nedeniyle mi “faşist” olmaktadır. - faşistlik bir “aşağılık kompleksinin sonucu olabilir mi?” böyle düşünerek, faşizmin nesnel temeli görünmez kılınabilir mi? faşizm özünden saptırılabilir mi? hannah arendt’in dediği gibi “faşizm önce kişisel ilişkilerde mi başlar?”, yoksa kastedilen başka bir şey midir? schlink de aynı tutum içinde olabilir mi?
- bir tramvay’da biletsiz olmak hangi koşullara sahip olmayı gerektirir? hanna bu göreve nasıl gelmiştir? hanna gerçekte kimdir? böyle biri gerçekte var mıdır, olabilir mi? o konuma nasıl gelmiştir. patron için emeğin ölçüsü nedir? eğitim/sertifika/kölelik iş için kullanılmak, kullanılanın bir eksikliği olabilir mi?
- okumak (kurgu okumak) tek başına insanı “farklı biri, farklı bir insan” yapar mı, okumak eşittir eğitim diyebilir miyiz? klasikleri okumak ya da dinlemek insanı eğitir mi? hanna onlardan ne anlamıştır? bu süreç hanna’da nasıl bir değişim yaratmıştır. insan haklarıyla ilgili tüm yapıtları (kurmasal ya da kurgusal) okumak insanı insan haklarından yana yapar mı? hukukçular genel olarak kanunlardan yana olan insanlar mıdır? onlara “insan haklarından yana kişiler” diyebilir miyiz?
- hukuk nasıl oluşur, devletle ve iktidarla ilişkisi nedir? devlet aldığı bir kararla, aslında suç olan herhangi bir eylem ya da edimi suç olmaktan çıkarır, yasayı buna göre yapar, memuruna da buna göre davranmasını isterse, memur bunları yaptığında suçlu sayılır mı? bunun yargılanması nasıl olur? yargının siyasallığı ve iktidarla ilişkisi nedir?
- hukuk-ahlâk bir ikilem midir? ahlâki ve hukuki sorumluluk birbiriyle nasıl bir ilişki içindedir?
- eyleyen ile izleyen, izleyenle itiraz etmeyen / pasif davranan arasında suç açısından farklar var mıdır, yoksa sorumluluk aynı mıdır? toplum ve devlet bu ikilemde nerede dururlar, neden?

- nazi partisi (nasyonal sosyalist alman işçi partisi) 5 Mart 1933 seçimlerinde oyların % 43.9'unu aldı ve iktidarda kalmaları kesinleşti. 1934'te o dönemin alman gençlerinin %60'ı nazi partisi'nin gençlik kolu olan "hitler gençliği" (hitlerjugend) örgütüne gönüllü olarak katılmıştı. sonrasında bir daha seçim olmadı. bu oyları verenlerin yani toplumsal kesimlerin, nazi partisi ve liderinin "suç"larına herhangi bir katkısı ya da etkisi olmuş mudur, olmuşsa ne kadardır?
- devlet ve organları / adalet suçu cezalandırarak ne yapmaktadır?
- "kolektif suç" kavramı ile "devlet suçu" kavramı arasında bir bağ var mıdır? ilişkileri ve farklı yanları nelerdir? devletler insanları suç işlemeye yöneltebilir mi?
- cezalandırmak aslında suçu "aklamak" mıdır? (hrant dink cinayeti ve cezalandırılan katilin davayı bitirmesi buna bir örnek sayılabilir mi?)
- suçun "şahsiliği" kavramı ile toplumun bundaki rolü "suç ve ceza" olgusunun ardındaki gerçekliği ne oranda gizlemektedir? devlet bir faili yargılayıp cezalandırdığında aslında ne yapmaktadır? kuvvetler ayrılığı bir yanılsama mıdır? yargı bu süreçte cezalandıran mıdır?
- hanna suçlu mudur? öyleyse suçu nedir?
- mahkemede söylediği cümleler dışında "hanna" ne düşünmektedir? iç dünyası nedir? neden schlink bu dünyayı bize anlatmıyor? bu sessizliğin ve yazarın bunu seçiminin nedeni nedir?
- anlatısına temel olarak neden bir gerçek naziye değil de bir destekçi / özel durumu nedeniyle aslında destekçi bile olmayan birisini temel almayı yeğliyor?
- neden bu kişi bir "kapo" değil de bir "kadın"?
- alman halkı bu konuda ne hissetmektedir? savaştan yenik çıkmaktan, yanmış yıkılmışlıktan, çocuklarını yurttaşlarını, mallarını mülklerini kaybetmelerinden kaynaklanan bir kayıp ve yas hâli, ve bundan kaynaklanan mutsuzluk hâli mi, yoksa bir ırkın toptan imhasına yol açan sürece çoğu zaman aktif, en azından sessiz kalarak görmezden gelmenin suçsuzluğu mu? bu ikisinden baskın olan hangisidir, bunun insanların ideolojileriyle bağlantısı var mıdır? solda ya da sağda durmak, nazi ya da sosyalist olmak bu noktada bir farklılık yaratmakta mıdır? tam bu noktada "nasyonal sosyalist" sözünün seçilmiş olmasının nedeni ne olabilir? böylelikle neyi neden gizlemekte ve görünmez kılmaktadır?
- tüm bu nedenlerle "arendt'in söylediklerinin reddi, ona yönelik eleştiriler, devleti sorgulaması yüzünden maruz kaldıklarıyla schlink'in anlattıkları örtüşmekte midir? (son yolladığım makale bağlamında düşünülürse)
- kitabın ve schlink'in bir diğer eleştirilmesi gereken yönü, faşizmin nedenine ilişkin gerçekliği gözardı etmesidir. 2. dünya savaşı, kapitalizmin, emperyalizmin bunalımıdır. burada kapitalizm kendisinin işine yarayacak her şeyi çok iyi ve profesyonelce kullanır. hitler sadece araçtır, amaç, kapitalizmin gerçek yüzümü ırk ya da toplum nezdindeki sorunlara çevirerek gerçekleri gizlemeye çalışmaktadır.
- kitabın dili ve anlattığı olgular okuru bir yargıya vardırmakta ya da yönlendirmekte midir?
- çocuk / ergen dili, bilim dili, bilgisizin dili bir durumu anlatmak için bir "nesnellığe" karşılık gelir mi? eril bir anlatım bu özellikler nedeniyle kendisini bağışlatır mı?
- bu kitabın alman okullarında müfredata dahil edilmesinin anlamı nedir? "ben olsaydım bunu okutur muydum" sorusunu nasıl yanıtlarsınız? ya da bu kitap bize okulda zorunlu okutulan bir metin olsaydı, şimdi yine okur ve üzerinde konuşur muyduk? çocuğunuza (erkek/kız/ergen) bu kitabın zorunlu okutulmasına karar verilseydi tepkiniz ne olurdu?

- “michael/hanna” ilişkisini bir çeşit “oidipus kompleksi” olarak okumak mümkün müdür? hanna bir “anne” midir?
- hanna neden intihar etmiştir? suçunun bilincine varmış, bu suçun cezasının ancak ölüm olması gerektiği için mi kendisini öldürmüştür? sizce yazar, onun suçlu olduğunu düşünüyor ve ölmesi gerekiyordu da, o yüzden mi kahramanını öldürdü. bu kitabın ve savunduğu fikrin kabulünü sağlayabilecek bir çözüm mü?

10.02.2024; 16.30

hatay depreminin 1. yılı

hatay depreminin birinci yılı dolarken, mart sonu yapılacak seçimler yüzünden deprem bir seçim malzemesine dönüşmüş durumda. türkiye’den ve yönetimden “hiçbir anlamda bir umut yok!”

13.02.2024; 10.37

memleketin hâlleri

memleketin hâlinde de bir değişiklik yok. gazze ve kuzey ırak ve suriye’de savaş sürüyor. gelecek ay sonu yapılacak olan belediye başkanlığı seçimlerinde de eskiye göre farklı bir şey yok. chp izmir’de eski karşıyaka belediye başkanını aday gösterdi. ankara ve istanbul’da eski başkanlar aday. dem parti istanbul’da aday gösterdi. demirtaş’ın eşini aday yapmadılar ama imamoğlu’na destek verip vermeyecekleri de meçhul. akp ise eski enerji bakanıyla yarışa girdi. pek şansı varmış gibi görünmüyor ama bu ülkede ne olup biteceği hiç belli olmaz.

19.02.2024; 12.32

doris lessing ve “türkü söylüyor otlar”

bir önceki toplantıda kullandığım değerlendirme yöntemi bana iyi geldi. bu kitapla ilgili de bazı soruları sorarak ve küçük saptamalar yaparak değerlendirmemi oluşturdum ve yazılı hâle getirmedim. notlarım şöyleydi:

- kadının toplum içindeki yeri, algısı ve toplumsal rolüyle, ırkçılık ve farklı ırklara yönelik algı, bu algının toplumsal rolü, rengi farklı insanlara yönelik tutumun yani ötekileştirme hâlinin koşutluğunun ortaya konulduğu bir roman.
- moses, mary için kendisine koşut / yakın bir varlık. çünkü o da yok sayılan, “insan yerine konulmayan” ve “diğerleri gibi olmayan birisi”. ancak üzerinde egemenlik kurabildiği tek varlık. kaderlerindeki benzerlik ve koşutluk onları birbirlerine yaklaştırıyor, o yüzden onu kendine yakın hissediyor.
- üstelik de ezilen iki kesim birbirlerinin aynı konumda olmasına karşın, çatışmanın karşıt iki unsuru olarak ortaya konuluyor. eril şiddeti kadına uygulatması ve kadının zayıflığı ile çıkış yolu bulunması ilginç bir çözümleme olması bakımından bu roman önemli geldi bana.
- bu süreçte aslında öldürülen bir kesim de ana akıma karşı duran “dick turner”miş gibi görünüyor. sonuçta kapitalist sistem, kendisine aykırı olanları sistem içinde yok ederek, sömürü ve sermayenin merkezileşmesini sağlıyor, dolayısıyla bu olaydan da yararlanarak sistem kendisini bir kez daha kuvvetlendirerek varlığını sürdürüyor.

09.03.2024;16.00

yeni mekânda yeni hayata başlamak

gümüşlük'ten dereköy'e 15.07.2017'de taşınmışım. eşyaları yükleyip ayrıldığım tarih ise 17.03.2024. toplam kalma sürem 6 yıl, 8 ay, 2 gün (2437 gün) olmuş. bodrum'da yaşadığım dönem ise neredeyse 11,5 yıl. gerçekten “çok uzun” bir zaman. şimdi izmir'e taşındım. burada ne kadar yaşayabileceğim bunu bilmiyorum. ama bulduğum ve taşındığım ev güzel. beş dakika yürüyünce, tıpkı dereköy'deki gibi 1,5 saat yürüyebileceğim bir çam ormanına varıyorum. yine neredeyse beş dakikada g.emir'in merkezinde olabiliyorum. çarşı, pazar, hastane, hemen her şey ayağımın altında ve çok rahat. bunların olmasına seviniyorum. ev sahipleri iyi insanlar.

buradaki okuma grubunun yaptığımız buluşmalara yönelik isteklilik ve gönüllülükleri de hoşuma gidiyor. birlikte pek çok şey yapabiliriz. ayrıca sanat kültür ortamları çok sayıda ve en çok 45 dakika içinde bunlara erişebilmek, günün hangi saatinde olursa olsun, toplu taşımalla eve dönebilmek de diğer olumluluklar.

tek mekânda yaşamının zor yanları da kolaylıkları da var. “ev” denilen mekânı sadece bir ihtiyacı karşılamak bağlamında benimseyip içselleştiriyorum. ruhum ve gönlüm gezgin. bir yere kök salmak en son isteyeceğim şey. ama yaşı getirdiği fiziksel zorunlulukları da giderek daha çok hissediyorum. böyle bir mekânın getirdiği ve oluşturduğu yüke rağmen, varlığı ve sağladığı imkânlar yaşamımı tek başına sürdürememe hâlim söz konusu olabileceği hâlleri düşününce önemli bir avantaj. bunu da aklımdan çıkarmıyorum.

tüm bunlara karşın başta da söylediğim gibi burada en kadar kalacağım ve yaşayacağım konusu da belirsiz. bu yaş ve hâllerde yaşamın akışı her şeyi belirliyor. yaşayacak ve göreceğim.

18.03.2024; 23.30

bir hikâye ve algıların farklılığı

berrin yelkenbiçer'in yeni yayınlanan hikâye kitabının ilk hikâyesini okudum. duyarlı bir hikâye ama düşüncesi çok doğru değil. çünkü dünyada artık sınırlar yok. toprak her yerde aynı toprak. sadece algılar, onları hissedenlere iyi geliyorsa öyle olduğu varsayılmalı. ama üçüncü kişilere bunun bir değer ve dayatma olduğu duygusu oluşturulmamalı...

yaşam sürerken ölümlerin arzu, istek ve algılarıyla dünyayı idare edemeyiz. bu bizim için de bir yüküdür, dahası dünyanın şimdiki hâlinde bu yükü mutlaklaştırmak bana daha çok yanlış geliyor. çünkü artık herkes dünyalı ve sınırlar sadece kapitalist şirketlerin ve onların emrindeki devletlerin işine yarıyor ve çıkarları bu yönde olduğu için korunuyor. durum böyleyken sınırları insanların içselleştirmesi sadece bu sürecin “legalleşmesi” anlamına geliyor.

bu hikâyeden sonra bir başka öykünün de yazılabileceğini düşündüm. o da ölen babaannenin oğlunun, onun değer verdiği bu toprağın artık özelliğini yitirmesi nedeniyle çiçeklerin toprağını oranın daha nitelikli ithal toprakla değiştirmesi ve çiçeklerin daha gürlü ve güzel açtığını ikisinin de görüp farklı anlamlar çıkarması olabilir. bunu hikâyeyeleştirmek belki de mevcut duruma uyan en uygun hikâye olur. böylece “temanın aynı ama algıların farklılığını” gösteren güzel bir hikâye olabilir. bu noktadan yola çıkarak, berrin yelkenbiçer'e de bu düşüncemi ilettim.

29.03.2024; 21.30

mihail bulgakov ve “usta ve margarita”

bu kitaba dair değerlendirmemde de önceki aylarda yaptığımız buluşmalardaki yöntemimi benimsedim ve aldığım notlardan yola çıkarak buluşma sırasında konuştuk. zoom buluşması olduğu için konuştuğum metni kaydettim. dahası bunu internetin yardımıyla yazıya dönüştürdüm. dahası o yazıyı da deep seek yardımıyla bir makaleye çevirdim. bunların ikisini de bir örnek oluşturması bakımından aşağıda paylaşıyorum:

buluşma günü yaptığım konuşmanın “sesten metine transkripsiyon yapılmış” hâli:

mustafa sütlaş: sorduğun soruya totoloji deniyor. biliyorsundur totolojiyi. en tipik örneği de şudur: geleceği bilerseniz değiştirebilir misiniz? değiştiremeyiz. evet. çünkü totoloji bunun adı totolojidir. bir sonucu önceden öngörüp o sonucun dışında başka bir şeyi gerçekleştirirseniz gelecek olmaz. bir geleceği nasıl önceden öngöreceğiz biz? kim görebilir? biz göremiyoruz. şeytan “*gördüğünü varsayarak ona sen ödeyeceksin*” diyor. dolayısıyla burada bulgakov çok tipik bir totoloji örneği vererek romanı açıyor.

evet. eee bu totolojiye şey olursanız eee ne derler? eee kabul eder, dahil olursanız o zaman o doğrultuda düşünmeye devam ediyorsunuz. şeytan kim ki geleceği biliyor? ya da herhangi biri geleceği nasıl biliyor? geleceği nasıl söylüyor? böyle bakarsanız o zaman romanı okumaya devam edersiniz.

şimdi ben bu ustayla margarita’dan haberdar olduğumda -herhalde bir on beş sene falan var- ona dair bir takım tartışmaları öğrendikten sonra doğrusu içimden okumak geçmedi. çünkü o tartışmalarda az önce burada yaptığımız tartışmalara benzer tartışmalar söz konusuydu.

belirli durumdan yana olanlar duvarın yıkılmasından önceki sovyet rejimini ve onların tarafını savunanları söylüyorum. karşı tarafta da ona karşı olanları yani kapitalizmi söylüyorum. herkes kendi işine yarayan unsurdan yola çıkarak onu bir yere konumlandırıyordu.

rezan hanım kitabı seçince kütüphanemde de olduğu için ben de okudum. okurken ilk aklıma gelen şey hatırlayanlarınız olabilir: **laurence sterne**’in **tristram shandy**’si oldu. tristram shandy de laurence sterne’ın bu romanı, bir din adamının, dini bir yolculuk temelinde gerçek hayatla çatışmalarını esprili, alaylı, alaycı hayatın içindeki belli temalara vurgu yaparak eleştiren harika bir kitap.

bu roman, roman kavramının öncüllerinden bir tanesi. **don kişot**’la eş, belki ondan daha da kıymetli ya da -onu da okuduk biliyorsunuz- **rabelais**’in **gargantua**’sıyla eş kitaplardan bir tanesi. okurken önce bunlar aklıma geldi.

sonra bitirdiğim vakit düşüncelerim de şunlar:

şimdi bulgakov inançlı bir hristiyan. politik aidiyet temelinde bir bağı yok. dahil olduğu çizgi yok. ama liberal diyebiliriz. özgürlüklerden yana olduğunu söyleyebiliriz. her liberal gibi sistemden ya da kişilerden kaynaklanan olumsuzluklara da muhalif birisi. bu muhalif olma halinin lenin sonrası rusya’daki konumlanışta kendisinin maruz kaldığı durumlardan kaynaklı olarak da sisteme bir öfkesi var. pek çok insanın dile getirdiği bir kavrama sığınarak romanını yazmış.

inancı savunmakla inanç özgürlüğünü savunmak birbirinden farklı şeylerdir. çizginiz ne olursa olsun ait olduğunuz politik perspektif ne olursa olsun inanç özgürlüğünden yana olmak başka bir şeydir. o inançlardan herhangi birisinin kendisini var etmesini savunmak başka bir şeydir.

şimdi bulgakov zeki bir insan yazar, bu ikisinin arasındaki nüansı biliyor. öyle bir ince dengede bunu gündeme getirmiş ki aslında o dönemin sovyetler birliği’ndeki inanç özgürlüğüne karşı harekete karşı bir çizgi tutturuyor ama bu çizgiyi tuttururken aynı zamanda hristiyanlığın temel ideolojisini savunuyor.

hristiyanlığı bir ideoloji olarak savunurken bunu isa üzerinden doğrudan yapmıyor. isa'nın adı geçmiyor romanda dikkât ederseniz. neresi orası? nasıralı isa ona bir güzel ad bulmuş o isimde kullanıyor. isa'nın söylediği iki tane şey var bütün hikaye boyunca. bir tanesi, **bütün insanlar iyidir**. hatta o kadar ki o bütün insanların içine işkenceci birini de dahil ediyor. ikincisi şu, **geleceği değiştiremezsiniz**.

baştaki yaptığım, totolojidekinin, tersi. geleceği değiştiremezsiniz. bu ikisine dayanarak nasıralı isa'ya pilautus hiç de ondan yana olmadığı halde, onu öldürmekten yana olmadığı halde ölümüne imza koyuyor. burada nasıralı isa ile bulgakov bence aynı kişi arkadaşlar. burada paralellik de karşılığı üzerinden tarif edilen bir paralellik. oradaki nasıralı isa'nın karşılığı, eyleyeni, idamı eyleyeni pontus' lu pilautus. pontus'lu pilautus da kim? romanda aslında iki tane kişi var, iki farklı düzlemde. bir tanesi *pilautus olarak stalin*, ikincisi *şeytan olarak stalin*. roman bu üçünün biraz da eklektik bir tarzda ve dediğim gibi bulgakov söylediğinin varacağı noktayı kestirerek oraya dair belirsizlikleri çoğaltıp -burada edebi olarak bilgisinden yararlanıyor, fantastiğe dönerek- söylüyor. çünkü fantastiğin içinde her şeyi gerçek kılmak mümkün. bu fantastiğin doğasından kaynaklanan bir şey. fantastiğin içindeki benzettığınız şeyler, kurduğunuz metaforlar sizin söylediğiniz doğrultuda algılandığı kadarıyla gerçektir, onun ötesinde bir gerçekliği yoktur. şeytana stalin dememiş bulgakov romanın içinde ama şeytan stalin aslında.

yine az önce pek çok arkadaşımın söylediği bir şeyi bulgakov yapıyor. klasik sıradan bir insan olarak, gördüğü mağduriyeti hayat boyu dile getirip kendisine anlatamadığı, kendi gerçeğini anlatamadığı mağduriyeti yaşamını simgeleyen bir romanın içine katmış, margarita ile usta'nın aşkı. margarita ile usta'nın aşkı bir idealin aşkı. o idealin aşkı da ancak idealde var olabilir. idealde var olmasını da bir sürü hikayeler yaşandıktan sonra gerçek hayattaki ölümleriyle içtikleri zehirli şarap üzerinden, sanal hayatta içtikleri şarap üzerinden bir sonsuz cennete kavuşma biçiminde ortaya konulmuş.

kısacası bulgakov yapmayı istediği her şeyi bu romanın içine yerleştirmiş, bir postmodern anlatı örneği olarak gerçekten. çünkü orada bize bir öğüt vermiyor, bize bir ders çıkarmıyor. sadece olanı sergiliyor ama çok temel noktalarda söylediği şeyler var. buralardan da yola çıkarak o işte stalinist dönemdeki güdümlü edebiyatçılar dahil hiçbiri aptal değil, kapitalizmin öncelediği değerleri örneğin mülkü yüceltiyor. romanın içindeki moskova'daki binalardaki kiracılık, binalardaki sıra meselesi tümüyle kapitalizmin mülkün kutsallığı, adaletin mülkün temeli olduğu noktasındaki bir fikirden kaynaklanan bir şeyler. bunu ortaya koyuyor. en dayanamadığı şeylerden bir tanesi bu. ikincisi bir arkadaşımız söyledi, **liyakât**. liyakat bir yerlere getirmiyor insanları, birini övmek, birinin arkasında durmak, birinin propagandasını yapmak, onu oraya getirmeye yetiyor. şimdi bütün bunları dile getiren bir roman hakikaten iyi bir romandır.

üstelik bunu böyle benim söylediğim gibi makale gibi ya da propaganda konuşması gibi yapmıyor, bir edebiyatın unsurları içinde kalarak yapıyor. o yüzden de güzel bir roman. ama ne olduğunu bilerek okumamız gereken bir roman.

burada yapılan tartışmalar size yolladığım metnin içinde de var. büyüü gerçekçiliğin ilk örneklerinden bir tanesi olarak anlandırılıyor. bu doğru değil. burada büyüü gerçekçiliğe yapılan yorumun değişkenliğinin, çeşitliliğinin bir etkisi var. büyüü gerçeklik, gerçekle büyüünün bir arada olduğu yapıtların adı değil. büyüü gerçekçilik, **gabriel garcia marquez'in 100 yıllık yalnızlık**'ını okuyanlar bilirler, sevgili **lâtime tekin**'nin **sevgili arsız ölümü**'nü okuyanlar bilirler; gerçekliği bir büyüü ortam, büyüü hâl içinde anlatmanın adıdır. büyüü gerçekçilik. örnekleri de aslında çok fazla değildir. bu edebiyatçıların birtakım yapıtlara isimlendirme ihtiyacından ya da derdinden özgün bir şey söyleme şeyinden kalkan bir yaklaşımdır. eğer bir işin içinde gerçekliği, gerçekliğin unsurlarıyla değil de gerçeklik dışı birtakım unsurlarla çiziyorsanız orada büyüü vardır zaten. bu da onun örneklerinden bir tanesi.

burada benim dikkatimi çeken bir başka unsur var. bu romanı bana değerli kılan bulgakov'nun tiyatroyla ilgili birikiminden kaynaklanan yazma biçimi. diziye seyredenler varsa ve bundan sonra seyredecekler olanlar varsa dizinin neredeyse romanı okurken kafamızda canlandırdığımız canlandırdığımız hayalle birebir örtüştüğünü göreceksiniz, birkaç küçük nüans dışında. çünkü bulgakov hakikaten romanı tıpkı bir görsel malzeme gibi örmüş. sahnelerin hepsi bizim gözümüzde aynen dizide olduğu gibi canlanıyor. onun için de bir özdeşliği, paralelliği kuruyoruz. bu da yaptığı işe işi iyi yapmakla ilgili bir başka boyut yazar olmanın, edebiyatçı olmanın bir başka boyutu.

bunu destekleyen bir başka unsur gene bir arkadaşımız söyledi. önünü sonunu okumadan metnin içinden herhangi bir bölümü alıp başlı başına okursanız size bir hikayenin, bir edebi metnin tadını veren bir şeyler gösteren, bir şeyler söyleyen bir nitelikte olduğunu gözlemlersiniz.

aslında edebiyatın ilk örneklerinin de çok sık yaptığı şeylerden bir tanesidir bu. keza kutsal kitapların da yazılış biçiminde rol olan şey rol oynayan önemli bir üslup biçimidir. episodik yaklaşım. yani bir takım olaylar arka arkaya eklenir. o olaylar hem kendi içinde başlı başına bir özgünlüğe sahiptir hem de bütünü bir başka anlama gelir. bu açıdan da bulgakov'u hakikaten övmek, hakikaten başarılı bir yapıt olduğunu söylemek lazım.

stalin, bulgakov karşıtlığı neden bulgakov'un aleyhine bir noktaya gelmemiştir. bu hakikaten tartışılması gereken şeylerden bir tanesi ama bu bugün burada yaptığımız tartışmada da bulgakov hiçbir zaman hayatının hiçbir evresinde o mektuplar dahil eleştirisini eleştirdiğini yok eden, yok sayan bir tarzda yazmamıştır. bunun adı uzlaşmadır.

bu kitaptaki temel mottolardan bir tanesi korkmakla ilgili: pilautus kitleden korktuğu için isa'nın nasıralı isa'nın idamına onay verir. keza bulgakov da başına geleceklerden korktuğu için -bunu da bir çeşit öz eleştiri gibi dile getirerek- bu romanında ortaya koymuştur. o da insanın insanın zaaflarından biridir. insan karşısındaki çok büyükse korkar. bu çok insani bir unsurdur. ancak korkmuyorsa o zaman ona aptal diyebiliriz ya da kahraman diyebiliriz.

gerçek kahramanlar yok hayatta. gerçek kahramanlar çok az sayıda. öyle bin yılda, beş yüz yılda bir filan çıkıyorlar. onların da çoğu hakikaten kahraman oldukları zaman mı öyleydi? sonra arkalarından düzülen hikayeler mi onları kahraman yaptı? bunun kararını vermek çok mümkün değil. dolayısıyla o boyutuyla da bana önemli geliyor. yani bir yazar kendisiyle ilgili başına gelenlerle ilgili bir eleştiri ifade etmekten çekiniyorsa bir korkusu vardır. korkusunu dile getirerek bu eleştiriye kabul ediyorsa karşılıyorsa bu da değerlidir.

usta'yla margarita'ya dair benim düşüncem kabaca böyle.

okumalı mı okunmamalı mı? okunmaması bence edebi anlamda bir eksiklik yaratmaz. dikkatli okunması, kafa yorarak okunması, doğru özdeşlikler kurarak okunması önemlidir. ama bunu da çok kolay yapılabilecek bir kitap olduğunu söyleyemiyorum. çünkü belirsizlik alanları, flu alanları, okura bırakılan alanlar çok fazla gerçekten. hem kapsam hem de oradaki olguyu çözümlemek anlamında ve bilerek isteyerek bunu çoğaltacak yan unsurlar da kullanmış kesik kafa metaforu mesela pek çok farklı boyutu olan bir şey kaybolan kesik kafa metaforu.

bundan da daha öte bir şey, biz simgeleştirdiğimiz şeyleri hayatımızın içinde büstlerle var ediyoruz, öyle değil mi?

hangi okulun bahçesine giderseniz, hangi meydana giderseniz bir tane kelle görüyorsunuz oranda. niye? çünkü çok kuvvetlidir. hem o kellenin kesilmesini akla getirir hem o kellenin her zaman orada olduğunu bize gösterir. büyük birader bizi gözlüyor. kimin kellesi kesildi ve kayboldu?

yazarlar birliği'nin başkanının ama kesilmesi gereken bir kelleydi zaten ama kaybolmuyor, başka yazarlar 1989'a kadar bunu var ettiler. bir tek orada mı?

burada da aynı şey var, dünyanın her yerinde aynı şey var.

diyeceklerim bu kadar, dinlediğiniz için teşekkür ederim.

benim söylediklerimin benzerini söylediniz, bir tek yerde ayrıştık. siz de şey dediniz, stalin şeytan dediniz, kitaplarda da aynı şey yazıyor. bütün eleştiriler dedi ama stalin herkese kötülük yapmış, karşıtlarına kötülük yapmış, iyiye kötüyü bu şeytan iyi insanlara hep iyilik yapıyor. hem şeye, kime yapıyor? şeytan romandaki şeytan iyilik ustaya yaptı, margarita'ya yaptı, onların aşkını devam ettirdi, tekrar evlerine taşıttı, onları adam kitaplarını yazdı.

buna inandın mı sen? ama kitaplarını topladı, attığı kitapları yine inandım tabii, neden inanmayayım? var mı şeytana inandın o zaman? hayır, yani ben kendi inandığımı demiyorum, yani kitabın anlattığı adam, şeytanın anlattığı kitabın anlattığı bir metafor. şeytanla ilgili bölümü ben sana okuyayım mı? bir dakika, şeytanla ilgili bölümü okuyayım mı? stalin'le benzeşmesini ben başka bir şey okuyacağım.

bir saniye, unuttum bunu. havuzda bahar şenliği balosu. nerede bu kitabın içinde? rusya'da, moskova'ya doğru 24 nisan 1935'de, amerika birleşik devletleri'nin sovyetler birliği büyükelçisi'nin nikâh mekânı olan spaso havuz'da, büyükelçi **william ballet**'in ev sahipliği yaptığı bahar şenliğine katılan davetliler arasında bulgakov'da varmış. eleştirmenler, edebiyat tarihçileri bulgakov'un romanı için bu abartılı olaydan yararlandığına inanıyor.

büyük bunalım ve stalinist baskının ortasında, ballet yani büyükelçi ekibine moskova tarihinde büyükelçilik partilerini geride bırakacak bir etkinlik yaratma talimatı vermişti. dekorasyonlar arasında:

- * avize odasında 10 genç kuş ağacından oluşan bir orman vardı.
- * fin laleleriyle kaplı bir yemek masası, ıslak keçe üzerinde yetişen hindibadan yapılmış bir çim,
- * moskova hayvanat bahçesi'nden ödünç alınan sülünler, muhabbet kuşları ve 100 zebra ispinozuyla dolu bir balık av kuşhanesi ve birkaç dağ keçisi,
- * bir düzine beyaz horoz ve bir yavru ayıdan oluşan bir hayat hayvanat bahçesi vardı. josef stalin katılmasa da, festivalin 400'de elit davetlisi arasında dışişleri bakanı **maksim litvinov**, savunma bakanı **kliment voroshilov**, komünist parti'nin ağır sikletleri **nikolai buharin**, **lazar kaganovic**, **karl radek**, sovyet mareşalleri **aleksandr yegorov**, **mihail tukarevski**, **semyon radionov** gibi üst düzeyde yüzlerce konuk. festival sabahın erken saatlerine kadar sürdü.
- * ayı, **karl radek**'in kendisine verdiği şampanyayla sarhoş oldu. sabahın erken saatlerinde zebra ispinozları kuşhaneden kaçarak evin etrafındaki tavanlara kondular.

bulgakov romanında en unutulmaz bölümlerden biri olarak kabul edilen dolunay bahar balosu'na yer verdi. 29 ekim 2010'da orijinal balodan 75 yıl sonra amerika'nın rusya federasyonu büyükelçisi **zong** bey'le **spaso house**'da büyükelçi balit ve bulgakov'a karşı bir saygı duruşu olarak orijinal balonun ruhunu yeniden yaratan büyümlü bir balo gerçekleştirildi. şeytan yok ya da şeytan var. sadece bu balo bile orada anlattığının ne olduğunu anlatan bir şey. büyükelçi balit ve bulgakov'un da yaptığını aynı şekilde.

rezan turhan: konuşmanızla bize çok farklı bir pencere açtınız. gerçekten bunları hiç düşünmemiştim bu şekilde. ben farklı pencereden bakıyordum, bulgakov'a özellikle. ama çok farklı bir pencere açtınız. teşekkürler mustafa bey.

mustafa sütlaş: ben teşekkür ediyorum rezan hanım. gerçekten iyi bir sunumdu. güzel de bir toplantıydı. herkese teşekkür edebiliriz o zaman. teşekkürler. teşekkürler. bütün katılımlarınız için teşekkürler. teşekkürler. teşekkürler. iyi akşamlar.

deep seek'in değerlendirme metni haline getirdiği biçim.

mihail bulgakov “usta ile margarita” değerlendirme metni:

mihail bulgakov'un usta ile margarita adlı eseri, hem edebi hem de felsefi derinliğiyle dikkat çeken bir roman olarak karşımıza çıkıyor. roman, totolojik bir yaklaşımla başlayarak, geleceğin ngrlebilirliği ve değiştirilemezliği gibi temel sorulara odaklanıyor. bu totolojik yapı, roman boyunca karakterlerin eylemlerini ve kaderlerini şekillendiriyor. Özellikle nasıralı isa ve pontuslu pilatus arasındaki ilişki, geleceğin değiştirilemez olduğu fikrini vurgularken, aynı zamanda insanın zgr iradesi ve korkuları üzerine derin bir sorgulama sunuyor.

bulgakov, romanında stalin dönemi sovyet rusya'sının baskıcı rejimini alegorik bir şekilde ele alıyor. şeytan karakteri, stalin'i temsil ederken, romanın fantastik unsurları sayesinde gerçeklikle büyüyü bir araya getiriyor. bu durum, romanı büyülü gerçekçilik türüne yaklaştırırsa da, aslında bulgakov'un yaptığı, gerçekliği fantastik unsurlarla harmanlayarak okuyucuya farklı bir perspektif sunmak. büyülü gerçekçilik, gabriel garcia marquez gibi yazarların eserlerinde daha belirgin bir şekilde görülse de, bulgakov bu türün sınırlarını zorlayarak kendine özgü bir anlatım tarzı geliştiriyor.

romanın en dikkat çeken yönlerinden biri, yazarın tiyatroya olan ilgisinin metne yansımasıdır. bulgakov, sahneleri adeta bir görsel malzeme gibi işleyerek, okuyucunun zihninde canlanacak şekilde betimliyor. bu durum, romanın bir dizi uyarlamasında da kendini gösteriyor ve metnin görsel bir şölene dönüşmesini sağlıyor. ayrıca, romanın episodik yapısı, her bölümün kendi içinde bağımsız bir hikâye sunarken, bütünün daha büyük bir anlam taşımını sağlıyor. bu yaklaşım, kutsal metinlerde de sıklıkla görülen bir anlatım tekniğidir ve bulgakov bu tekniği ustalıkla kullanıyor.

bulgakov'un romanında inanç özgürlüğü ve politik baskı arasındaki çatışma da önemli bir tema olarak karşımıza çıkıyor. yazar, hristiyanlığın temel değerlerini savunurken, aynı zamanda stalin rejiminin baskıcı yapısını eleştiriyor. bu eleştiriye yaparken, kendi korkularını da itiraf eden bulgakov, insanın zaaflarını ve korkularını drşt ortaya koyuyor. pilatus'un isa'nın idamına onay vermesindeki korku ile bulgakov'un stalin rejimi karşısındaki tutumu arasında paralellik kuruluyor. bu durum, romanın otobiyografik öğeler taşıdığının da düşündürüyor.

romanın bir diğer önemli teması, liyakatin önemsizleştirildiği bir sistemde, bireylerin nasıl manipüle edildiğidir. bulgakov, stalinist dönemde liyakatin değil, kişilerin arkasında durmanın ve propagandanın ön planda olduğunu vurguluyor. bu eleştiri, günümüz toplumlarında da geçerliliğini koruyan bir sorunu işaret ediyor.

sonuç olarak, usta ile margarita, hem edebi teknikleri hem de felsefi derinliğiyle dikkat çeken bir başyapıt. bulgakov, romanında gerçeklikle fantastiği bir araya getirerek, okuyucuya hem düşündürücü hem de keyifli bir deneyim sunuyor. romanın dikkatli ve analitik bir şekilde okunması, metnin alt metinlerindeki zenginliği ortaya çıkaracaktır. bu nedenle, usta ile margarita, sadece edebiyatseverler için değil, toplumsal ve felsefi sorgulamalara ilgi duyan herkes için önemli bir eser olarak öne çıkıyor.

20.04.2024; 16.40

27 mayıs bayramı

bir zamanlar 27 mayıs bayramdı... üstelik adı “**hürriyet ve anayasa bayramı**”ydı. artık her ikisi de olmadığı için doğal olarak bayramı da yok. dolayısıyla şimdi kimsenin umuru değil. dünya ve tarih böyle bir şey işte... herkesin borusunun öteceği ve kendisini dinleteceği zamanlar var... en çok işine yarayanlar bile unutuyorlar olanı biteni ve varlıklarını sağlayanları...

evet demokrasiye karşı çıkışın aşağıdan yukarı örgütlenen bir itirazıyla başlamış, ama derin devlet her zamanki durumdan vazife çıkararak işe el koymuştu o zaman. ama demokrasinin olmadığı da somut bir gerçektir. sonra yargının siyasallaşarak bunu bir faciaya dönüştürmesi, ardından da bunun bir kan davasına dönüşerek rövanşist biçimde yine özgürlük ve demokrasi talebinde bulunanları yok edecek bir form alması da kaçınılmaz bir son oldu. pek çok şeyin ilki o dönemde başladı. yeni anayasa ne kadar özgürlükçü olsa da işine gelenin işine geldiği şekilde anayasa yapmasına yol açan bir süreci doğurdu. o zaman öğrenilen yöntemleri güçlü olan kimse her zaman kendi gücünü pekiştirmek için kullandı. devletin olduğu yerde özgürlüğü ve demokrasinin olamayacağı gerçeğini büyük bedeller ödeyerek öğrendi bu toplum ama, bu da asla bir işe yaramadı. çünkü sonuç ortada.

27.05.2024; 14.40

ingiltere, avusturya ve almanya gezim

31 temmuzda izmir’den londra’ya uçtum. luton havaalanında **sevim (öztürk)** beni buldu ve alıp evine götürdü. doğrusu gitmeden önce dediği gibi “harika” bir evsahipliği yaptı. tam “18 gün” onda kaldım. toplam altı gün onunla ve arabasıyla birlikte kendi başıma zor gideceğim, belki de bilemediğim için gitmeyeceğim yerlere gittik. üç kez de oğlu sevgili janbek’le birlikte londra’yı ve yaşadıkları tottenham semtini dolaştık.

onlarla gezmediğim zamanlarda kendi başıma londra’yı tanımaya ve öğrenmeye çalıştım. ingilizlerin neden soğuk olduklarını anladım. londra insanı saran sarmalayan bir kent değil. dokunup geçilen bir şehir. çoğu zaman dokunmaya bile izin vermeyen, arasından geçilen bir kadim kent. belki daha çok orada olmak, onunla hemhâl olmak gerekiyordur, ama duygum böyle. gezerken öncelikle 1988’de gördüğüm yerleri anımsamaya çalıştım. ama çok sayıda yer ve mekân gördüm. pek çok orada da değişmiş.

londra dışında bristol’u ilk kez gördüm. gerçek bir işçi kenti. yine 1988’de gördüğüm, oxford ve brighton’u görmek, bath’i, cambridge’i ve londra’ya yakın birkaç başka şehirle, manşın kenarındaki margate ve ramsgate’i görmek iyi geldi. her ne kadar gitmeden önce aklımdan geçirdiğim belfast, dublin, glasgow, edinburgh’a gidemesem de bu kadar yer görmenin keyfi başkaydı.

giderken londra’ya giriş sırasında sorulur dedikleri ve ucuz diye aldığım zagreb uçak bileti programıma cuk oturdu ve yirmi gün tamamlanınca zagreb üzerinden avusturya’ya spittal’e geldim. orada da 6 gün geçirdim. iki yeni yer gördüm. hiç planda yokken insbruck’a da gittik.

bir gece ve bir gündüz insbruck’ta kaldıktan sonra yine 1988’de birkaç saat geçirdiğim münih’e gittim. münih’e yakın olduğunu öğrendiğim dachau toplama kampını görmek de adetâ bir “bonus” oldu. güzel bir 29 gündü. iyi ki gittim, gezdim, gördüm. bedensel olarak ufak tefek sıkıntılar dışında bir sorun yaşamamış olmak da işin güzel yanlarından birisi ay boyunca neredeyse her gün 25 bin adım attım. az yedim dolayısıyla giderkenki ağırlığımda döndüm. bu da benim açımda önemli yanlardan birisiydi.

gezinin sonunda bazı çıkarımlar ve kararlarım da oldu elbette. bunlardan birincisi en çok 10-15 günlük geziler yapmalıyım. çünkü bu kadar uzun gezi yoruyor. ya da daha uzun gitsem de bu kadar çok yer görmeye çalışmamalıyım, bilgisayarımı yanımda götürüp, gezme işini normal çalışma modunun arasında yapmalıyım. ikincisi ise artık yalnız başıma gezmemeliyim.

31.08.2024; 13.21

hariku murakami ve “renksiz tsukuru tazaki ve hac yılları”

japon yazar haruki murakami’nin yazarın 13. kitabı.

12 nisan 2013 cuma gecesi gece yarısında yayınlanmış. bu saatte tokyo’daki kitapçıların önünde kuyruklar varmış.

ingilizce vikipedi’ye göre (erişim eylül 2024) 1 milyon adet basılmış ve hemen tükenmiş ve bir ay sonra ikinci baskısı yapılmış. yayınlanmasından yedi gün sonra, kitap 8 kez basılarak toplam bir milyondan fazla kopyaya ulaşılmış. istatistiklere göre de bir sonraki ay içinde tamamı satılmış. kasım ayında, satış noktası bilgi şirketi oricon 985.000 kopya satıldığını onaylamış.

12 ağustos 2014’te de abd’de piyasaya çıkan ingilizce çevirisi en çok satanlar listesinin başında yer almış. 11 ağustos 2014 pazartesi gününün son saatlerinde birleşik krallık’ta “gece yarısı lansmanları” ve abd’de “gece yarısı partileri” düzenlenmiş. yüzlerce müşteri ön sipariş vermiş, sokaklarda sıraya girmiş ve kitapla ilgili etkinliklere (film gösterimleri, bilgi yarışması oyunları, çekilişler veya karaoke yarışmaları gibi) katılmış. kitapçılar her zamankinden daha erken saatte kapılarını açmış müşterilere bedava sabah kahvesi dağıtmış. avustralya ve yeni zeland’a da da, yayın öncesinde çevrimiçi bir yarışma düzenlenmiş ve 3000 \$’lık bir seyahat kuponu dağıtılmış.

birleşik krallık’ta iki kez halka açık olarak gerçekleşen tanıtım etkinliğine yazarın kendisi de katılmış (bunlar 2003’ten bu yana yapılan ilk tanıtım etkinliğiymiş ve sadece onun için yapılmış. 23 ve 24 ağustos 2014’te iskoçya’daki edinburgh uluslararası kitap festivali’nde açık konuşma ve imza ve 30 ağustos’ta piccadilly’de imza etkinliği yapılmış.

çevrilen romanın 5. bölümü, 27 temmuz 2014’te slate’te bağımsız “haida’nın hikayesi” olarak yayınlanmış.

philip gabriel tarafından tercüme edilen ingilizce baskısı, abd’de, bookscan, npr, ve the new york times’ın “çok satanlar” listesinde başta yer almış. bunun ayrıntıları da şöyle:

- bookscan’ın ilk 10’unda, dört hafta;
- npr’nin ilk 15’inde, en az on sekiz hafta, sonrasında farklı zamanlarda ilave iki hafta; liste dışı olarak üç hafta listede yer almış. (*bu rakamlar 11 ocak 2015 itibarıyla verilen rakamlar.*)
- new york times’ın en iyi 20’sinde sekiz hafta kalmış. (ilk iki haftasını 1. sırada tamamlamış),
- aynı zamanda idreambooks’un en çok satanlar listesinde 25 numarada 5. sıraya yükselmiş ve iki hafta listede yer almış.

bunları size bu kitabın bir “**planlı bir çok satan kitap projesi**” olduğunu anlatmak için sundum.

muz ve kitap

şimdi de sizlere “muz”a dair bazı bilgiler paylaşacağım.

muz dünya üzerinde meyvesi belki de en fazla tüketilen bitkilerden biridir. aslında bir yapay meyvedir.

benzer bazı meyvelerin birleşmesinden ve bazı özelliklerinin öne çıkarılmasıyla bu hâle getirilmiştir. şu anda dünyanın dört bir yanında en kolay erişilebilen ve kolay tüketilebilen meyvelerden birisidir.

muzun çok besleyici bir besin kaynağı olması, içinde insan vücudu için temel bazı unsurları içermesi önemli bir yanıdır. batı avrupa ülkelerinde sadece tadı ve kokusu için aranan bir meyve konumunda ise de üçüncü dünya ülkelerinde çok önemli bir besin maddesidir. az gelişmiş ülkelerde çocuklar ihtiyaçları olan proteini muz yiyerek almaktadırlar. faydaları şunlardır: muz kemik gelişimini sağlar, sinir zafiyeti ve yorgunluğu giderir. böbrek ve mafsallarda iltihabında, bağırsak hastalıklarında faydalıdır. b1, b2, c, a ve e vitaminlerini içeren muz, potasyum, demir, kalsiyum, fosfor, sodyum ve iyot açısından da çok zengindir. muzun kalori düzeyi çok yüksek olmasına karşılık hiç kolesterol içermemektedir. kalp kaslarını geliştiren sodyum ve potasyum maddeleri içerir.

ama bunların yanında tüketimine dair iki unsurun da farkında olunması gerekir, bence:

bunlardan ilki halk arasında da sıkça kullanılan ifadeyle ne niyetle yenirse o tür yiyeceğin yerini alabilmesidir. dünyanın farklı yerlerindeki farklı mutfaklar tarafından, farklı biçimlerde tüketime sunulabilmektedir. ekmekten lüks yemeklere kara pek çok “dish”e uygun bir yiyecek sayılması çok önemlidir.

ikincisi ise “kapitalist tüketim algısı ve endüstrisi”nin şekillendirilmesindeki rolü ve işlevidir.

bu noktada sizlere bildiğinizi düşündüğüm bir kavramdan söz deacağım: **“muz cumhuriyeti”**

bu kavram, ya da deyiş, uluslararası politikada siyasi açıdan istikrarsız, ekonomik açıdan bir ya da birkaç tarımsal ürünün üretimine ve ihracatına bağımlı ve genellikle yolsuzluklarla iç içe küçük bir seçkinler grubu tarafından yönetilen ülkeleri küçümseyici anlamda kullanılan siyasi terimdir.

honduras, ilk muz cumhuriyeti devleti olmuştur. 20. yüzyılın başlarında abd menşeyli united fruit company’nin honduras içinde oldukça etkisi olmuştur. bu büyük etkisinden ötürü yüksek vergiler isteyen bir başkanı devirerek yerine yeni birini seçtirebilmişlerdir.

1871 yılında amerikalı demiryolu şirketi sahibi henry meiggs’in kosta rika hükûmetiyle imzaladığı demiryolu inşa anlaşması çerçevesinde, söz konusu inşaata başlanmış; öte yandan inşaat şirketi, çalışan işçilere düşük maliyetli bir yiyecek arayışında olduğu için inşa etmekte olduğu demiryolu hattı boyunca muz yetiştirmeye başlamıştır.

muz ticaretinin kârlılığını gören şirket, latin amerika’da geniş topraklar satın almış ve 1899 yılında united fruit company adıyla bu ticareti adeta tekeline aldığı gibi, bulunduğu ülkelerin siyasetini de etkileyebilen bir güç haline gelmiştir.

amerika anakarasını kendi ekonomik yarıküresinin parçası olarak niteleyen 1823 tarihli “monroe doktrini” ile de uyumlu şekilde abd’nin bölge ekonomisini ve siyasetini şekillendiren bu yapılanmaya, terim ilk kez 1904 yılında amerikalı yazar **o’henry** tarafından kullanılmış olsa da, özellikle soğuk savaş yıllarında uydu devlet ya da kukla devlet türevi terimler gibi yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. terim, özellikle solcular tarafından türk siyaseti için de sıklıkla kullanılmaktadır. dahası kârı ve yarattığı imkânlarla muz, dünyada **“muz savaşları”** olarak adlandırılan bir dizi müdahaleye de neden olmuştur:

muz savaşları (banana wars), amerika birleşik devletleri’nin 1898-1934 yılları arasında orta amerika ve karayipler’deki askerî müdahalelerine verilen bir addır. müdahaleler 1898 ispanyol-amerikan savaşı’nın ardından çoğunlukla deniz piyadeleri ile gerçekleştirilmiş olup 1934 yılında başkan roosevelt’in iyi komşuluk politikası’nın uygulanmaya başlanmana kadar devam etmiş, sonra da o kadar büyük ölçekli olmasa da küçük bazı müdahalelerle günümüze kadar gelmiştir.

bu çerçevede gerçekleştirilen “işgaller”in bazıları şunlardır:

panama: abd’nin müdahaleleri, 1846 mallarino-bidlack antlaşması’nın ardından geri döndü ve 1856 karpuz savaşı’ndan sonra yoğunlaştı. 1903’ta panama, bin gün savaşı sırasında abd hükûmetinin desteğiyle kolombiya’dan ayrıldı. panama kanalı o zamana kadar yapım aşamasındaydı ve abd egemenliği altındaki panama kanal bölgesi yaratıldı.

ispanyol-amerikan savaşı: abd kuvvetleri 1898’de ispanya’dan küba ve porto riko’yu ele geçirdi.

küba: abd, askeri vali leonard wood’un yönetimi altında 1898-1902 yılları arasında 1906-1909, 1912 ve 1917-1922 yılları arasında işgal etti ve 1934’e kadar küba-amerikan ilişkiler anlaşması’nın (1903) şartlarına tabi tutulmuştur. 1903’ta guantánamo körfezi deniz üssü üzerinde kalıcı bir kira sözleşmesi imzalanmıştır.

dominik cumhuriyeti: abd, 1903, 1904 ve 1914’te müdahalelerde bulundu ve 1916’dan 1924’e kadar işgal altında tutmuştur.

nikaragua: aralıklı çıkartmalar ve önceki on yıllardaki deniz bombardımanları sonrasında abd tarafından neredeyse kesintisiz olarak 1912-1933 yılları arasında işgal edildi.

meksika: abd’nin bu dönemdeki askeri müdahaleleri, yine genel ticari ve siyasi nedenlerle ilgilidir, ancak özel bir durumdur.

haiti: 1915-1934 yılları arasında abd tarafından işgal edildi ve 1917’de haitililer dışında toprak sahibi olma yasağının kaldırıldığı bir anayasa oluşturuldu.

honduras: united fruit company ve standard fruit company’nin ülkenin muz ihracat sektörüne, arazi sahiplerine ve demiryollarına hakim olduğu yerlerde, 1903, 1907, 1911, 1912, 1919, 1924 ve 1925 yıllarında amerikan birlikleri yerleşti.

tüm bu anlattıklarımın bu kitapla ve murakami ile ne ilgisi var demeyin, bence çok var:

post-modern anlatı, okuma biçimleri ve çok satmak

öncelikle de şu özelliği önemli: belirttiğim gibi, “muz” ne niyete yenilirse onun tadının alındığı bir meyvedir. öte yandan muz, “ticaretini yapanlara çok kazandıran” bir meyvedir, o kadar ki üretildiği ülkelerde iktidarları bile değiştirebilir. belirttiğim gibi politik literatürdeki “muz cumhuriyeti” tamlaması da tam da bu durumu ifade eder.

bu özelliklerinden yola çıkarak “post-modern yazan ve çok satan”ların yapıtları “muz”a benzetiyorum. bu tür kitapları okuyan ve ondan bir şekilde yararlanan herkesin yaşadıkları ve maceraları da muzun serencamına koşuttur.

neden böyledir biraz daha açayım:

edebiyat yapıtları farklı okur tipleri için farklı biçimlerde okunur, dolayısıyla farklı sonuçlar çıkarılır. bizim buluşmalarımızda da bunların örneklerini görüyor, arkadaşlarımızın çok farklı değerlendirmeler yaptıklarını gözlemliyoruz.

edebiyat konusuna vakıf, “**derin ve yakın okuma**” yapan okurlar onda, kendi kişisel ilgi ve meşreplerine göre pek çok unsur bulabilirler.

hele bu kitapta olduğu gibi adları “kırmızı / mavi / ak / kara” ve “renksiz” olan beş metaforik kahraman varsa, bence ellerinde bu hikâyeden pek çok şey çıkarabilecekleri bir malzeme vardır denebilir. üstelik bunların her birisinin çok farklı ama yine özgün ve ona taraftar olanların sayısını çoğaltacak yan unsur ve boyutlara da sahiptir.

örneğin onlardan birisinin mesleği “çok pahalı bir araba satmak”tır. üstelik bu “kurgulanmış” bir arabadır. tıpkı edebiyat yapıtlarının günümüzde bu anlamda da kurgulandığı gibi. bu bağlamda çok satan kitapların bir özelliği de içerdikleri “gizli” reklamlarla yazarlarına ek kaynak / kazanç yaratmalarıdır. bu romanda da kurgusal hikâyeye uygun bir “atmasyon bir marka” değil, gerçekten çok pahalı bir araba markası sözcük olarak açıkça yer almaktadır. bunun karşılıksız olması düşünülemez. murakami bence çağdaş çok yazarların hepsi gibi bunu yapan bir yazardır.

kahramanlardan bir diğeri şirketlerin üst düzey yöneticilerini eğitme gücüne sahip bir şirketin kurucusu ve yöneticisidir. bu şirketin yaptıkları şirket çıkarları ile bireylerin özgürlük istenç ve arzularını birleştirerek, kârları büyütecek operasyonları yapabilme gücüne sahip olmalarını sağlamaktır, dahası bunu kişisel bir “üstünlük” gibi algılatarak yapmaktadır. üstelik bu kahraman günümüzde (*kitabın yayınlandığı zamanları kastediyorum*) yeni tüketim kampanyalarının hedefi olan özel bir gruba ait, “eşcinsel” birisidir. bu da çok satmanın unsurlarından birisidir.

üçüncü kahraman “yazar” olmak isterken bir seramik sanatçısına dönüşür ve çok güzel işler yapar, üstelik ülkesini terk eder ve finlandiyalı bir eş bulur, oraya taşınır ve iki güzel çocuk sahibi olur. burada da küreselleşmiş dünyada, ülke, vatan, aile, geçmiş vb. aidiyet hâllerinin bir anlamının olmadığını vurgulamaktır. çok kültürlülük ve dünya vatandaşı olmak “hit” bir durumdur. tabii “parası olmak / zengin olmak” kaydıyla. yoksul ve göçmenler arasında olmak bu modele uymaz o yüzden de romanın içinde yoktur.

dördüncüsü ise naif bir müzisyen ve müzik öğretmenidir. bu kahramanın ruh sağlığı bakımından sorunları vardır, arkadaşlarından birisinin kendisine tecavüz ettiğini ileri sürmüş, onu arkadaşlarının nezdinde ve onların da bilinçli katılımlarıyla mahkum etmiş ve dışlanmasına neden olmuştur. dahası bu tecavüz sonrası hamile kalmıştır ve o çocuğu arkadaşı ve ablasıyla işbirliği yaparak aldırır, dahası nasıl olduğu anlaşılmayan bir cinayete kurban gider. bu da “post modern anlatı”nın önemi unsurlarından birisi olan “polisye unsurlar” a karşılık gelir diğer yandan açıklığa kavuşmamış bir “psikolojik sorun kompleksi” romanı tartışmaya açarak daha çok gündemde kalmasını sağlayacak bir imkân yaratmaktadır.

renksiz olan kahraman ise intiharın eşiğinden dönerek, tren istasyonu yapma kurma düşünüyü gerçekleştiren, yalnız başına kalmak ve de kalmamak için elinden geleni yapan bunalımlı, parçalanmış bir kimlik yapısı içinde birisidir. bu tür karakterler de günümüz dünyasının sıkıntıları içinde yaşayan pek çok kişinin özdeşlik kurabileceği nitelikte birisidir.

dahası bu karakterler birbirlerine bir şeyler söylemeksizin birbirlerine “âşıktırlar” üstelik. kara renksiz’e, kızıl ak’a, renksiz hem ak’a hem kara’ya dair farklı duygular hissedene, üstelik bu iki kız arkadaşıyla birlikteyken, üçüncü birisine üstelik de bir erkeğin ağzına boşalma düşü görecektir ve hep kendisinden büyük kadınlara yönelecek kadar “karmasık”, takıntılı ve aşağılık kompleksi içinde olan birisidir de.

bu özelliklerin her biri üzerine saatlerce konuşulan konulardır ama yazarın bunlardan söz etmenin dışında ne kendisinin ne de kahramanlarının ağızlarından kurdukları tek bir cümle ile tartışılmamakta, anlatılan durum içindeki etkileri irdelenmemekte, sadece sergilenmektedir. bu da post modern anlatıların temel özelliklerinden birisidir. bu türün bir gereği olarak yazarın bize söyleyeceği bir şey, önereceği bir tutum, doğrulayacak ya da yanlışlayacak bir fikri yoktur ve bizim de ondan çıkaracağımız bir ders yoktur. çünkü olması istenen tam da budur. bunların tümü bir gazete haberinde okunmuş ve sadece o gazetenin o günkü gündeminden ibaretmiş gibi bir araya getirilen durumlardır.

kısacası derin ve yakın okuma yapanların burada kendilerini kaptıracakları pek çok unsuru bu kitapta bulmak mümkündür.

hikâyeye biraz daha kendini kaptıran ve kendileriyle koşutluk kurabilen, dahası “**özdeşlik kurarak bir anlamda arınmak**” amacıyla okuyan kimi okurlar için de bu kitap amaçlarına, bulmak istediklerine oldukça uyan bir kitaptır.

çünkü ele alınan temel izlek, “ne olduğunu ve ne olacağını, yani kendini bilememe ve bildiklerinden dolayı da bir ‘aşağılık kompleksi’ olan bir kahramanın serencamının, varacağı yer ve başına gelecekleri düşünmek için de bu kitap iyi bir imkândır.

tüm bunlarla alâkası olmayan sadece “zaman öldürmek” ya da “eğlenmek” için kitap okuyan çoğunluk için de, sonu hüsrarla bitse bile bu kitap, en azından “du bakali n’olecek” demeyi alışkanlık hâline getirdiklerinden dolayı, gerek anlatımdaki akıcılığı, gerekse okuma kolaylığı, basitliği, dile getirmek istediklerini biraz da tekrarlarla dolu bir şekilde ve doğrudan söylemesi, kolay anlaşılabilirliği, hiçbir konunun derinlemesine irdelenmemesi nedeniyle bu kitap “iyi ve doğru” seçilmiş bir kitaptır, dolayısıyla tercih edilecek ve bu yüzden de çok satacaktır.

ne işe yaradığını da düşünmeli

peki hepsi bu kadar mı?

“muz”ın hikâyesini yeniden anımsatmak istiyorum.

bu tür işler doğrudan alıcısının “meşrebi”nin dışında da en az iki temel işleve daha sahiptir.

bunlardan ilki bu çabadan “kâr devşiren”lere yöneliktir. kitapla ilgili en genrl araştırmalarda da görüleceği üzere bu kitap bir “para kazanma nesnesi”dir... çünkü yazarın adı ve amacı nedeniyle daha yayınlanmadan “piyasaya sürülmüştür”...

gerçek yazarlar karınlarını doyurmak için kalemlerini kullansalar da asla “piyasa saiki”yle yazı yazmazlar, kalemlerini ele almazlar.

ikincisi ise bence, dünya düzenini planlayıp sürdürenlerin en çok korktukları unsur olan “edebiyat”a dair beklentilerinin yerine gelmesidir. onlar tarih yazımından bile önce gelen ve geleceğe dair kayıt düşen edebiyatın kendi eylem, edim ve isteklerinin ötesinde bir şeylerden söz etmesini istemezler... murakami’nin bu kitabı kendisini yazı alanında varetmeyi düşündüğü yıllardan beri temel ilkelerinden birisidir: “**fincancı katırlarını ürkütme!**”

murakami bu kitapta tam da bunları yapmıştır. o dünyada burada anlatılanlarla ilgili konularda bile hiçbir şey yaşanmamaktadır. ekolojik felâketler, ekonomik bunalımlar, bölgesel çatışmalar, açlık, yoksulluk, ayrımcılık, çalışanların hakları, kadınların çocukların yaşadıkları, küreselleşme ve sorunları vb. vb. yoktur. japonya’nın gündelik politikası bile o kahramanların da yazarın da derdi değildir, yazar da onlar da okuyan da steril ve güzel bir dünyada yaşamaktadır. bu ise edebiyat tacirlerinin yazarlardan istediği en önemli şeydir aslında.

çeşitli değerlendirme örneklerivikipedi kitabın algılanmasına ve değerlendirmesine yönelik de bazı veriler sunuyor. bunları söyledikten sonra onları da paylaşmak istiyorum:

eleştirel tepkiler genel olarak olumluydu ve bazı karışık yanıtlar da vardı. inceleme toplayıcı idreambooks, ona (11 ocak 2015 itibarıyla) 61 kritik incelemeden (48 olumlu, 13 olumsuz) ve 868 kullanıcı derecelendirmesinden (%76 olumlu) %73 meta puan verir.

*meta-inceleyici tam inceleme, 20 basın incelemesini şu şekilde özetledi: “gerçek bir fikir birliği yok; çoğu kişi bunu başarılı buluyor, çoğu da bu konuda / murakami’nin yazılarından çok rahatsız oluyor” (kendi değerlendirmelerine ek olarak, b+: tipik olarak) **murakami sığ bir derinliğe sahiptir, ancak çok güzel ve kolay bir şekilde topluma ulaşabilir**”.*

book marks'a göre kitap, 12'si "övgü dolu", 7'si "olumlu" ve 2'si "karışık" olmak üzere 21 kritik incelemeye göre "olumlu" eleştiriler almıştır.

the omnivore'da, ingiliz ve amerikan basın incelemelerine göre kitap, 5 üzerinden toplam 3,5 puan almıştır.

culture critic, ingiliz ve amerikan basınının birikimine dayanarak kitaba yüzde 75'lik toplam kritik puan verdi. incelemeler.

kitaplara ilişkin eleştirel eleştirileri bir araya getiren bookmarks magazine kasım/aralık 2014 sayısında kitap, (5 üzerinden 3,5 puan alır), bu puan kritik özetli eleştirel incelemelere dayanmaktadır: usa today'den kevin nance, "okuyucunun kendi hac yolculuğu olması gerekenden çok daha dolambaçlı olsa da" kabul ediyor ve her ne kadar önceki girişimlerden daha hafif hissettirse de, "renksiz tsukuru, çıkmaya değer bir yolculuk."

kirkus reviews romanı 2014'ün en iyi kitapları listesine dahil etti ve onu "japonya'nın yaşayan en büyük romancısından bir başka güç gösterisi" olarak tanımladı.

the new york times için romanla ilgili incelemede patti smith şunları yazdı: "bu hem yeni hem de deneyimli okuyucuya yönelik bir kitap. sanki murakami'nin yazdığı gibi geliştirmiş gibi garip bir sıradanlık var; bazen sanki bambaşka bir anlatının ön bölümü... murakami derisinin dökülmesi " sarışın üzerine sarışın " değil , " yollardaki kan " .

time'da lev grossman , murakami'nin diğer eserleri hakkındaki görüşlerine benzer şekilde, "murakami'nin düzyazısı aynı şekilde düz ve tsukuru'nun etkisi de aynı şekilde boş kalıyor" dedi.

the los angeles times'da david l. ulin şunları söyledi: "bu karakterlerde bir saflık, bir kırılma var, dünyanın yüzeyinin ince olduğu duygusu ve iç ve dış yaşam arasında, bildiğimiz varoluş arasında bir sınır var o ve çok daha anlaşılması zor bir şey kolayca silinir."

the independent'ta boyd tonkin, murakami'nin yazdıklarını müzikle karşılaştırdı ve şunu belirtti: "bu yazarın imzası niteliğindeki melodi, neredeyse çocuksu bir naifliğin bilmece gibi karmaşıklıkla uyum içinde olması, baştan sona ses çıkarıyor. çok sevilen müzik de bu şekilde işe yarayabilir. özelleştirilmiş bir caz standardı gibi usta bir doğaçlamacının ya da çocuk odasından mezarlığa atlayan romantik bir piyano parçasının kaleminden çıkan murakami'nin düzyazısı, içtenlikle derinliği kusursuz bir şekilde birleştiriyor."

romanı npr için inceleyen meg wolitzer şunları yazdı: "renksiz tsukuru'nun gizemi daha bitmeden çözüldü, ancak büyük murakami'nin ben de dahil olmak üzere okuyucularına yaptığı büyüünün gizemi her zamanki gibi çözülmedi. roman sanki bir bir bilmece, bir bilmece ya da belki de aslında daha çok bir haiku'ya benziyor: güzellik, tuhaflık ve renk dolu, binlerce hece uzunluğunda."

the washington post için romanla ilgili incelemede marie arana , romanı "derinden etkileyici bir roman, yalnızca keşfettiği karanlık köşeler ve bucaklar nedeniyle değil, aynı zamanda karakterlerinin bilinçaltını gören sihir açısından da" olarak nitelendirdi. "yol boyunca ortaya koyduğu muhteşem karakterizasyonlar nedeniyle birbirlerini korumaya ya da zarar vermeye gidecekler... murakami, çok büyük bir dünyanın derinliklerini bir arada tutabilir ve yine de birkaç değerli ayrıntıyı önemseyebilir. bizi giderek daha derin bir parçalanmaya götürüyor olabilir. modernlik ve onun huzursuz sakinleri, ama o, zihinlere ve kalplere, onların tam olarak ne hissettiğine ve gördüğüne ve insanlığın kalıcı ve boyun eğmez ruhuna karşı her zaman tetiktedir."

diğer incelemeler karışık. the guardian şu sonuca vardı: “her ne kadar kafkavari belirsizlik ve atmosfer oluşturmada her zamanki kadar usta olsa da, hayal kırıklığı yaratacak şekilde gizemlerin çoğunu çözümsüz bırakmayı seçiyor. öyle olsa bile, updike’da olduğu gibi “nobel ödülü” kelimelerinin yer alması büyük bir utanç olurdu. sonuçta özgeçmişinden ziyade sadece kurgusunda yer alıyor.”

romana bazı ödüller ve plakeler de verilmiştir. bunlardan bazılarını vikipedi şöyle sıralıyor:

- 2014 kurguda kötü seks ödülü, kısa liste
- 2014 new york times yılın önemli kitabı , 100’den biri
- 2015 bağımsız yabancı kurgu ödülü , kısa liste.

ayrıca “the bear” adlı dizinin 2. sezonunun ilk bölümünde richie karakteri romanı okur ve amaç arayışıyla ilgili konuşmasında romanın olay örgüsünü anlatır.

tüm bunların gösterdiği gibi murakami’nin “renksiz tsukuru tazaki ve hac yılları” adlı kitabı tüm bu işlevleri yerine getiren bir kitaptır.

sonuç

ben ise kitabı bu bilgilerin eşliğinde şöyle değerlendiriyorum:

“renksiz tsukuru tazaki ve hac yılları” adlı metin bence,

* her şeyin kapitalizmin istek, arzu ve çıkarlarına göre şekillendirilmiş, steril bir dünyada,

* pek çok anlamda metaforik olarak yorumlanabilecek beş rengin ilişkisi ve bağlantıları üzerinden yapılan bir kurguyla,

* kendinden menkul bir “looser”in sadece kendini bulma değil aynı zamanda kendini anlama çabasına dair bir süreci anlattığı sanısını bizde uyandırmaya çalıştığı,

* post modern edebiyatın unsurlarının birkaç eksiğiyle aynen kullanıldığı bir metin ortaya çıkarıp önceden hazırlanmış bir okura sunduğu,

* bu yolla aslında kendi algısı ve sabit fikirleriyle, kendi dünyalarımızdaki bazı meselelere sadece bir fikir cımnastığı yaptırmış olmakla öğündüğü ve bununla yetindiği,

* asıl amacının ise o kitabı alarak ona ve yayıncılarına sağlayacağı kâr ve kazancı garanti etmemizi ama bu gerçeği de görmememizi ve fark etmemezi isteyen,

* böylelikle bizleri adetâ sadece bir “tüketim nesnesi” sayan ve bunun sonucunda da çok “kazanma” arzuzundan öteye bir derdi olmayan,

* edebiyatı bir “ticari nesne” ya da “mal” üretmek olarak anlayan ve salt bunu hedefleyen,

* bu arada da içinden çıktığı toplumun kendisine yönelik tepkisine değersizleştiren,

bir yazarın yapıtıdır...

kusura bakmayın ama ben bu “mal”ı ne “tüketmek”, ne de bu tüketime destek olacak şekilde yapıt üzerinde herhangi bir biçimde edebi, sosyolojik, ya da ahlâki bir düşünce “üretmek”, böylelikle onu “büyütmek” istemiyorum. “renksiz tsukuru tazaki ve hac yılları” benden uzak olsun!

bence iyi edebiyat okumak isteyen herkes de ondan uzak dursun!

12.10.2024; 16.30

not: veriler ve alıntılar ingilizce vikipedi sayfasından devşirilmiştir.

“içinizdeki erkeği öldürün”

dün yürürken nuray’ın sunacağı “hamnet” romanını düşünürken, şu anda bu ülkede ve dünyada yaşanan “kadınlara ve çocuklara yönelik yoğun şiddet”in de etkisiyle aklıma yeni bir olgu ve kavram geldi. hattâ bunu duyurarak bir tür örgütlenmeye çevirmeyi bile düşündüm.

kadın-erkek tüm insanlara “**içinizdeki erkeği öldürün**”, “**içinizdeki ve dışınızdaki erkeklerden kurtulun**” çağrısı ve sloganlarıyla başlayan bir örgütlenme olabilir bu.

sadece kadınların yer almadığı, içinde erkeklerin de olduğu bir örgütlenme ve hareket olabilir. kadın ve erkeklerin içlerindeki, “**eril/erkek/erkeksi**” unsurları keşfetmek ve yok etmek üzerine eğitimlerin birlikte çalışmaların da yer aldığı bir birliktelik olabilir bu. sembolik ve gerçekçi uygulamalarla birlikte desteklenmesi hâlinde bu fasit dairenin kırılmasına belki bir nebze de katkıda bulunabilir.

erkekler değişik gerekçelerle mevcut sistemden de aldıkları güç ve destekle, bunu her düzlemde sürdürüyorlar. hattâ devletler de bu tutum içinde. her ne kadar abd’de ilk kez bir “**kadın başkan**”ın seçilmesi gündemde olsa da dünyada durum bu.

bundan kurtulmak gerek. nasılını bilmiyorum ama bana öyle geliyor. konuşmalı ve geliştirmeliyiz. bugünlük bu kadar yetsin.

08.10.2024; 10.29

hulki abinin vefatı

12 ekim’de **hulki abi**’nin (**forta**) vefat ettiğini öğrendim. florida’daki fırtınayla ilgili **ceren**’le yazışırken, o yazdı. sonra da tabip odasının sayfasındaki haberi gördüm. cumartesi gecesini eski eşim **nevin** de mesaj attı.

hulki abi’yle bakırköy ruh ve sinir hastalıkları hastanesi nöroloji kliniği’nde şef muavini olduğu sırada tanıştık. eşi baharistan forta cildiye uzmanıydı. haseki hastanesi’nde uzman olduktan sonra zorunlu hizmet gereği, ben lepra hastanesi’nde çalışırken uzman olarak oraya atanmıştı. o dönemde birkaç kez karşılaşsak da arkadaşlığımız ve yakınlığımız daha sonra nevin dolayısıyla oldu. aslında kardeşi **bülent forta**, devrimci yol’ un önde gelen militanlarından birisiydi ve cezaevindeydi. insan hakları ile ilgili çalışmalar sırasında onu ismen tanımıştım. hulki abi’yle ayrıca tabip odasındaki kimi etkinliklerden de birlikte işler yapmıştık. 1985-88 arasında onunla birlikte, 12 eylül döneminde kimi işkence olgularında tartışmalı (*gerçek dışı*) raporlar düzenledikleri için, hekimlik meslek etiğine aykırı davrandıkları için tabip odasının açtığı, üniversitenin bir çok profesörünün de dahil olduğu bir soruşturmada birlikte “**muhabbiklik**” yapmış, fezleke düzenlemiştik. yanılmıyorsam bu fezleke benim, tabip odası faaliyetleri içinde düzenlediğim ilk fezlekeydi.

hulki forta bilgili, akıllı, özverili, kibar, diğerkâm, güzelbir insandı. vefat ettiğinde “75” yaşındaydı ve bu yaş da gitmek için oldukça erken bir yaştı. uzun zamandan beri haberleşmiyorduk. son kez geçen yıl yapılan istanbul tabip odası seçimleri sırasında karşılaşmıştık. seyrek olarak birkaç kez de yazışıp konuştuğumuzu anımsıyorum. istanbul’dan ayvalık’a taşındıklarını ve aktif hekimlik yapmadığını biliyordum. eşi bahar’ı arayamadım. doğrusu beni ne kadar anımsadığını kestiremedim, ayrıca ne diyebilirdim ki! nevin son döneminin yakalandığı kanser nedeniyle oldukça sıkıntı çektiklerini söyledi. böyle bir ölümden sonra bir şeyler söylemek de doğrusu hem hoş değil, hem de bir şeye yaramıyor, diye düşündüm ve bir karşılaşma sırasında bunları doğrudan söylemeye karar verdim..

14.10.2024;14.10

memleketin hâl-ü pürmelâli

yine bir şeyler oluyor. kürtler ve **öcalan**'ın tutumu ve rte ile derin devletin tercihleri yine değişmiş gibi. ayrıntılardan kimsenin haberi yok ama bir sıkıntı var. asıl sıkıntı ekonomide, kaynak arayışları had safhada, şimdi de kredi kartlarına maktu vergiler getirmeye çalışıyorlar. bu arada rtük açık radyo'nun karasal lisansını iptal etmiş. yayın sürüyor mu bilmiyorum ama karar bu. itirazı mümkün mü, nasıl uygulanıyor o da meçhul. sadece sanal dünyada ve sosyal ortamda olup bitiyor her şey.

14.10.2024; 09.18

maggie o'farrell ve "hamnet"

kitabın bulduğum pdf kopyası yapay zeka destekli bir otomatik çeviri ile çevrilmiş bir metindi. elbette yetkin bir çevirmen kadar iyi çevrilmiş bir metin değildi. ama metnin kendi yazılım dilindeki yakın anlamlı sözcüklerle türkçeye çevrilmiş olması, anlatım biçimi konusunda önemli ipuçları sunuyordu.

öncelikle şunu söylemeliyim. başlangıçta doğrusu bu kitabı okumayı çok düşünmüyordum. gerekçem de bunun da bir **çok satan kitap olma** özelliği idi. o konudaki düşüncelerimi geçen buluşmada dile getirmişt看. ama yine de yazarının kadın ve ırlandalı olması kafamda bir soru işareti uyandırdı. pdf'ini de bulunca okudum. sonrasında da "iyi ki okumuşum" dedim.

neden mi?

ırlandalılar kendilerini sömüren ingilizlerin iyi olumlu unsurlarını da pek sevmiyorlar. bunu sömürülenlerin, sömürenin her şeyine itiraz edip tepki duymasına bağlayabiliriz. tabii bu tür bir tepki ve itiraz, eğer baştan ne amaçla yapıldığı ya da yazıldığı bilinmezse biraz sorunlu bir durum oluşturuyor. hele hele konu w. shakespeare gibi edebiyat alanında "dev"lerden birisi olunca.

ama bütün "dev"lerin de gerçekte sorunlu yanları var. akla ilk gelen sevgili **virginia woolf**'un "kendine ait bir oda" kitabında derdini anlatmak için kullandığı bir metaforik unsurun bu konuda yol açıcı, yol gösterici olabilme olasılığıydı. çünkü woolf ona dair bir eleştiri olmasa da toplumsal cinsiyet farklılığı üzerinden "**bir kadın**" olarak haklı eleştirisini ona bir kız kardeş yaratarak dile getirmeyi yeğlemişti. maggie o'farrell'in da kadın oluşu bu konuda bir "özel" tutuma pekâlâ da neden olabilirdi.

o yüzden kitabı okumaya başlayınca önce **dişil dil** beni çarptı.

ele alıp dile getirdiği erkekler için cadılıkla eş anlamlı algılara yol açabilecek "netameli" konular ve onların anlatım biçimiydi ilk neden.

ikincisi ise **agnes** adlı bu kadın, özgürlüğünü her fırsatta, hem de bedelini ödeyerek kullanıyor ve bangır bangır bağırarak tepkisini ortaya koyuyordu. üvey annesi, kardeşleri, eşi hattâ hastalıklar ve onları yaratan nedenlere karşıydı bu itirazları. korkusuz bir sesti bu ve ben o sese kulak vermezlik edemedim. kitap boyunca da kâh bağırarak, kâh fısıldayarak o ses benimle oldu. özgün çeviriyi birinizden alıp fırsat bulduğumda yeniden okuyacağım, en azından göz atacağım.

kitabı okurken aklıma gelen bir diğer unsur, bu kurmacada farrell'in "hamnet"i öldürerek (*aslında sonunda bir ara tam da bunu gerçekten yapacak diye düşündüm*) aslında shakespeare'in şahsında "erkekleri" öldürmeyi kastedip etmediği idi. hattâ buradan yola çıkarak, şu sırada hem ülke hem dünya ölçeğinde gündemimizde olan erkek cinayetlerine karşı bir ses çıkarma, bunu dillendirme çabası olarak gördüm. yeryüzündeki tüm kadınlara ve erkeklere "içinizdeki erkeği öldürün", "içinizdeki erkekten kurtulun" demek geldi.

onun bu konuda bulduğu yollardan birisi onu “adsız” bırakarak ve sadece yaptıklarıyla ilgili “kocas”, “babası”, “latince öğretmeni” şeklindeki nitelendirmelerle söz ederek, neredeyse hemen hiç konuşturmayarak, bir anlamda “yok sayması” da çok hoşuma giden bir buluş oldu.

ama romanın sonuna doğru başka bir unsur öne çıktı: doğumuna neden bile olsa bir erkeğin, bir kadının önce yaratıp sonra elleriyle toprağa verdiği bir çocuğu (*burada aklıma bu çocuğun neden ikizi judith olmadığı da hamnet olduğu biraz kafamı kurcaladı*) sahiplenip yeniden yaratamayacağına yönelik itirazı. hele hele o çocuğun varoluş mücadelesinde hemen hiç katkısı olmayan bir babaysa bunu yapan. ama bu koşulda bile o çocuğun bir sanat aracılığıyla (tiyatro oyunu ile) olumlu bir şekilde ifadesi bu itirazını geri çekmeye neden olabiliyordu. burada bence yine insan olma sürecinde kadınların tümünün eksiksiz olmayacağı, dolayısıyla erkeklerde daha belirgin olan ve aslında eksikliklerinden kaynaklanan kimi yanların, özellikle duygusal boyutuyla kadınlarda da olabileceğini işaret etmesi bakımından bana önemli geldi.

“*hatasız kul olmaz!*” kadın için de erkek için de “insan” olma temelinde vir varoluş sorunudur. ama burada da judith’le hamnet’in çocukken oynadıkları yer değiştirme oyunu ve hamnet’in bu oyunla azraili kandırması da bu denklik, benzerlik hâlini ortaya koyarak aslında durumun farkında olduğunu da gösteriyor.

romanda dikkâtimi çeken bir başka unsur da o’farrell’in betimlemeleri, anlatış biçimi ve üslubuydu.

- geçen ağustos ayında londra’da olduğum sırada gitmeyi planladığım hâlde fırsat bulup gidemediğim, shakespeare’in yaşadığı yer olan stratford-upon-avon’un betimlemenmesindeki becerisi,
- fantastik yapıtları akla getiren ‘orman’a doğaya ve doğal yaşamla ilişkili olaylara dair uçuk kaçık, gerçeküstü anlatımı,
- aslında bir şifacı kadın olan agnes’in bu anlamda yaptıklarının özenli ve dikkâtli tanımlamaları, ikizlerin doğumunu dile getirirken yeğlediği kadınlık hâllerinin konu edilmesine yönelik pek çok feminist edebiyat eleştirmeninin “dişil dile” dair önerilerini dikkâte alması,
- veba mikrobunun hamnet’e varana kadar olan uzun seyahâtinin ayrıntılarına dair “hikâyat”,
- shakespeare’in “hamlet” oyununun sahnelenişine dair ayrıntılar, izleyen topluluğun tutumları ve izleme sırasındaki tepkileri

bunları çok net olarak ortaya koyan yanlardı.

bunlar yazarın aklına geldiği gibi değil, derin bir araştırmayla bunları bulup çok güzel bir şekilde ortaya koyduğunu gösteriyordu.

o’farrell’i ben biraz **jeanette winterson**’a benzettim. o da ingiltere’nin taşrasını anlatıyor ve merkezde olmaya mesafeli bir tutumla yazılarını, yapıtlarını oluşturuyordu. dine olan yaklaşımlarında kadın oluşla ilgili meselelerinde de bence benzer yanlar var.

fark ise irlandalı oluştan kaynaklanıyor, hem oralı olup, hem de oralı olmanın yarattığı sorunlar nedeniyle orada olmamayı yeğleme arasındaki iç çelişki sanırım yalnız tutuma değil, aynı zamanda da yazıya da yansıyor.

bu anlamda onunla ilgili okumalarımda gözlemlediğim okulda yaşadığı şu olay da onun geçmişinde yaşanmış ve izleri süren etkileriyle yazısına yansıyan bir örnek :

o’farrell, 1990’ların başlarında, britanya’da irlandalı olmanın tehlikeli olabileceğini belirtmiştir: “eskiden, öğretmenlerden bile, bitmek bilmeyen irlanda şakaları duyardık. okulda adımları heceleme zorunda kalsaydım, öğretmenler ‘ailen ıra’da mı?’ gibi şeyler söylerdi. öğretmenler bunu 12 yaşında bir çocuğa tüm sınıfın önünde söylerdi... ‘ha ha, baban bir terörist’ demenin çok komik olduğunu düşünürlerdi. hiç de komik değildi...”

keşke bunun [bugün daha az yaygın olmasının] insanların daha az ırkçı olmasından kaynaklandığını söyleyebilseydim, ama sanırım bunun sebebi artık bunu anlayan yeni göçmenler olması.” (vikipedi)
“1970’lerde ırlandalı olmak zordu. babam, klasik ’siyahlar yok, köpekler yok, ırlandalılar yok’ tabelasının olduğu restoranlardan ve otellerden geri çevrildiğini hatırlıyor.” o’farrell, 15
yaşındayken gittiği bir okul gezisini hatırlıyor: “ırlanda pasaportumdaydım. çıplak arama yapıldı.” (independent’teki söyleşisinden)

ırlandalılık meselesini ele alan ve eğer çevirisini bulursam okumayı istediğim 2013’te yayınlanan “bir sıcak dalgası için talimatlar / instructions for a heatwave” bir yapıtına bunların temel olduğu söyleniyor.

belirtilmesi gereken bir başka noktayı biyografisini okuyunca anladım. kendi yaşamında onu çok etkileyen kimi durumların, yani biyografik yanların romanda çok güzel ele alınıp, onları romanın içine çok etkili, etkileyici biçimde ustaca yerleştirmiş o’farrell.

tüm bu nedenlerle sevgili nuray’a bu kitabı seçip, bizlere o’farrell’i tanıttığı, shakespeare ve hamlet’i bir daha anımsattığı için teşekkür ediyorum.

16.10.2024; 14.30

“homo faber” e dair

bir sunum hazırlamadım ama pek çok şey kafamda, max frisch’in yazdığı “stiller”i de okuyorum. henüz yarisına gelmedim ama anlatım tarzı benziyor. bulup satın aldığım tezde de iki roman birlikte irdeleniyordu. dolayısıyla bir bağları olduğu aşikâr. bu da farklı bir hikâye... benzer yanı ise homo faber’de asıl kahraman tanımadığı kızıyla ilişki kuruyordu, bunda ise eski karısına onun kocası olmadığını, başka birisi olduğunu kanıtlama derdinde olan asıl kahramanın bu konuda yaptıkları anlatılıyor. başka bir deyişle yine “yapılanlar ve yapılmayanlar” ya da “gerçekle kurgu” meselesi irdeleniyor. aklımda epey bir şeyler var. ben de ortaya nasıl bir şey çıkacağını bilmiyorum ve merak ediyorum.

08.11.2024;10.32

max frisch “homo faber” romanı sunumu

1. bu kitabı neden seçtim?

ingeborg bachmann çok sevdiğim, yapıtlarını okuduğum ve tanımaya çalıştığım bir yazardır. **max frisch**’in onun yaşamında yer alan önemli insanlardan biri olduğunu biyografisinden öğrenmişim. son olarak geçen yıl izlediğim, bachmann’ın yaşamının bazı bölümlerinden söz edilen “*çölün kalbine yolculuk*” belgeselini izledim. bu belgesel daha önce bir oyununu ve bir denemesini okuduğum yazarın kitaplarını okuma isteğimi perçinledi.

hangisini okuyayım diye araştırırken onun **homo faber** adlı romanının başka bir boyutuyla günümüzde yaşadığımız önemli bir olgu olan **android insan** ve bunun önemli unsurlarından birisi **yapay zekâyı** tartışma ve irdeleme açısından bize yardımcı olacağını düşündürdü.

yazar bu konuyu tartışırken, bachmann’la ilişkisinde de söz konusu olan bir başka konuyu, insan ilişkileri, kadın - erkek ilişkisi ve aşkı ile cinselliği de bu romanında irdeliyordu.

aslında aynı konuyu başka bir açıdan irdelediği ve birbirini destekleyen iki (hattâ *mein name sei gantenbein* adında başka bir romanıyla birlikte bir üçüncüsü de vardır) roman olarak sunulan ve irdelenen **stiller** romanını da diğerini bitirdikten sonra okumaya başladım. onun da okunmasının bu konuları tartışırken işe yarayacağını düşündüm. bu iki romanla bağlantılı olarak yapılmış bir

akademik çalışmanın tez metninden oluşturulan yüksel özoğuz'un 1975'te kaleme aldığı "**max frisch'de hayat ve insan sorunu**" adlı kitabı da okudum. bu kaynak da kitabı konuşma isteği uyandırdı ve bu nedenle önerdim.

2. yazar hakkında bilgi

* biyografisi:

max rudolf frisch, 15 mayıs 1911'de isviçre'nin zürih kentinde mimar **franz bruno frisch** ve **karolina bettina wildermuth** ikinci oğlu olarak doğdu. babasının önceki evliliğinden olan kızı **emma** (1899–1972) adında bir kız kardeşi ve kendisinden sekiz yaş büyük **franz** (1903–1978) adında bir erkek kardeşi vardı.

aile mütevazı bir hayat yaşadı ve baba birinci dünya savaşı sırasında işini kaybettikten sonra mali durumları kötüleşti. frisch'in babasıyla duygusal olarak mesafeli bir ilişkisi vardı ama annesine yakındı. ortaokuldayken frisch tiyatro oyunları yazmaya başladı ancak eserlerini sahneletemedi ve daha sonra bu ilk edebi eserlerini yok etti. okuldayken daha sonra başarılı bir sanatçı ve koleksiyoncu olan **werner coninx** (1911–1980) ile tanıştı. hayat boyu sürececek bir dostluk kurdu.

1930/31 akademik yılında frisch, *alman edebiyatı ve dilbilimi* okumak üzere zürih üniversitesi'ne kaydoldu. orada yayıncılık ve gazetecilik dünyasıyla temas kurmasını sağlayan öğretim üyeleriyle tanıştı, **robert faesi** (1883–1972) ve **theophil spoerri**'den (1890–1974) etkilendi. frisch, üniversitenin kendisine bir yazar olarak kariyer için pratik temeller sağlayacağını ummuştı, ancak üniversite çalışmalarının bunu sağlayamadı. 18 yaşındaki aktris **else schebesta** ile bir aşk ilişkisi oldu. 1934 yazında frisch, kendisinden üç yaş küçük olan **käte rubensohn** ile tanıştı, aralarında romantik bir ilişki gelişti. bir yahudi olan rubensohn, almanya'daki hükümet öncülüğündeki antisemitizm ve ırk temelli yasalar nedeniyle yarıda kalan çalışmalarına devam etmek için berlin'den göç etti. ilişkileri käte rubensohn 1939'da onunla evlenmeyi reddettikten sonra sona erdi. homo faber romanında bu ilişkinin izlerini görmek mümkündür.

frisch, ekonomik nedenlerle 1936'da arkadaşı werner coninx'in desteğiyle babasının mesleği olan mimarlık okumak üzere zürih eth'ye (*eidgenössische technische hochschule*) kaydoldu. 1940'ta okulu bitirip 1942'de de kendi mimarlık şirketini kurdu. frisch, ilk kez bu dönemde kendi evini satın alabildi. 1939'da savaşın patlak vermesiyle topçu olarak isviçre ordusuna katıldı. isviçre'nin tarafsızlığı ordu üyeliğinin tam zamanlı bir meslek olmadığı anlamına gelse de ülke bir alman işgaline direnmek için harekete geçti ve savaş bittiğinde frisch fiilen 650 gün aktif askerlik yapmıştı. sonrasında yazmaya geri döndü.

mimarlık yaparken **gertrud frisch-von meyenburg** ile tanıştı ve 30 temmuz 1942'de evlendiler. üç çocukları oldu: rsula (1943), hans peter (1944) ve charlotte (1949). 1954'te karısını ve çocuklarını terk etti, 1959'da da boşandı. 2009'da yayınlanan kitabı **sturz durch alle spiegel'de** (*tüm aynalardan düşmek*), kızı ursula'yla olan zor ilişkisini dile getirdi.

henüz boşanmadan önce temmuz 1958'de, avusturya karintiyalı yazar **ingeborg bachmann**'la tanıştı ve ikisi sevgili oldular. bachmann resmi bir evlilik fikrini reddetse de, onun sürekli yaşadığı roma'ya onunla gitti, beraber yaşadılar. roma 1965'e kadar her ikisinin de hayatının merkezi oldu. frisch ve bachmann arasındaki ilişki yoğunlu. ancak frisch, başka kadınlarla da ilişki kuruyordu, bachmann da aynı şekilde davranma hakkını talep ettiğinde yoğun bir kıskançlıkla tepki verdi. onun 1964 tarihli romanı **gantenbein / aynaların vahşi doğası (mein name sei gantenbein)** ve bachmann'ın daha sonraki romanı **malina**, yazarların, 1962/63'ün acımasızca soğuk kışında aşıkların uetikon'da kaldığı sırada bozulan bu ilişkiye tepkilerini yansıtır. gantenbein, karmaşık bir "ya eğer?" senaryoları dizisiyle bir evliliğin sonunu işler: tarafların kimlikleri ve biyografik geçmişleri, ortak evlilik hayatlarının ayrıntılarıyla birlikte değiştirilir. bu tema, bachmann'ın

anlatıcısının sevgilisine “çift” olduğunu itiraf ettiği malina’da da yankılanır (*kendisidir, ancak aynı zamanda kocası malina’dır*) ve karı koca ayrıldığında belirsiz bir “cinayete” yol açar.

frisch, alternatif anlatıları “giysiler gibi” test eder ve test edilen senaryoların hiçbirinin tamamen “adil” bir sonuca ulaşmadığı sonucuna varır. frisch, gantenbein hakkında, amacının “bir bireyin gerçekliğini, kişiliğiyle uyumlu kurgusal varlıkların toplamıyla çerçevelenmiş boş bir yama olarak göstererek göstermek” olduğunu yazmıştır. “hikâye, bir bireyin gerçek davranışlarıyla tanımlanabileceği şekilde anlatılmaz; kurgu metinlerde aslında yaşanmayan unsurlar da yer alabilir” düşüncesini savunmuştur. frisch, bachmann’dan ayrıldıktan sonra 1962 yazında cermen ve romantizm çalışmaları öğrencisi **marianne oellers** ile tanıştı. bu sırada frisch 51 yaşındaydı ve oellers ondan 28 yaş küçüktü. 1964’te roma’da birlikte bir daireye taşındılar ve 1965 sonbaharında isviçre’ye taşındılar ve ticino’daki berzona’da modernize edilmiş eski bir evde birlikte bir yuva kurdular. sonraki on yıl boyunca zamanlarının çoğunu yurtdışında kiralık dairelerde geçirdiler ve frisch isviçre anavatanı hakkında acımasızca konuşabiliyordu, ancak berzona’daki mülklerini korudular ve sık sık oraya geri döndüler, yazar havaalanından jaguar’ını sürdü:

o zamanlar ticino’daki inzivasında yaşarken “yılda yedi kez bu yol kesiminde araç kullanıyoruz ve her seferinde oluyor: direksiyonda varoluş arzusu. bu harika bir kırsal” diyordu. frisch ve oellers, 1968’in sonunda evlendiler.

oellers’le 1963’te the fire raisers ve andorra’nın amerikan prömiyerleri için amerika birleşik devletleri’ni ziyaret ettiler ve 1965’te frisch’e toplumda bireyin özgürlüğü için kudüs ödülü’nün takdim edildiği kudüs’ü ziyaret ettiler. “demir perde’nin ardındaki yaşam” hakkında bağımsız bir değerlendirme oluşturmaya çalışmak için 1966’da sovyetler birliği’ne gittiler. iki yıl sonra, o zamanlar doğu almanya olan bölgenin önde gelen yazarları olan **christa ve gerhard wolf** ile tanıştılar ve kalıcı dostluklar kurdular. 1969’da japonya’yı ziyaret ettiler ve amerika birleşik devletleri’nde uzun süreli konaklamalar yaptılar. bu ziyaretlerin birçok izlenimi, frisch’in 1966-1971 dönemini kapsayan günlükleri’nde yayınlanmıştır.

1972’de abd’den döndükten sonra çift, batı berlin’in friedenau semtinde ikinci bir daire tuttu ve burası kısa sürede zamanlarının çoğunu geçirdikleri yer haline geldi. 1973-79 döneminde frisch, yerin entelektüel yaşamına giderek daha fazla katılabilirdi. memleketinden uzakta yaşamak, isviçre’ye karşı olumsuz tutumunu yoğunlaştırdı; bu tutum, **william tell for schools** (*wilhelm tell für die schule*, 1970) adlı eserinde zaten belirgindi ve yaklaşık 30 yıl önce isviçre ordusunda geçirdiği zamanı düşündüğü **küçük hizmet** kitabında (1974) yeniden gündeme getirildi. isviçre hakkında daha fazla olumsuzluk, ocak 1974’te isviçre schiller vakfı’ndan 1973 büyük schiller ödülü’nü kabul ederken “*isviçre bir vatan mı?*” (*die schweiz als heimat?*) başlıklı bir konuşma yaptığında ortaya çıktı.

frisch, kendi adına hiçbir siyasi hırs beslemese de, giderek sosyal demokrat siyasetin fikirlerine ilgi duymaya başladı. ayrıca, yakın zamanda berlin doğumlu **willy brandt**’ın yerine almanya şansölyesi olan ve ülkenin ılımlı solu için saygı duyulan bir kıdemli devlet adamı haline gelmeye başlayan **helmut schmidt** ile de yakınlaştı. ekim 1975’te, biraz da olasılık dışı bir şekilde, isviçreli oyun yazarı frisch, şansölye schmidt’e, her ikisi için de çin’e yaptıkları ilk ziyaret olan resmi bir batı alman heyetinin parçası olarak eşlik etti. iki yıl sonra, 1977’de, frisch kendini bir spd parti konferansı’nda konuşma yaptı.

nisan 1974’te abd’de bir kitap turundayken frisch, kendisinden 32 yaş küçük **alice locke-carey** adında bir amerikalıyla ilişki yaşamaya başladı. bu olay long island’daki montauk köyünde gerçekleşti ve **montauk**, yazarın 1975’te çıkan otobiyografik romanına verdiği isimdi. kitap, hem marianne oellers-frisch ile evliliğini hem de onun amerikalı yazar **donald barthelme** ile yaşadığı

ilişkiyi içeren aşk hayatına odaklanıyordu. frisch ile karısı arasında özel ve kamusal yaşam arasındaki çizginin nerede çekileceği konusunda çok aleni bir anlaşmazlık yaşandı ve ikisi giderek daha da yabancılaştı ve 1979'da boşandılar.

frisch, bu ayrılık öncesinde 1978'de ciddi sağlık sorunları atlattı ve ertesi yıl, ekim 1979'da kurulan ve mirasının yönetimini emanet ettiği **max frisch vakfı**'nın (max-frisch-stiftung) kurulmasında aktif olarak yer aldı. vakfın arşivi zürih'tedir ve 1983'ten beri de kamuya açık bulunmaktadır.

1980 yılında frisch, alice locke-carey ile yeniden iletişime geçti ve ikisi 1984 yılına kadar dönüşümlü olarak new york'ta ve frisch'in berzona'daki evinde birlikte yaşadılar. frisch artık amerika birleşik devletleri'nde saygı duyulan ve zaman zaman onurlandırılan bir yazar olmuştu. 1980 yılında bard college'dan ve 1982 yılında new york's city university'den fahri doktora aldı.

holocene adamı (der mensch erscheint im holozän) adlı novelasının ingilizce çevirisi mayıs 1980'de the new yorker tarafından yayınlandı ve the new york times book review'da eleştirmenler tarafından 1980'in en önemli ve en ilgi çekici yayınlanmış anlatı eseri olarak seçildi. hikâye, zihinsel yeteneklerinin gerilemesi ve meslektaşlarıyla yaşadığı yoldaşlığın kaybıyla boğuşan emekli bir sanayiciyle ilgiliydi.

frisch, kendi yaşlılık deneyiminden yola çıkarak, otobiyografik yönlerini öne çıkarma girişimlerini reddetmesine rağmen, esere ikna edici bir özgünlük getirebildi. 1979'da man in the holocene (almanca dilindeki baskıda) yayınlandıktan sonra yazar, ancak 1981 sonbaharında son önemli edebi eseri olan düzyazı metin/novella **bluebeard (blaubart)** 'ın yayınlanmasına kadar yazmayı bıraktı.

1984 yılında hayatının geri kalanını geçireceği zürih'e döndü. 1983 yılında son hayat arkadaşı **karen pilliod** ile bir ilişkiye başladı. o, kendisinden 25 yaş küçüktü. 1987 yılında birlikte moskova'yı ziyaret ettiler ve "atom silahlarından kurtulmuş bir dünya için forum"a katıldılar. mart 1989'da tedavisi olmayan kolorektal kanser teşhisi kondu ve 80. doğum gününe hazırlanırken 4 nisan 1991'de öldü. frisch'in ölümünden sonra pilliod, frisch'in 1952 ile 1958 yılları arasında annesi **madeleine seigner-besson** ile de bir ilişkisi olduğunu açıkladı. frisch'in özenle planlanan cenaze töreni, 9 nisan 1991'de zürih'teki st. peter kilisesi'nde gerçekleşti. arkadaşları **peter bichsel** ve **michel seigner** törende konuştu. karin pilliod da kısa bir konuşma yaptı. frisch, dini inançları gereksiz bulan bir agnostikti. dolayısıyla dini tören yapılmadı ve bedeni yakıldı, külleri daha sonra arkadaşları tarafından ticino'da arkadaşlarının bir kutlamasında düzenlenen anma töreninde bir ateşe atıldı.

çalışmaları:

gazetecilik: mayıs 1931'de neue zürcher zeitung (nzz) gazetesinde frisch'in ilk yazısı yayınlandı. bu çabası babasının mart 1932'de ölmesi ve annesini geçindirmek için bir gelir elde etmek amacıyla başladığı bir işti. bu gazete muhafazakâr bir gazeteydi ve onun politik çizgisiyle örtüşmüyordu. 1934'e kadar gazetecilikle okulu birlikte sürdürdü. çoğu kişisel ilişkileri ve çevresiyle ilgili apolitik ya da edebi yazılar yazdı. erken dönem yazılarından bazılarını daha sonra yayınladığı denemesinde yer verdi. bunlar genellikle aşırı derecede içe dönük yazılardı. bu sıralarda (1932) bir süre bir yol yapımında çalıştı. nisan 1946'da frisch ve hirschfeld birlikte savaş sonrası almanya'yı ziyaret ettiler. ağustos 1948'de frisch, jerzy borejsza tarafından düzenlenen uluslararası barış kongresi'ne katılmak üzere breslau / wrocław'ı ziyaret etti . 1945'e kadar %90'dan fazla almanca konuşan breslau, orta avrupa'daki savaş sonrası yerleşimin öğretici bir mikrokozmosuydu. polonya'nın batı sınırı hareket etmişti ve breslau'daki etnik olarak alman çoğunluk kaçmış ya da şehirden kovulmuş ve şehir artık polonya ismini wrocław olarak benimsemişti. almanların yerini, daha önce polonya'da yaşayan evleri artık yeni genişleyen sovyetler birliği'ne dahil olan yeniden yerleştirilmiş polonyalılar

alıyordu. doğu ile batı arasında daha geniş bir siyasi uzlaşma çalışmasının parçası olarak sunulan barış kongresi'ne çok sayıda avrupalı entelektüel davet edildi. frisch, kongre ev sahiplerinin etkinliği yalnızca ayrıntılı bir propaganda çalışması olarak kullandıklarına ve "uluslararası katılımcıların" herhangi bir şey tartışmaları için neredeyse hiç fırsat olmadığına karar verenler arasındaydı. frisch etkinlik bitmeden ayrıldı ve elinde not defteriyle varşova'ya doğru yola çıktı, toplantıya ilişkin bir şey yayınlamadı. sonrasında da gazetesiyile ilişkisini kesti.

savaş sonrası sovyetler birliği tarafından düzenlenen ve frisch'in katılıp, bitmeden ayrıldığı toplantıdan sonra doğu bloku ülkeleri içinde yer alan ülkelerin ünlü ve edebiyat dünyasında kendilerini kabul ettirmiş yazar ve sanatçıların üstünlüğü karşısında bu alanı "komünistler"e kaptırmak istemeyen abd başta edebiyat olmak üzere pek çok alanda ünlü yazar ve sanatçıları desteklemeye yönelik olarak cia'nın elemanlarının da içinde yer aldığı bir yeni faaliyete girişti. "parayı verdi düdüğü çaldı" adıyla yayınlanan ve **frances stonor saunders** tarafından kaleme alınan kitapta ayrıntılarıyla anlatılan bu faaliyet çerçevesinde, aralarında türkiye'nin de bulunduğu pek çok ülkenin yazar ve sanatçıları abd başta olmak üzere çeşitli ülkelere seyahatlere gönderildi, toplantılara katıldı. bu dönemde frisch, 1951'de rockefeller vakfı tarafından seyahat bursu ile ödüllendirildi ve nisan 1951 ile mayıs 1952 arasında **amerika birleşik devletleri ve meksika**'yı ziyaret etti. 1989'da, isviçre gizli dosyaları skandalı bağlamında, ulusal güvenlik servislerinin frisch'i 1948 yılında wrocław/breslau'daki uluslararası barış kongresi'ne katıldığından beri yasadışı olarak gözetledikleri öğrenildi .

ordunun kaldırılması hakkında tartışmaya da zaman ayırdı ve konu hakkında isviçre ordusuz mu? **bir palaver** (*schweiz ohne armee? ein palaver*) başlıklı bir diyalog biçiminde bir parça yayınladı . ayrıca **jonas ve gazisi** (*jonas und sein veteran*) başlıklı bir sahne versiyonu da vardı.

mimarlığı:

yazarlığın çok parar getirmeyecek bir meslek olduğunu anladığı dönemde başladığı mimarlık eğitimini bitirip aktif mimarlığa başladı. genel olarak frisch bir düzineden fazla bina tasarladı, ancak yalnızca ikisi gerçekten inşa edildi. biri kardeşi franz için bir evdi ve diğeri şampuan kralı kf ferster için bir kır eviydi. bu işten biraz parar kazandıktan sonra, mimarlık stüdyosunu yönetirken, genellikle ofisinde yalnızca sabahları bulunurdu. zamanının ve enerjisinin çoğunu yazmaya adadı.

*** yapıtları: roman, günlük ve oyunları**

ilk romanı: şubat ve ekim 1933 arasında doğu ve güneydoğu avrupa'da kapsamlı bir şekilde seyahat etti ve keşif gezilerini gazete ve dergiler için yazdığı yazılarla finanse etti. ilk katkılarından biri neue zürcher zeitung için prag dünya buz hokeyi şampiyonası (1933) hakkında bir yazıydı. bu sırada budapeşte, belgrad, saraybosna, dubrovnik, zagreb, atina, bari ve roma ve hattâ istanbul'a geldi. bu geziler sırasında 1934'te yayınlanan ilk romanı **jürg reinhart**'ı da yazdı. yalnız bir kez yayınlanan bu romanın kahramanı, yazarın kendisini temsil eden jürg reinhart'tı ve onun çıktığı, kendini arama ve keşfetmeye yönelik bir yolculuğu anlatıyordu. tam anlamıyla yetişkin olabilmenin böyle bir yolculukla mümkün olabileceğini savunan roman kahramanı bunu, ölümcül derecede hasta olan ev sahibesinin kızının hayatına acısız bir şekilde son vermesine yardım ederek yapar. 1935'te frisch ilk kez almanya'yı ziyaret etmiş ve "kleines tagebuch einer deutschen reise" (*kısa bir alman seyahati günlüğü*) adıyla yayınlanan günlüğünde almanya'da farkına vardığı yahudi düşmanlığını (antisemitizm) anlatıp eleştirdi. ama aynı günlükte hitler hükümetinin felsefesine ve politikalarına hayran olan **herbert bayer** tarafından açılmış olan *wunder des lebens* (*yaşam*

harikası) adlı sergiye olan hayranlığını kaydetti . (*bayer daha sonra hitler 'i kızdırdıktan sonra ülkeden kaçmak zorunda kalmıştı.*) frisch, almanya 'nın nasyonal sosyalizminin nasıl gelişeceğini öngöremedi ve erken dönem apolitik romanları alman sansürcülerinden herhangi bir zorlukla karşılaşmadan deutsche verlags-anstalt (dva) tarafından yayınlandı. frisch'in siyasi yönelimi ve antifaşist niteliği 1940'lardan sonra gelişti.

frisch'in **ikinci romanı**, *sessizlikten bir cevap* (*antwort aus der stille*), 1937'de yayımlandı. kitap, ilk romanındaki "erkekçe bir eylem" temasına geri döndü, ancak bu sefer onu orta sınıf bir yaşam tarzı bağlamına yerleştirdi. yazar, 1937'de orijinal el yazmasını yakarak ve 1970'lerde yayımlanan eserlerinin bir derlemesine dahil edilmesine izin vermedi. ikinci romanının o dönemde 3.000 isviçre frangı tutarındaki 1938 conrad ferdinand meyer ödülü'nü kazanması ve kabul etmesi yaşadığı bir başka çelişkiydi. frisch, pasaportundaki meslek/iş hanesine "yazar" sözcüğünü bu dönemde sildirdi.

1939'da, ilk olarak aylık atlantis dergisinde çıkan *bir askerin günlüğünden* (*aus dem tagebuch eines soldaten*) adlı kitabı yayımlandı. 1940'ta aynı yazılar *ekmek torbasından sayfalar* (*blätter aus dem brotsack*) adlı kitapta derlendi . kitap, isviçre askeri yaşamı ve isviçre'nin savaş zamanı avrupa'sındaki konumu konusunu dile getirmekle birlikte eleştirel nitelikte değildi; frisch bu bölümleri 1974'te yayınlanan ve askerlik dönemini anlattığı *küçük hizmet kitabı* 'nda düzeltilti.

1944 tarihli *j'adore ce qui me brûle* (*beni yakan şeye hayranım*) adlı romanında, sanatsal yaşamla saygın orta sınıf varoluşu arasındaki uyumsuzluğa vurgu yapmıştı. roman, frisch'in ilk romanının okuyucularına tanıdık gelen ve birçok açıdan yazarın kendisini temsil eden sanatçı jürg reinhart'ı başkahramanı olarak yeniden tanıttığı bu romanda kötü bir şekilde sonlanan bir aşk ilişkisini ele alır. aynı gerilim, frisch'in ilk olarak 1945'te atlantis tarafından yayınlanan ve *bin oder die reise nach peking* (*bin or the journey to beijing*) adını taşıyan sonraki bir anlatısının merkezindedir .

1947'de frisch yaklaşık 130 dolu not defteri biriktirmişti ve bunlar *tagebuch mit marion* (*marion ile günlük*) başlıklı bir derlemede yayınlandı. gerçekte ortaya çıkan şey bir günlükten çok bir dizi deneme ile edebi otobiyografinin bir karışımıydı. 1950'de suhrkamp tarafından yeni kurulan yayınevi, frisch'in günlükleri'nin 1946-1949 dönemini kapsayan ikinci cildini yayınladı; bu cilt, seyahatnameler, otobiyografik düşünceler, siyasi ve edebi teori üzerine denemeler ve edebi taslaklardan oluşan bir mozaikti ve daha sonraki kurgusal eserlerinin birçok temasını ve alt akımlarını özetledi. frisch'in günlüğü, "edebi günlük" türüne destek veren bir çalışmaydı ve buna yönelik eleştirel tepkiler olumluydu: frisch'in avrupa edebiyatındaki daha geniş eğilimlerle bağlantı kurmanın yeni bir yolunu bulduğundan bahsediliyordu. bu eserlerin satışları yine de 1958'de yeni bir cildin yayınlanmasına kadar çok olmadı; bu sırada frisch, romanları sayesinde genel kitap satın alan kitle arasında daha iyi tanınıyordu.

ben stiller değilim (*i'm not stiller*) adlı romanı, 1954'te amerika ve meksika seyahati sırasında daha sonra *stiller değilim* (*stiller*) adlı romanına dönüşen "aşkla ne yapıyorsun?" (*was macht ihr mit der liebe?*) adlı çalışma başlığı altında yayımlanmıştı. bu romanda kahraman *anatol ludwig stiller*, başka biriymiş gibi davranarak başlar, ancak bir mahkeme duruşması sırasında orijinal kimliğini isviçreli bir heykeltıraş olarak kabul etmek zorunda kalır. hayatının geri kalanında, daha önceki hayatında terk ettiği karısıyla birlikte yaşamaya geri döner. roman, suç kurgu öğelerini otantik ve doğrudan bir günlük benzeri anlatım tarzıyla birleştirir. ticari bir başarı elde etti ve frisch'e bir romancı olarak yaygın bir tanınma kazandırdı. eleştirmenler, dikkatlice hazırlanmış yapısı ve bakış açılarının yanı sıra felsefi içgörüyü otobiyografik öğelerle birleştirme biçimini övdüler. sanat ve aile sorumlulukları arasındaki uyumsuzluk teması tekrar sergileniyor. bu kitabın yayımlanmasının ardından, kendi aile hayatı bir dizi evlilik dışı ilişkiyle damgalanmış olan frisch ailesini terk ederek männedorf'a taşındı ve burada bir çiftlik evinde kendi küçük dairesinde yaşadı. bu dönemde

yazmak onun başlıca gelir kaynağı haline gelmişti ve ocak 1955'te mimarlık bürosunu kapatarak resmen tam zamanlı serbest yazar oldu.

25 dile çevrilen **homo faber** (1957), frisch'in en çok satan romanı oldu ve sadece almancada 1998'e kadar dört milyon kopya üretildi.

tiyatro ve radyo oyunları

frisch , henüz öğrenciyken bile zürich tiyatrosu'nun müdavimlerinden biriydi. zürih'teki tiyatro, almanya ve avusturya'dan sürgün edilen tiyatro yeteneklerinin akını sayesinde bu dönemde altın çağını yaşıyordu. yönetmen **kurt hirschfeld**, 1944'ten itibaren frisch'i tiyatrodaki çalışmaya teşvik etti ve destekledi. 1944'te yazdığı ve ilk kez 1946'da sahnelenen ilk oyunu **santa cruz**'da, bireyin hayallerinin ve özelemlerinin evlilik hayatıyla nasıl uzlaştırılabileceği sorusunu ele aldı. brecht, frisch'in erken dönem çalışmalarında önemli bir etki bırakmıştır. tiyatro için yaptığı sonraki iki eseri de savaşı yansıtır. **now they sing again** (*nun singen sie wieder*), 1945'te yazılmış olmasına rağmen aslında ilk oyunu santa cruz'dan önce sahnelenmiştir. insanlık dışı emirleri yerine getiren askerlerin kişisel suçluluğu sorusunu ele alır ve konuyu dahil olanların öznel bakış açıları açısından ele alır. basit yargılardan kaçınan oyun, sadece zürih'te değil, aynı zamanda 1946/47 sezonunda alman tiyatrolarında da izleyici karşısına çıktı. 1946'da yayınlanan **çin seddi** (*die chinesische mauer*), insanlığın kendisinin (o zamanlar yakın zamanda icat edilen) atom bombasıyla yok edilebileceği olasılığını araştırır. bu eser, söz konusu meseleler hakkında kamuoyunda tartışma başlattı ve bugün **friedrich dürrrenmatt**'ın *fizikçiler* (1962) ve **heinar kipphardt**'ın *j. robert oppenheimer olayı* (*in der sache j. robert oppenheimer*) eserleriyle karşılaştırılabilir. tiyatro yönetmeni hirschfeld ile çalışmak frisch'in daha sonraki çalışmalarını etkileyecek bazı önde gelen oyun yazarlarıyla tanışmasını sağladı. 1946'da sürgündeki alman yazar **carl zuckmayer** ve 1947'de genç **friedrich dürrrenmatt** ile tanıştı. öz farkındalık konularındaki sanatsal farklılıklara rağmen, dürrrenmatt ve frisch ömür boyu arkadaş oldular. 1947 aynı zamanda frisch'in, alman tiyatrosunun ve siyasi solun duayeni olarak kabul edilen **bertolt brecht** ile tanıştığı yıldır. brecht'in çalışmalarına hayran olan frisch, yaşlı oyun yazarıyla ortak sanatsal ilgi alanlarında düzenli fikir alışverişinde bulunmaya başladı. brecht, frisch'i daha fazla oyun yazmaya teşvik ederken, sanatsal çalışmalarda toplumsal sorumluluğa vurgu yaptı. brecht'in etkisi frisch'in bazı teorik görüşlerinde açıkça görülse ve daha pratik çalışmalarından bir veya ikisinde görülebilse de, frisch hiçbir zaman brecht'in savunduğu **göstermecî-epik-diyalektik** tiyatro yönteminin takipçileri arasında değildi. avrupa'da erken soğuk savaş yıllarının bir özelliği olan kutuplaşmış siyasi gösterişçiliğe karşı şüphecilikle giderek daha fazla işaretlenen bağımsız konumunu korudu. bu, özellikle kızıl ordu'nun işgalci bir güç olarak görgü tanıklarının ifadelerine dayanan 1948 tarihli **savaş biterken** (*als der krieg zu ende war*) adlı oyununda belirgindir. 1946–1949 günlüğünü, 1951'de “günlüklerde” daha önce taslağı çizilmiş bir anlatıyı ele alan bir oyun olan **kont oederland** (*graf öderland*) izledi. hikaye, orta sınıf yaşamından sıkılan ve kont oederland efsanesinden ilham alarak, yoluna çıkan herkesi öldürmek için bir balta kullanarak tam özgürlük arayışına çıkan martin adlı bir devlet savcısını konu alıyordu. sonunda devrimci bir özgürlük hareketinin lideri olur ve yeni pozisyonunun kendisine yüklediği güç ve sorumluluğun, ona daha önce sahip olduğundan daha fazla özgürlük bırakmadığını görür. bu oyun, hem eleştirmenler hem de izleyiciler nezdinde başarısız oldu ve yaygın olarak bir ideolojinin eleştirisi veya özünde nihilist olduğu ve isviçre'nin siyasi fikir birliğinin artık izlediği yönü güçlü bir şekilde eleştirdiği şeklinde yanlış yorumlandı. frisch, kont oederland'ı yine de en önemli eserlerinden biri olarak görüyordu : eseri 1956 ve 1961'de tekrar sahneye çıkarmayı başardı, ancak her iki seferde de pek fazla beğenilmedi. benzer temalar, mayıs 1953'te zürih ve berlin'deki

tiyatrolarda aynı anda gösterime girecek olan *don juan veya geometrinin aşkı* (*don juan veya die liebe zur geometrie*) adlı oyunun temelini oluşturdu. frisch, bu oyunda evlilik yükümlülükleri ile entelektüel ilgi alanları arasındaki çatışma temasına geri döndü. baş karakter, öncelikleri geometri çalışmak ve satranç oynamak olan bir parodi olan don juan'dır; kadınlar ise hayatına yalnızca ara sıra girer. duygusuz davranışları sayısız ölüme yol açtıktan sonra, anti-kahraman kendini eski bir fahişeye aşık olmuş halde bulur. oyun büyük ilgi gördü ve binden fazla kez sahnelendi; frisch'in the *fire raisers* (1953) ve *andorra*'dan (1961) sonra en popüler üçüncü oyunu oldu. *biedermann und die brandstifter* adlı oyunu ise 1996 yılına kadar 250 prodüksiyonla frisch'in bugüne kadarki en başarılı oyunuydu. yazar ve edebiyat bilimci **adolf muschg**, 1979-2010 yılları arasında max-frisch arşivi'nin müteveli heyeti'nde yer aldı. the fire raisers'ın başarısı frisch'i dünya çapında bir oyun yazarı olarak kabul ettirdi. açık uyarılara rağmen tepki vermeyen ve evini yakan serserilere barınak sağlama alışkanlığı olan alt-orta sınıf bir adamın hikayesini konu alana bu eserin ilk taslakları, 1948'de çekoslovakya'daki komünist iktidarın ardından hazırlanmış ve 1946-1949 tagebuch'unda yayınlanmıştır. aynı metne dayalı bir radyo oyunu 1953'te bavyera radyosu'nda yayınlanmıştır . frisch'in oyunla amacı, izleyicilerin eşdeğer tehlikelerle karşı karşıya kaldıklarında gerekli ihtiyatla tepki verecekleri konusundaki özgüvenini sarsmaktır. isviçreli izleyiciler oyunu yalnızca komünizme karşı bir uyarı olarak algıladılar ve yazar da buna bağlı olarak yanlış anlaşıldığını hissetti. batı almanya'daki sonraki başbakan için nazizm'e karşı bir uyarı niteliğinde küçük bir devam filmi ekledi, ancak daha sonra bu film kaldırıldı.

frisch'in bir sonraki oyunu için bir taslak olan *andorra*, 1946-1949 yılları arasında ilk derleme kitabında da yer almıştı. andorra, diğer insanlarla ilgili önyargıların gücüyle ilgilenir. ana karakter andri, yahudi olduğu varsayılan ve andorralı babası öğretmen tarafından komşu "kara gömlekliler" den kurtarılan bir gençtir. bu nedenle çocuk, antisemitik önyargılarla başa çıkmak zorundadır ve büyürken etrafındakilerin "tipik yahudi" olarak gördüğü özellikler edinmiştir. ayrıca, eylemin gerçekleştiği küçük kurgusal ülkede ortaya çıkan çeşitli ilişkili bireysel ikiyüzlülükler de ele alınır. daha sonra andri'nin babasının gerçek oğlu olduğu ve bu nedenle kendisinin yahudi olmadığı ortaya çıkar. bu oyunun izlekleri de yazarın yaşantısındaki kimi unsurlara koşuttur. frisch, üç yıl içinde en az beş versiyon yazmıştı, 1961'in sonlarına doğru ilk performansını aldı. oyun hem eleştirmenler hem de ticari açıdan başarılı oldu. yine de, özellikle amerika birleşik devletleri'nde gösterime girdikten sonra, nazi holokostu'nun batıda duyurulmasından hemen sonra bile hâlâ son derece acı verici olan gereksiz önemsiz konuları ele aldığını düşünenler tarafından tartışma konusu oldu. bir diğer eleştiri de, temasını genelleştirilmiş insani başarısızlıklardan biri olarak sunarak, oyunun yakın zamandaki gerçek hayattaki vahşetlere yönelik alman suçluluk duygusunu bir şekilde azaltmış olmasıydı.

sonraki oyunu *biyografi: bir oyun* (*biografie: ein spiel*) doğal olarak bunu izledi. frisch, ticari olarak çok başarılı oyunları biedermann und die brandstifter ve andorra'nın her ikisinin de, kendi görüşüne göre, yaygın olarak yanlış anlaşılmış olmasından hayal kırıklığına uğradı. cevabı, oyunu bir benzetme biçimi olarak görmekten uzaklaşıp, " *permutation dramaturjisi* " (*dramaturgie der permutation*) adını verdiği yeni bir ifade biçimine yönelmek oldu. bu biçimi gantenbein ile birlikte tanıtmış ve şimdi orijinal versiyonu 1967'de yazılmış olan biographie ile ilerletmiştir. oyunun merkezinde, hayatını tekrar yaşama şansı verilen ve ikinci turda hiçbir önemli kararı farklı şekilde alamayan bir davranış bilimci yer almaktadır. oyunun isviçre'deki prömiyeri **rudolf noelte** tarafından yönetilecekti ; ancak frisch ve noelte, planlanan ilk gösterimden bir hafta önce 1967 sonbaharında anlaşmazlığa düştüler ve bu da zürih açılışının birkaç ay ertelenmesine yol açtı. sonunda oyun şubat 1968'de zürih tiyatrosu'nda **leopold lindtberg**'in yönetiminde sahnelendi. lindtberg uzun süredir tanınmış ve saygın bir tiyatro yönetmeniydi; ancak biografie: ein spiel

prodüksiyonu eleştirmenleri etkilemedi ve tiyatro izleyicilerini memnun etmedi. frisch sonunda izleyicilerden tiyatro deneyimine getirmeleri gerekenden fazlasını beklediğine karar verdi. bu son hayal kırıklığından sonra frisch'in tiyatro yazarlığına geri dönmesi on bir yıl daha sürecekti.

yaşlılık ve hayatın geçiciliği frisch'in çalışmalarında giderek daha fazla ön plana çıkmaya başladı. 1976'da **triptychon** adlı oyun üzerinde çalışmaya başladı, ancak oyunu üç yıl sonra sahenelenebildi. triptik kelimesi daha çok resimler için kullanılır ve oyun, birçok önemli karakterin varsayımsal olarak öldüğü üç triptik benzeri bölümden oluşur. eser ilk olarak nisan 1979'da bir radyo oyunu olarak tanıtıldı ve altı ay sonra lozan'da sahne prömiyerini yaptı. viyana'daki burgtheater'daki avusturya prömiyeri başarılı bulundu, ancak izleyici eserin karmaşıklığından yakındı.

yapıtlarının listesi:

romanlar: antwort aus der stille (1937, sessizlikten bir yanıt); stiller (1954, ben stiller değilim); homo faber (1957); mein name sei gantenbein (1964, a wilderness of mirrors , gantenbein altında yeniden basıldı); hizmet büfesi (1974); dağ (1975); holosen'deki adam (1979, der mensch erscheint im holozän); mavi sakal (1982, blaubart); wilhelm tell: bir okul metni (1971, wilhelm tell für die schule , fiction magazine 1978')

günlükler: blätter aus dem brotsack (1939); 1946-1949 (1950); 1966-1971 (1972)

oyunlar: tekrar tekrar (1945); santa cruz (1947); çin seddi (1947,) die chinesische mauer savaş bittiğinde (1949, als der krieg zu ende); öderland mezarlığı (1951); ateş böcekleri (1953, biedermann und die brandstifter, ateş yükseltenler veya kundakçılar); don juan oder die liebe zur geometrie (1953); die grosse wut des philipp hotz (1956); andora (1961)

biyografi: (1967); "die chinesische mauer (paris versiyonu)" (1972); triptikon. drei szenische bilder (1978, üç parçalı); jonas ve veteran (1989)

ödülleri: 1935: jürg reinhart'a isviçre schiller vakfi'ndan tek bir eser için ödül; 1938: conrad ferdinand meyer ödülü (zürih); 1940: isviçre schiller vakfi'ndan "ekmek torbasından sayfalar" ("blätter aus dem brotsack") adlı eseri için tek bir eser ödülü; 1942: bir mimarlık yarışmasında birinci (65 katılımcıdan) (zürih: freibad letzigraben); 1945: santa cruz için walti vakfi drama ödülü; 1954: stiller'e wilhelm raabe ödülü (braunschweig); 1955: isviçre schiller vakfi'ndan bugüne kadarki tüm çalışmalara verilen ödül; 1955: hessischer rundfunk'tan (hessian broadcasting corporation) schleußner schueller ödülü; 1958: georg büchner ödülü; 1958: stiller ve homo faber'e charles veillon ödülü (lozan); 1958: zürih şehri edebiyat ödülü; 1962: marburg philipp üniversitesi'nden fahri doktora; 1962: düsseldorf şehri'nin büyük sanat ödülü; 1965: toplumda bireyin özgürlüğü için kudüs ödülü; 1965: schiller anma ödülü (baden-württemberg); 1973: isviçre schiller vakfi'ndan büyük schiller ödülü; 1976: alman kitap ticareti barış ödülü; 1979: zürih kantonu "literaturkredit"inden onur ödülü (reddedildi!); 1980: bard college'dan (new york eyaleti) fahri doktora; 1982: new york şehir üniversitesi'nden fahri doktora; 1984: birmingham üniversitesi'nden fahri doktora; 1984: komutan aday, ordre des arts et des lettres (fransa); 1986: oklahoma üniversitesi'nden neustadt uluslararası edebiyat ödülü; 1987: berlin technische universität'tan fahri doktora; 1989: heinrich heine ödülü (düsseldorf); frisch, 1962'de almanya'daki marburg üniversitesi, 1980'de bard college, 1982'de new york city üniversitesi, 1984'te birmingham üniversitesi ve 1987'de tu berlin tarafından fahri doktora unvanına layık görüldü. zürih şehri, yazarın anısını kutlamak için 1998'de max frisch ödülü'nü tanıttı. ödül her dört yılda bir verilir ve kazanan kişiye 50.000 chf ödeme yapılır. frisch'in doğumunun 100. yıldönümü 2011'de gerçekleşti ve memleketi zürih'te bir sergiyle kutlandı. bu vesileyle münih edebiyat merkezi'nde, "max frisch. heimweh nach der fremde" başlıklı uygun derecede gizemli bir slogan taşıyan bir sergi ve frisch'in

onlarca yıldır düzenli olarak inzivaya çekildiği ticinese kulübesinin yakınındaki loco'daki museo onsernonese'de başka bir sergi de kutlandı.

2015 yılında zürih'te yeni bir şehir meydanına max-frisch-platz adı verildi. bu, zürih oerlikon tren istasyonunu genişletmek için devam eden büyük bir inşaat projesiyle koordine edilen daha büyük bir kentsel yeniden geliştirme planının bir parçasıdır .

3. kitabın içeriği, anlattığı konu, temel tema ve ele aldığı konular/izlekler

1955'in sonunda frisch, 1957'de yayınlanacak olan homo faber adlı romanı üzerinde çalışmaya başladı. roman yaşamı “teknik” ultra-rasyonel bir prizmadan gören bir mühendisi konu alır. homo faber, okullar için bir çalışma metni olarak seçildi ve frisch'in en çok okunan kitabı oldu.

kitabta, frisch'in 1956'da italya'ya ve ardından amerika'ya (*bu sefer meksika ve küba'yı da kapsayan ikinci ziyareti*) yaptığı bir yolculuğu yansıtan bir bölümü de içermektedir. bu yolculuktan sonra, homo faber'in ikinci bölümünün geçtiği yunanistan'ı da ziyaret etmiştir.

roman türkçe'ye sezer duru tarafından almanca'dan çevrilmiş ve ilk kez 1972 yılında sinan yayınları tarafından “**çarpık sevdâ**” (252 sayfa) adıyla yayınlanmıştır. aynı çeviri 1987 yılında can yayınları tarafından aynı adla ancak altına romanın orijinal adı olan **homo faber** de parantez içinde olmak kaydıyla yer alarak farklı bir kapakla basılmıştır. bu basım 1998'den başlayarak yine farklı bir kapakla sadece “**homo faber**” olarak, toplam olarak bu yayınevinde 9 kez basılmıştır.

ben kitabı can yayınları'nın “homo faber” adlı toplam 220 sayfalık beşinci baskısından okudum.

romanın içeriği ve bölümleri, kronolojisi

birinci bölüm: ilk durak (-174)

1957 yazının başında karakas'ta **walter faber**, önceki birkaç ayda yaşanan olaylara ilişkin bilgi verir. new york'tan meksika'ya uçarken uçağı çöle zorunlu iniş yapmıştı. bir sonraki kalkışı sırasında, joachim'in erkek kardeşi ve faber'in arkadaşı olduğu ortaya çıkan **herbert** adında bir alman'la tanışır. faber, 1936'dan beri arkadaşından haber alamadığını söyler ve programını değiştirerek kardeşini ziyarete giden herbert'e eşlik etmeye karar verir. vahşi doğada külüstür bir arabayla geçen uzun bir yolculuğun ardından joachim'in çiftliğine ulaşırlar. ancak joachim'i kendini asmış olarak bulurlar. walter geri döner, herbert ise geride kalıp çiftliği yönetmeye karar verir.

anlatının bu bölümünde faber, isviçre federal teknoloji enstitüsü zürih'te öğrenciyken tanıştığı sanat bölümü öğrencisi hanna ile olan 1930'lara ait anılarına da yer verir. ikisi sevgilidirler ve bir gün hanna ona hamile olduğunu açıklar. faber aslında evlenmeyi ve çocuk sahibi olmayı düşünmemektedir, hanna eğer evlenirlerse ondan bir çocuk sahibi olmayacağından emindir. ancak yine de hanna'nın yahudi olması ve artan baskılardan korumak amacıyla onunla evlenebileceğini söyler. o sırada **escher wyss**'ten bağdat'ta çalışma teklifi almış ve o da bu teklifi kabul etmiştir. hanna onun önceliklerinin kendisinininkilerle uyuşmadığını görünce ayrılırlar. faber, ayrılmadan önce ortak arkadaşları joachim'den hanna'ya bakmasını ister, bu sırada hanna'nın kürtajı kabul ettiğini düşünür ve bunu joachim'in sağlayacağına inanır.

faber, daha sonra new york'a döner ve sonunda bir dizi konferans için paris'e giderken evli metresi **ivy** ile bir aradır. bu ilişkiden ve sevgilisinden kurtulmak isteyen faber, tesadüfen bir geminin fransa'ya gideceğini öğrenir. beş gün sürecek bir yolculuktur bu ama zaten paris'teki toplantıların tarihi de geminin varışından sonradır. bu yolculukta genç ve güzel bir kız görür, asıl adı **elisabeth** olan ancak onun **sabeth** dediği bu genç kadın ve onun yine gemide karşılaştığı bir erkek arkadaşı ile yolculuk boyunca arkadaşlık ederler. sabeth'e yediği bir yemek dokunur, o sırada arkadaşıyla birlikte olur. sabeth ona otostopla yapacağı uzun bir geziden söz eder. ancak walter onun böyle bir

geziyi yalnız yapmasını istemez. yolculuğun sonunda sabeth'e evlenme teklif eder. faber paris'te başlayan toplantıları sürerken sabeth'i unutmamıştır, onun louvre müzesi'ni gezeceğini tahmin ederek, orada onunla karşılaşır. paris'teki arkadaşları ise işlerin yoğun olmadığını söyleyerek, bir tatil yapmasını önermişlerdir. bu öneriyle sabeth'i koruma görevini birleştirerek paris'ten bir araç kiralar ve birlikte yola çıkarlar. bu yolculuk sırasında kaldıkları otellerde her ne kadar ayrı ayrı odalarda uyusalar da birlikte olurlar. faber geziyi "balayı" olarak nitelendirmektedir. bir diyalog sırasında sabeth'e annesinin adını sorar ve sabeth "hanna" olduğunu söyler. farklı soyadlarının bildiği için son kullandığı soyadının joachim'in soyadı olduğu için onun sevgili hanna'nın kızı olduğunu anlar. ancak hanna'nın kürtaj yaptırdığını düşündüğünden sabeth'in kendi kızı olmadığını düşünmektedir. ancak kızın doğum tarihi nedeniyle yine de aklına bir kurt düşer. roma başta olmak üzere italya'nın bazı turistik ve tarihi yerlerini gördükten sonra yunanistan'a geçerler. buradaki bir gezi sırasında sabeth'i bir yılan sokar, onun acısıyla ayağa kalkıp koşan sabeth'in ayağı kayar ve başını bir kayaya çarpar. önce bir at arabasıyla, sonra da bir kamyonla atina'da bir hastaneye giderler. yılanın sokması daha acil ve ciddi bir sorun olduğu için oradaki hekimler buna yönelik tedavi düzenlerler. o sırada eski sevgilisi hanna ile yıllar sonra yeniden karşılaşır, kız hastanede yatarken onun evinde konuk olur. orada hanna kürtaj olmadığını ima eder ve walter'e de elisabeth ile aralarında ne geçtiğini öğrenmek ister. walter de birlikte olduklarını ima eder. bu sırada hastaneden haber gelir ve sabeth'in düşme sonucu kafatasında meydana gelen ve tedavi edilmeyen kırık ve bunun yol açtığı kanama nedeniyle öldüğünü öğrenirler. walter hastaneye başvurdıklarında sabeth'in düştüğünden bahsetmediği için suçluluk hisseder.

ikinci bölüm: ikinci durak (175-220)

sabeth'in ölümünden çok etkilenen walter 19 temmuz'dan başlayan notlarında atina'daki hastaneden başlayarak mide kanserine yakalandığından söz eder. bu notlar, sabeth'in ölümünden hemen sonraki, ertesi gün new york'a uçtuğu ve ardından herbert henke'yi tekrar ziyaret ettiği ve birinci kısım'da anlattığı caracas'a gittiği dönemi de kapsar. daha sonra yolda havana'da da mola vererek ve buradaki anılarından söz ederek avrupa'ya döner. düsseldorf'tayken daha önceki aylarda çektiği filmleri bir teknisyenle izler. anlatının sonunda faber, mide kanseri nedeniyle ameliyat olmak üzere hastanede yatmaktadır; hayatta kalma olasılığını iyimser bir şekilde hesaplamıştır ve operasyon öncesinde son notuyla anlatısı biter. bundan operasyon sonrası ölmüş olabileceği de düşünülebilmektedir.

romandaki bilgilerden yola çıkılarak oluşturulan bir zaman çizelgesine göre romanda anlatılan olayların kronolojik seyri şöyledir(*veriler klaus müller-salget'in yaptığı listeye dayanmaktadır*):

25 mart akşamı: faber'in new york'tan ayrılır, 26-29 mart: acil iniş ve meksika tamaulipas çölünde kalırlar, herbert'le tanışırlar, 1 nisan: campeche'ye varırlar, 2-3 nisan: palenque'e trenle gidiş, 7 nisan: palenque'de dolunay festivalini izlemeleri, 8-12 nisan: guatemala'daki plantasyona gidişleri, 14 nisan: palenque'e dönüş, karakas'a gidiş yolculuğu, 20 nisan: karakas'tan (venezuela) ayrılış, 21 nisan: ivy'nin onu beklediği new york'a varışı, 22-30 nisan: new york'tan le havre'ye gemiyle yolculuk, 29 nisan: faber'in 50. doğum günü, sabeth'e evlenme teklifinde bulunması, 1 mayıs: paris'e varış, 13 mayıs: avignon'da ay tutulması, geceyi sabeth'le geçirmesi, 14-25 mayıs: italya gezileri, patras'a geçiş, 26-27 mayıs: acrocorinth'te bir gece geçirmeleri, 27 mayıs öğlen: sabeth'in theodohori sahilindeki kazası, 27 mayıs: atina'ya varış, hanna ile buluşmaları, 28 mayıs sabahtan öğleye kadar, hanna ile araba ve eşyalarını almak üzere tekrar theodohori'ye gidişleri, aynı gün 14:00: sabeth beyin kanamasından ölümü, 1 haziran: new york'a gidişi, williams'ta parti, 2 haziran: merida'ya uçuş, 4-5 haziran: palenque gezisi, guatemala'daki plantasyona gidişi, 20 haziran - 8

temmuz: karakas'ta kalışı; 21 haziran'dan itibaren faber, mide sorunları nedeniyle otelde kaldığı süre boyunca anlatısının ilk bölümünü yazması, 9–13 temmuz: faber'in havana'da (küba) kalması, 15 temmuz: düsseldorf, hencke-bosch gmbh'de film gösterimi, trenle hareket, 16 temmuz: zürih, profesör o'yla görüşmesi, milano'dan hanna'ya telgraf çekmesi, roma'dayken de williams'a işinden istifa ettiğini belirten telgrafi çekmesi. 18 temmuz: atina'ya gidişi, hanna ile buluşmaları, 19 temmuz'dan itibaren, faber'in raporun ikinci bölümünü ve italik olarak günlüğü yazdığı atina'daki hastane, burada hanna'nın bu ana kadar olan yaşamına dair bilgilerin paylaşılması, ağustos ayında sabah 8:05'te randevu: operasyona giriş ve kayıtların sonu.

karakterler

walter faber: homo faber'in baş kahramanıdır. unesco için çalışan bir mühendis ve teknoloji uzmanıdır. isviçre'de doğmuş ve eğitim görmüştür. new york'ta bir apartman dairesinde yaşamakta, ancak iş için avrupa ve güney amerika'da yoğun bir şekilde seyahat etmektedir. hanna ve ivy ile ilişkisi olmuş, başka kadınlarla da beraber olmuş, ancak hiç evlenmemiştir.

sabeth veya elisabeth: walter ve hanna'nın 20 yaşındaki kızıdır. isviçre'de doğmuş ve joachim'in babası olduğunu düşünmektedir. ingilizce, almanca ve fransızca bilmektedir.

hanna piper (kızlık soyadı *landsberg*): sabeth'in almanya doğumlu yarı yahudi annesidir. eskiden **walter faber**'in sevgilisi olmuş, sonradan ortak arkadaşları **joachim henke** ile ve daha sonra doğu almanya'ya geçen ve orada yaşayan **herr. piper** ile evlenmiş ve onunla ingiltere'ye gitmiştir. ingiliz uyruğuna geçen herr piper'den 1953 yılında ayrılarak yunanistan'ın atina kentinde bir sanat enstitüsünde çalışmış, sonrasında da bu işinden ayrılmıştır. hanna almanca "kunstfee" olarak ifade edilen bir "sanat perisi"dir. bu özelliğiyle walter faber'in tam zıddıdır.

joachim henke: walter'ın tıp okuyan almanya doğumlu arkadaşıydı. hanna ile evlenmiş, ancak hanna'nın ondan daha fazla çocuk sahibi olmayı reddetmesi üzerine ayrılmıştır. sabeth, onun babası olduğuna inanmaktadır. joachim, hanna'dan ayrıldıktan sonra alman ordusuna katılmış, 2. dünya savaşı'na katılmıştır. hanna ve sabeth onu bir daha hiç görmemiştir. bir tütün plantasyonunu işletmek için guatemala'ya taşınmıştır ve geldikten bir süre sonra da intihar etmiştir.

herbert henke: walter ile uçakta tanışan joachim'in erkek kardeşidir. joachim'i guatemala'ya gönderen şirkette çalışmaktadır.

ivy: walter'ın evli amerikalı metresidir ve haftada bir kez walter ve psikiyatristini görmek için new york'a gelir.

roman ne anlatıyor, bize ne söylüyor?

insan eksik bir yaratık; başına gelenlerin de müsebbib ve müdavimi olan bir varlık. frisch homo faber romanında bence bunun önde gelen iki nedenini ve bu nedenlerin doğurduğu iki gerçekliği tartışmaya açıyor.

bunlardan ilki aslında günümüzde bir tür olarak insanın geldiği yol ayrımında geleceğe yönelik projelerden birisi olan, yani "makina-insan / insan-makine" denen varlığın ilk sürümü olduğu saptamasıdır. bu düşüncesinin nedeni insanın eksiklikleri ve yetersizlikleridir. bu eksiklikler insanın yaşamında bazı belirsizliklere, öngörülemezliklere ve benzer durumlarda farklı davranmasında ve değişkenlikler göstermesine neden olmakta, sapmalara ya da öğrenememesine, bildiği ama öğrendiği şeyleri her zaman aynı biçimde yapamamasına yol açmaktadır. bu eksikliklerini tanımlayamayan ve tamamlayamayan insan kendini ve varlığını çözemediği için, bunların söz konusu olmadığı "daha mükemmel" bir varlığı yaratmaya uğraşmaktadır. bu, önce kendi kontrolü altında ve "bilimsel ve

teknolojik gelişimlerin” ürünü olan bir “makine”dir kuşkusuz. ama bu süreçte bu durum sürmemiş, şimdi yaşadığımız gibi insan makineleşmiş, hattâ makinalar insanın efendisi, belirleyeni hâline gelmiştir. işte **homo faber** budur. yani teknik-mekanik varlık, araçlar yapan teknik düşünen bir varlık. bunu en iyi şekilde yapan bir teknik adam, mühendis ve usta. aslında politikacıların ve ütopya sahipleri ya da önerenlerin yaptığı da bunun toplum üzerinde ve topluca yapılmasıdır.

bu nedenle bence romanda giderek daha çok mekanikleşen bir varlık olmaya doğru insan tartışmaya açılmaktadır. homo faber romanının asıl kahramanı walter faber makinalara yönelik ilgisi ve bilgisi yüksek, onlara hayran ve sempati - belki de sevgi- duyan, onların işleyişlerinden zevk ve memnun olan bir karakterdir.

bunları romanın 82. sayfası ve devamında şöyle anlatmaktadır:

kız hoşuma gitmişti ama asla flört etmiyordum onunla. bir öğretmen gibi konuşuyor; gülümsediğinde korkuyordum.sabeth, sibernetik hakkında hiçbir şey bilmiyordu ve her zaman bir konuda bir şey bilmeyenlerle konuşulduğu zaman olduğu gibi, robot hakkındaki çocukça düşüncelerinin saçmalığını kanıtlarla anlatmak zorunda kaldım, insanların makineye karşı duydukları nefret beni sinirlendirir çünkü aptalcadır, hep insanın makine olamayacağı olamayacağı argümanını ileri sürerler. bugünkü sibernetiğin enformasyonu nasıl tanımladığını açıkladım: enformasyon, daha doğrusu itki denen şeylere yanıt olarak eylemlerde bulunuruz, üstelik bunlar otomatik yanıtlardır; çoğunlukla kendi isteğimizden çıkmış, makinenin de insan gibi görebileceği refleksler, hatta çoğu kez makine daha iyi yapıyor bu işi. sabeth kaşlarını çatıp (hoşuna gitmeyen bütün şakalarda yaptığı gibi) güldü.ona norbert wiener'den söz ettim. "sibernetik ya da hayvanda ve makinede denetim ve haberleşme". kuşkusuz karikatürlerde çizilen robot adamı kastetmiyordum,benim anlatmak istediğim, elektronik beyin de denilen en hızlı hesap yapan makineydi, bu makine bugün her türlü insan beynini aşmıştır. her dakika 2 000 000 toplama ya da çıkarma yapabilir! aynı hızla sonsuz küçük hesapları başarır, biz sonucu okuyuncaya kadar geçirdiğimiz zamanda hızla logaritmayı hesaplar ve şimdiye kadar bir matematikçinin hayatı boyunca halletmeye çalıştığı bir problem birkaç saat içinde çözülür, daha da doğru olur çünkü makine hiçbir şeyi unutmaz çünkü ona verilen bilgileri insan beyninden daha iyi kavrar ve olasılık hesaplarını yapar. hepsinden önemlisi de, makinenin yaşamadığıdır; insanı yıpratıcı korku ve umudun ne olduğunu bilmez, sonuçla ilgili hiçbir isteği yoktur, olasılığın saf mantığına göre çalışır; bu yüzden diyorum ki ben: robot her şeyi insandan daha iyi tanır, geleceği bizden daha iyi bilir, çünkü onu hesaplar, spekülasyona ve hayale dalmaz, kendi sonuçlarından yararlanır ve şaşırması olanaksızdır, robotun önceden sezilere gereksinmesi yoktur. (:82-83)

gemi yolculuğu sırasında, sabeth’e geminin makinesini anlatırken yeğlediği ifade biçimi bir tür “özlem”i dile getirmektedir. günümüzde çoğu insan, özellikle erkekler için de arabaları bu nitelikte nesnelerdir.

bu büyüklükteki bir geminin makine dairesi fabrika büyüklüğündedir.en önemli şey, büyük dizel transmisyona tertibatıdır, bir de sıcak su, havalandırma ve elektrik akımını sağlayan makineler var. bu konudan anlayan biri için olağanüstü bir şey olmasa da, geminin bir parçası olan bölümü ve tesisatı görmeye değer buluyorum, ayrıca çalışan makineler de insana sevinç verir: ayrıntılara inmeden ana tesisatı kısaca anlattım ona; kilovattan, hidrolikten, amperden söz ettim, bunlar sabeth 'in okulda okuduğu ama unuttuğu, gene de kolayca hatırladığı şeylerdi.onu en çok, ne işe yararlarsa yararsınlar, bir yığın boru etkiledi, bir de büyük merdiven boşluğuyla beş-altı kat yukarıdan bulutlu gökyüzünün görünüşü. hepsini çok sevimli bulduğu makinistlerin, okyanusu görmeden,ömür boyu okyanusta yol almaları onu ilgilendirdi(s:94)

bunu size başta söz ettiğim tezde yapılan bir tanımlamayla destekleyebilirim:

faber'in dünyasında insanların yerini makineler almıştır. faber insanları değil, makineleri ilginç bulur, insanları değil, makineleri özler, insanların değil, makinelerin yanında mutlu olur...
faber insanları yorucu bulur... çeşitli araçlar ve makineler ise ona konfor sağlar, onu oyalar, eğlendirirler... kendilerini kullanan kişinin emri altına girerler, bunları yönetmek de son derece basittir. (bunları yaratan) dünya, fizik, matematik dünyası ve onun değişmeyen kurallarıdır. (oysa) insanlarla olan ilişkilerimizde ise böyle her zaman geçerli olan bir kural yoktur. (alıntı: max frisch'te hayat ve insan sorunu, tez, yüksel özoğuz, 1975)

romanda ortaya konulan romanda anlatılan insanın ikinci meselesi ise insan olmanın gereği olan süreçlerdeki zaafı, bunun sonuçlarını inanç, ahlâk, toplumsallığın gerekleri ve insanın kurduğu düzenin kurallarıyla önlemeye çalışması ve bunlara sığınması durumunda olabilecekler ya da yaşayacaklarıdır.

başka bir deyişle burada eleştirilen unsurların başında bilim-teknoloji-kapitalizm bağlantısı ya da ilişkisi ele alınan sorunlardan birisidir. frisch kendisinin “sol/sosyalist görüşlü” olduğunu söyler, ama bir marksist ya da komünist olmadığını da altını çizer. tutum ve davranışları da bunu göstermektedir. aynı ölçüde olmasa da “anti-amerikancı (sonradan değişmiş ve bu yanı biraz daha silikleşmiştir) / anti-sovyetik olduğu” söylenebilir.

dolayısıyla teknolojinin insana yaptıklarını eleştirmek için bu romanı yazdığını düşünmek de mümkündür. dolayısıyla bu bir eleştiri metni olarak okunabilir. frisch bu romanıyla insanlığın işine yarayan şeyler yapan, ama insan olmanın gereklerine uygun davranmayarak, sadece mekanik yanlarını geliştirerek homo faber’e dönüşen walter’i yok etmeye çalışmaktadır.

bunu da romanda iki yönlü bir eylemle gerçekleştirmektedir. bunlardan ilki en sevdiği varlığın elinden alınması (*öldürülmesidir*), üstelik bu durumu da bir anlamda walter’in kendi eliyle yaptığını görürüz. bunu da iki farklı eylem ya da eylemsizlikle yapmıştır: önce sabeth’in, onun söz etmediği bir kafa travmasına bağlı olarak ölmesine yol açmıştır. yılanın sokmasıyla kafasını çarpmasını eş zamanlı söylemiş olsa, belki de kafasındaki kırık ve onun yol açtığı kanama fark edilecek, gereken müdahale yapılacak ve sabeth ölmeyecektir, dolayısıyla bu bir “kasıtlı ihmâl”dir. ama bu eylem ya da eylemsizliğin bunun da ötesinde bilerek isteyerek yapılacak bir eylemin (*hanna’dan yaptırmayı istediği kürtajın*) sonucu olması da mümkündür. dolayısıyla kasıtlı ihmâl değil, kasıtlı suç söz konusudur.

ikincisini de onunla toplumsal kurallara, ahlâki normlara ve yasalara uygun olmayan bir şekilde cinselliği yaşayarak onu “kızı” olmaktan çıkarmasıdır. frisch inançlı biri olmadığını söylemektedir. ama yine de tanrı ya da ona benzer bir varlığın bulunduğunu belirtmektedir. dolayısıyla tanrının yasakladığı(?) bir eylemi yapmış, bunun karşılığında da cezalandırılmıştır. başka bir deyişle insanın makineden farklı olan yanlarından birisinin gereği yerine gelmiş, buradaki açmaz okurun gözü önüne serilmiştir. dolayısıyla burada iki unsur, makine olmak ve “ensest” ilişkide bulunmak bir yanlış-hata-günâh olarak nitelendirilmiş olmaktadır.

bence durumun böyle algılanması için frisch’in çaba göstermesi, bu noktadaki ahlâkçı yaklaşımının bir sonucudur. kişisel yaşantısındaki bu tür örnekler (*biyografisinde anlattığım*) hem anne, hem de kızıyla ilişkiye girdiği insanların varlığı, “gözünün dışarıda olması” çok sayıda kadınla çok erken yaşlardan başlayarak kurduğu, hemen hiçbirisi kalıcı olmayan ilişkileri, bununla yüzleştirildiğinde, eril bir tutumla bunun sadece erkeklere has bir “hak olduğunu” ileri sürmesi bu sorunun onun kafasını meşgul eden bilinçdışının da ana unsurlarından birisi olduğunu akla getirmektedir.

bu temalarla ilgili olarak romanda kullandığı ve dayandığı göstergeleri şöyle işaret edebiliriz:

- (amerika’nın o zamana kadar yaptığı en iyi model olan) uçağın düşmesi (makinaların yetersizlikleri, ama bunun ihtimâl hesapları çerçevesinde kabul edilir olması, dahası giderek iyileşmesi)
- bilimselliğin göstergesi ve ispatı olarak kullanılan istatistiğin farklı durumlarda sık olarak akla gelmesi ve kullanılması
- makinalara olan zaafı ve onlarla kurduğu ilişkiden hoşnut, mutlu olması, hattâ onlardan söz ederken özdeşleşip “haz” alması,
- insanlığın başlangıcına, köküne, sanatın ve bilgeliğin başlangıcı olan yere yönelmesi,

ancak burada acı sonun ona yaşatılması (insana benzeyen ve onlar gibi olan tanrılar tarafından cezalandırılması)

- mekanikliğin ve teknolojinin sonunu yaratan duruma (hastalığına rağmen) oradan yani amerika'dan kopamaması, onun bir unsuru olarak sona varması.

roman bir yandan, bilim ve daha çok da teknolojiyi felsefi olarak ele alıyor. her şeyin mümkün olduğu ve teknolojinin insanlara hayatlarının her yönünü kontrol etme olanağı sağlayacağı inancını anlatıyor, bir yandan da ona karşıt olarak makinalarda insana özgü hâllerdeki eksikliklerin sonucu yaşadıkları ifade ediliyor.

sonuç olarak, max frisch bu romanda, genel düzlemde “teknik” ile (maddi gerçeklik), “ruh”u (insani dünya) kıyaslayıp, bir yanlışı ortaya koyup eleştirmekte, buna karşı olduğunu ortaya koymakta, kişisel düzlemde de faber’in maddiyatçılığı/korkaklığını okura göstermekte ve onu cezalandırmaktadır.

ana izlekler

faber’in edebiyatı, mitler ve sanatla ilgili her şeyi reddetmesi aynı zamanda olay örgüsünde öne çıkan **kader / tesadüf** izleği bunların başında geliyor. her ne kadar makinalar planlı ve öngörülen işleri yapsalar da insan yaşamında tesadüfler önemli hattâ belirleyicidir. yunanistan ve roma’nın her yerinde yaşadığı, kişisel hikâyesini modern bir trajediye dönüştüren olaylar bunun önemini vurgulamaktadır. buna karşın walter faber sürekli olarak bunun tersini savunmakta ve insana uygun olan hâlin bu olduğunu söylemekte, ya da göstermektedir. bu tesadüflerdeki dönüm noktalarında da hep akla uygun, neden sonuç ilişkisi bakımından anlaşılabilir, uygulanabilir tutumlar almaktadır. örneğin hanna’dan ayrılması böyle akılcı (rasyonel) kararlarla olmuştur, çünkü o anda kendisine sunulan fırsatı kullanması, hanna’nın gelecekte gündeme gelecek faşizmin sonuçlarına katlanma olasılığının ortadan kaldırılması, bebeğin alınmasının doğru gerekli ve mantıklı tutum olması, vb. benzer biçimde sabeth’le çıktığı yolculuk da aynı biçimde hoşuna giden bir kadının / kızın başına gelebilecek olumsuzlukları engellemeye yönelik davranması ve o sırada kendi âmirleri onu izne yollamış olmaları hep hesaplı kitaplı olaylar ve sonuçlardır. ancak bu ikilikler, daha geniş bir dizi karşıt düşünce / ikiliği (antinomi) gündeme getirir: **inanç veya akıl, modern bilgi veya eski inançlar, özgür irade veya kader**. romanın sonuna kadar walter’in bu ikiliklerde benimsediği tutumlarla sonuçları öngöremediği ve yaşadığı ortaya çıkar.

romanda bir diğer izlek “**yolculuk**”tur. frisch romanında kahramanı walter’i farklı biçimlerde ve araçlarla bir çok yolculuğa çıkarır. başka bir deyişle walter sürekli hareket hâlinde bir varlıktır. hem iş hem de eğlence amacıyla birçok kıtayı, neredeyse bir düzine ülkeyi ve düzinelerce şehri ziyaret etmektedir. bu hâli iki biçimde açıklayabiliriz. ilki mekanikliğin, makinalığın temel hâli harekettir, dolayısıyla hareket onun doğasının gereğidir. ikincisi de yine bunun sonucu olan bir durumdur: “**yersiz yurtsuzluk!**” çünkü makineler hem hareket hâlinde işlevlerini yerine getirirler, o yüzden beir yerleri yoktur, hem de nerede onlara gereksinim varsa oraya götürülürler. bu bağlamda onun bir “aile”si yoktur, bir “mekân”ı, gerçek bir evi ve gerçek bir ülkesi yoktur. ancak bu onun için bir imkândır. walter bu yolculuklar nedeniyle kalıcı bağlantılardan, sorumluluklardan, insanlarla kuramadığı ilişkilerin yarattığı sıkıntılardan kaçabilmekte, onları yargılamak ve onların yargılamalarına maruz kaçınabilmektedir. kuşkusuz bunun karşılığı da “yalnızlık ve tekbaşına olma/kalma” hâlidir. bunun sonucu ise kuşkusuz, kendine, içinde bulunduğu topluma ve zamana yabancılaşmaktır.

bu noktadaki bir diğer izlek “**duygusuzluk / duygudan yoksunluk**”tur ve işte asıl ele alınan durum bu zaaf ya da özellikleridir. çünkü bunların hepsi insanlar arasındaki ilişkilerin gereğidir. bu ilişkiler

içinde sevgi, dostluk, arkadaşlık, ahabplık, karşılıklı iletişim, alışveriş, birbirini sakınma, gözetme, koruma, vb. duygular, tutum ve davranışlar söz konusudur. walter bu tür kişisel / özel ilişkileri kurma ve sürdürmede başarısızdır. belki de bunları hiç bilmemektedir. dolayısıyla onun için insan ilişkileri hep kaçmaya çalıştığı “güvensiz alandır”.

romanda yer alan ve walter’le ilişki içinde olan **üç kadın** için de benzer durumların söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. onların üçüyle de hem birarada, hem de onlara çok uzak adetâ yabancı birisidir. hissetmesi gerekip de hissedemediğinin farkında olduğu duygusuzluk hâli onun en önemli zaafıdır. bu başarısızlık onu bir makine gibi yaşamaya ve davranmaya yöneltmektedir. bu nedenle soyut matematik ve mantık kurallarına dayanan ve bunlarla şekillenen bir yaşama alışkanlığına sahiptir. çünkü ancak böyle bir yaşamda her şey öngörülebilir, bilinebilir, hesaplanabilir ve gerçekleştirilebilir, dolayısıyla güvenlidir. onlardan veya öyle davranmaktan kendine ve kimseye bir zarar gelmez. bu nedenle walter insanlarla olmak yerine, daha çok daha yoğun çalışmayı yeğler, neredeyse tıpkı bir makine gibi durmadan çalışır.

aslında bir izlek olarak düşünülebilecek bir unsur da “**günce/günlük/rapor**” biçimindeki ifade özelliğidir. bu da bir yanıla tekniğin gereği olan zorunlu bir unsurdur. makinaların kalibrasyonları yapılır, giren ve çıkan unsurlar sürekli olarak gözlenir, sonuçları sürekli irdelenir ve hepsi kayıt altına alınır. (log) ayrıca hemen hemen değişmez nitelikte çıkış işlev ve manifestoları, kullanma kılavuzları, talimatları, sık ortaya çıkan sorunlar için çözüm yöntemleri, bilgilendirme rehberleri vardır. dolayısıyla max frisch anlattığı özün gerektirdiği biçimi anlatısında yeğlediği bu yöntemle gerçekleştirmektedir.

frisch bu izlekler üzerinden iyi bildiği iki alanın (*yazmak/sanat ve mimarlık/tekniğin*) kendine sağladığı imkânlarla bir iç hesaplaşmasını yapmakta bizi de buna ortak etmek istemektedir.

burada irdelenmesi gereken durumlardan birisi **ensest** olgusudur. bu arka planı oldukça zengin ve farklı düşünce ve tutumların söz konusu olduğu bir alandır. “ensest”in çıkış noktasına dair yapılan tartışmalar çok boyutludur. bunu toplumsal ve antropolojik boyutuyla ele alan emile durkheim bu konuda eski toplumların gelenek ve davranışlarına bakarak yaptığı araştırmalarda tek ve kesin bir sonuca ulaşamamıştır. benzer biçimde freud’un pek çok yapıtında da bu konu irdelenmiş, farklı gerekçeler ileri sürülmüştür. mitoloji yer alan pek çok unsorda (*odipus / elektra kompleksi*) bu duruma dair olumsuz sonuçlar sıkça ortaya konulmaktadır. ancak yine de tanrılar arasında bu davranışı düşündüren ilişkiler söz konusudur. tek tanrılı dinler tabu - yasak - ceza bağlamı içinde farklı yaklaşım ve uygulamalar getirmektedirler. sınıflı toplumlar ortaya çıktığı andan itibaren ensest yerel ve merkezi krallıklarda benimsenen önerilen ve gerçekleştirilen bir davranış olarak görülebilmektedir. bir kaç örnek vererek olursak, hawaiiiler, eski mısırlılar ve inkalar arasında kardeş evlilikleri, kutsallığın bir gereği olarak kabul ediliyordu. mısır mitolojisine göre, toprağın tanrısı geb, gökyüzünün tanrıçası olan kız kardeşi nut ile evlenmişti. inkalar ise tanrıları olan güneşin, kız kardeşi ay ile evlendiğine inanıyorlardı. iki toplumun yöneticileri, bu davranışları sürdürerek kutsallığın gereğini yerine getirdiklerini söylüyor ve atalarının âdetlerini sürdürüyorlardı. eski hawaii’de de yüksek dereceli bir yönetici, öz kızkardeşiyle evleniyor, doğan çocukları kutsal kabul ediliyor, onların huzuna gelen herkes onlara seçde ediyorlardı. daha sonraları da çeşitli nedenlerle krallar ve yöneticilerin bu tutumlara benzer davranışlar gösterdikleri bilinmektedir. bu gereksinimi doğuran nedenler de bir hayli çeşitlidir. meselâ asillik, asaletin sürekli olması, bu tür evlilikleri sounlu kılmaktadır. örneğin avrupa’nın en büyük krallıklarında habsburglarda kuzen evlilikleri çok sayıdadır. hristiyanlık sonra bu evliliklerin kilise tarafından onaylanması da bu konuda dinsel tutumların değişkenliğini göstermesi bakımından dikkât çekicidir. herşeye karşın bilimsel gelişmeler anne ve babadan çocuğa geçen gen çiftlerinde, baskın olmayan

(resesif) genlerin çiftleşmesinden kaynaklanan, varoluş sorunları, sakatlıkları ve hastalıkları işaret etmektedir. bunun insanlık tarihi boyunca fark edilen kimi sonuçları bu tutumun geliştiğini iddia edebilir. ancak bunların sayısının ve örneklerinin çokluğu söz konusu değildir. diğer yandan evrimin “daha iyi / gelişkin / yaşamla bağdaşabilir / sürdürülebilir” olması ilkesi gereği, mevcudun hâlini bilen daha iyiye yönelebilmek için dışsallığı yeğlemesi de söz konusu olabilir. “genetik seçicilik” olarak adlandırılan bu durumun, neredeyse dünyanın her tarafında görünür yaşamda sınırlanmış, yasaklanmış olmasına karşın yaygınlığı da şaşırtıcı bir durumdur. kuşkusuz burada akla gelen unsur çoğu zaman “ensest”le “pedofili”nin algılanmasına yönelik farklılıklar da olabilir. tarafların onaylı ve istemleri içindeki birlikteliklerine getirilen kısıtların yukarıda söz ettiğim ikiliğin nedeni olması kuvvetle muhtemeldir. burada modern devletin tutumunun ise devletin çekirdeği olan aile kurumuna yönelik etkileri dolayımında olduğu da düşünülebilir. kardeşlerin erken birlikçe cinsellikleri sonuç olarak aile kavramı ve algısını bozacaktır. yine queer bakışla, burada kişilerin kimliklerinden bağımsız olarak sadece cinsel eylemin çeşitliliği bağlamında bakıldığında da durum başka bir boyuta sıçramaktadır.

ancak tüm bunlara karşın frisch’in walter faber’i bu tutumu yüzünden bu şekilde cezalandırması da ortak algı ve bakışa yakınlığı biçiminde okunabilir.

diğer izlekler ve önemli unsurlar:

* **birey oluş / bireysellik / yalnızlık:** walter’in “mekanik / bir robot gibi” yaşamı onda birey oluşu sağlamakta, yalnızlık ve teklik hâli bunun doğal sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. bir bakıma sonucu insanın çevresine ve kendisine yabancılaşması olarak düşünülse de varoluşu garantiye alan bir tutumdur.

* **doğum / yaşam / ölüm:** bu olguların duygusal boyutları ötesinde sıradan birer “gerçeklik” olarak sunulmaktadır. sevgilisinin hamile kaldığını öğrendiğinde kendi çıkarları ve istekleriyle örtüşmediği için anne karnındaki bebeğe bir nesne gözüyle bakmakta, dahası hanna’nın ona dair duyguları irdelenmeden aldırmasını önermekte, uçağın düştüğü sırada makinalara olan güven onu ölüm düşüncesinden uzak tutmakta, izini kaybettiği arkadaşını ipin ucunda görünce koku dışında herhangi bir tepkide bulunmamakta, keza kendisinin kanser olduğunu öğrendiğinde de yaşamına son verebilmeyi düşünebilmektedir.

* **toplumsal / politik tutum:** doğrudan bir politik tutum ya da duruştan söz edilmemekle birlikte kapitalist üzerimin dayandığı makinalaşma ve teknik gelişim üzerinden bir modernist ve sınıfsal olmayan bir bakıştan söz edilebilir. siyasi çizgi bakımından kendisini bir sosyalist olarak tanımlamış olsa da herhangi bir politik aidiyet içinde olmadığı bilinmektedir.

* **sistem / devlet / aile / bireylerle ilişkiler:** bu konularda da “mekanik / maddeci” ve “yarar / çıkar” temelli bir yaklaşımı söz konusudur.

* **birliktelik / yabancılık / yabancılaşma:** walter aidiyet duygusundan yoksun bir karakter olarak çizilmiştir. sabeth ise meraklı, bazı konularda bilgili ama hayat deneyimi bakımından yoksun bir birey olarak gösterilmiştir. hanna ise daha çok susarak tepkilerini ortaya koyan duygusal bir kadın olarak gösterilmektedir.

* **farklılıklar / farklı olana bakış / ötekiler / ötekileştirme:** ivy, gördükleri yerlerdeki karşılaştıkları kişiler, iş arkadaşları, herbert, marcel vb. diğer yan kişiler, ayrıntılı olarak betimlenmemiş an hatlarıyla ortaya konuşmuştur. ama yine de bunlara dair ifadelerde, sürekli bir üstenci tutum net olarak hissedilmektedir.

4. anlatım biçimi ve ifade özellikleri üzerine değerlendirmeler

* **kim(ler) anlatıyor?** roman bir çeşit günce mantığıyla kaleme alınmıştır. bu günce bölümlerinin

bazıları gerçekten bir günce olduğunu vurgulamak üzere italik olarak dizilmiş ve yılı belirtmeksizin günün tarihi konularak kronolojik biçimde kaydedilmiştir. bu bölümlerin birinci tekil şahıs, yani ben anlatısı olması olağandır. ancak frisch bu bölümler dışındaki anlatıda da yine birinci tekil şahıs (ben) kullanmıştır. aslında bu yaklaşım, yaptıklarını ve düşüncelerini daha çok “günlük” biçiminde kaleme alıp yayınlamayı seven max frisch’e de uygun, belki de daha kolay gelen bir yaklaşımdır. bu romanla birlikte değerlendirilen “**stiller**”de de benzer bir yaklaşım benimsenmiş ve cezaevinde olduğu sırada avukatı tarafından ona verilen bir deftere düşünce ve gelişmeleri anlatmış, roman bu şekilde oluşturulmuştur. “**montaux**”ın da böyle olduğu kaynaklarda ifade edilmektedir. frisch’i tanıyan ve üzerinde çalışmalar yapanlar da onun yazılarını kronolojik olarak sıralama alışkanlığında olduğunu belirtmektedirler.

öte yandan yapıtlarıyla ilgili düşüncelerini de o yapıtı yazmaya başlamadan tuttuğu günlüklere yazmış olması da bu konuda bir kolaylık olması yüzünden yeğlenmiş olabilir. eleştirmen **rolf keiser**, günlük formatının frisch’e, düşüncelerin her zaman belirli bir bakış açısına ve onun bağlamına dayandığı ve tek başına dil kullanarak dünyaya dair kapsamlı bir görüş sunmanın veya tek bir hayatı tanımlamanın asla mümkün olamayacağı şeklindeki bilindik temayı en güçlü şekilde göstermesini sağladığını belirtmektedir.

* **dil, üslup özellikleri:** günlük konuşma dili ile sıradan bir anlatım benimsenmiştir. ayrıntılı tanımlamalar ve betimlemeler fazla değildir, sadece belirli bir işlev söz konusu ise bunlara değinilmiştir. keza duygular da çok yoğun ve derinlikli ifadelerle değil, daha çok görünür ayrıntılarıyla dile getirilmiştir. bu noktada sabeth’in kızı olma olasılığına dair düşünceleri ve bunun doğrulanması konusundaki talebi, bir ölçüde de olsa ayrıcalık göstermektedir. bu özellikleriyle film versiyonlarındaki gösterilenlerle metin birbirine uyumlu sayılabilir. bu tutumun frisch’in dile dair “dilın anlatma konusundaki yetersizliğine” dair düşüncesinden kaynaklandığını söyleyen eleştirmenler de vardır. günlüklerinden birisinde frisch’in şöyle yazdığı belirtilmektedir:

“önemli olan: söylenemeyen, kelimeler arasındaki boşluk, bu kelimelerin kendilerini her zaman yan konular olarak ekleriz, ki bu kelimeler oldukları gibi kastettiğimiz şeyin merkezi parçası değildirler. temel kaygımız yazılmamış olarak kalır ve bu, tam anlamıyla, bunun etrafında yazmanız anlamına gelir. ayarları siz ayarlarsınız. gerçek deneyimi asla içermeyecek ifadeler sunarsınız: deneyimin kendisi dilin erişiminin ötesinde kalır... ve bu söylenemeyen gerçeklik, en iyi ihtimalle, ifadeler arasındaki bir gerilim olarak görünür.”
(1946–49 günlüğü)

* **toplumsal cinsiyet, özellikle de “kadın” ve “öteki”ne dair yaklaşım ve bakışı:** yapıtta eril bir dil söz konusudur. faber’in kendi bilgisi ve başarısına dair algısı ile hemen her durumda üstünlük ve “kibirli” bir yaklaşım vardır.

vikipedide bu konuda kaydedilmiş şu bölüm dikkât çekici saptamalarda bulunuyor:

cinsiyetler arasındaki ilişkiler

claus reschke, frisch’in çalışmasındaki erkek kahramanların hepsinin benzer modern entelektüel tipler olduğunu söylüyor: benmerkezci , kararsız, kendi öz imajları konusunda belirsiz, sıklıkla gerçek durumlarını yanlış değerlendiriyorlar. kişilerarası ilişkileri, onları izole yalnızlar olarak yaşamaya mahkûm eden agnostisizm noktasına kadar yüzeyseldir . kadınlarla ilgili daha derin bir ilişki geliştirirlerse, duygusal dengelerini kaybederler, güvenilmez partnerler, sahiplenici ve kıskanç olurlar. şovenizmin ardında cinsel güvensizliği maskeleyerek tekrar tekrar modası geçmiş cinsiyet rollerini üstlenirler. tüm bu zaman boyunca kadınlarla olan ilişkileri suçluluk duygularıyla gölgelenir. bir kadınla olan ilişkilerinde, çatışma ve felç edici tekrarlarla sınırlanmamış, eksiksizlik ve kendini

gerçekleştirme elde edebilecekleri ve asla yenilik ve kendiliğindenlik unsurlarını kaybetmeyecek “gerçek hayat” ararlar. [claus reschke: life as a man. contemporary male-female relationships in the novels of max frisch. peter lang, new york 1990, isbn 978-0-8204-1163-7, pp. 341, 350 and 361–364.]

mona knapp’a göre, frisch’in eserlerindeki kadın kahramanlar da tekrarlayan bir cinsiyete dayalı stereotipe geri dönüyor. frisch’in kompozisyonları, neredeyse birbirinin yerine geçebilen önde gelen kadın karakterlerinin yapısal ve odaklanmış bir işlevi yerine getirdiği erkek kahramanlara odaklanma eğilimindedir. genellikle “harika” ve “müthiş” olarak putlaştırılırlar, yüzeysel olarak özgürleştirilirler ve erkeklerden daha güçlüdürler. ancak, aslında önemsiz motivasyonlarla yönlendirilme eğilimindedirler: sadakatsizlik, açgözlülük ve duygusuz olma. yazarın sonraki eserlerinde kadın karakterler, herhangi bir içsel ikircikliğe işaret etmeden giderek tek boyutlu hale gelirler. kadınlar genellikle erkeğin kimliğine yönelik basit bir tehdit veya bir tür sadakatsizliğin nesnesi rolüne indirgenir, böylece erkeğin varoluşunun başarılarını veya başarısızlıklarını hızlandırır ve böylece erkek kahramana kendi iç gözlemi için bir nesne sağlar. frisch’in bir eserinde erkek-kadın ilişkisindeki eylem çoğunlukla kadından gelirken, erkek pasif, bekleyen ve düşünceli kalır. kadın yüzeysel olarak erkek tarafından sevilir, ancak gerçekte korkulur ve hor görülür. [mona knapp: "die frau ist ein mensch, bevor man sie liebt, manchmal auch nachher..." (a woman is a human being before you love her, sometimes also afterwards...). critical comments on the formation of women in frisch's works. in: gerhard p. knapp (hrsg.): max frisch. aspekte des bühnenwerks. peter lang, bern 1979, isbn 978-3-261-03071-9, pp. 73–105.]

karin struck, düşünceli feminist bakış açısıyla, frisch’in erkek kahramanlarının kadın karakterlere yüksek düzeyde bağımlılık gösterdiğini görür, ancak kadınlar onlar için yabancı kalmaya devam eder. erkekler, en başından itibaren ilişkinin sonuna odaklanırlar: kendi başarısızlıklarından ve kaygılarından kaçmakla meşgul oldukları için sevemezler. genellikle kadınlık imgelerini ölüm imgeleriyle karıştırırlar, tıpkı frisch’in don juan efsanesine ilişkin yorumunda olduğu gibi : “kadın bana ölümü hatırlatıyor, ne kadar çok çiçek açıyor ve geliyorsa”. ["das weib erinnert mich an tod, je blühender es erscheint." max frisch: don juan oder die liebe zur geometrie. in: gesammelte werke zeitlicher folge (collected edition, chronologically sequenced). third volume, p. 144.]

bir kadınla her yeni ilişki ve ardından gelen ayrılık, bir frisch erkek kahramanı için bedensel bir ölüme benziyordu: kadınlardan duyduğu korku, ölüm korkusuyla örtüşüyordu, bu da ilişkiye tepkisinin kaçış ve utanç olduğu anlamına geliyordu. [karin struck: der schrifsteller und die frauen (the writer and the women). in: walter schmitz (hrsg.): max frisch, suhrkamp, frankfurt am main 1987, isbn 978-3-518-38559-3, pp. 11–16.]

* **kurgu özellikleri:** genel olarak birbirinin içine girmiş farklı zamanları ve olayları işaret eden anlatı parçacıkları ile kurgulanmış, ama kronolojik bir kurgu yapısı benimsenmiştir. yine de başlangıç aslında hikâyenin sonudur ve sondan başlayan yine sonda aynı noktaya dönen bir kurgu yapılmıştır.

5. yazarın değerlendirilmesi

* **yazarın yazma isteği ve yazmanın anlamı:** yazmak onun için mevcut duruma dair bir bilgi, hattâ “rapor” vermekle neredeyse eş anlamlıdır.

* **yazış ifade biçimleri:** olan biten kısa sözcüklerle anlatılmakta, yer yer farklı dillerde yapılan konuşmalar belirtildiği dille kaydedilmekte, çevirileri dip not olarak ortaya konuşmaktadır. bu

dipnoklarda ayrıca bazı bilgiler de verilmektedir.

* **anlatı biçimi:** yapıt bir “modern anlatı” örneğidir.

* **benzerlikleri:** okuduğum ve bildiğim başka yazarların yapıtlarına benzerliği söz konusu değildir. ancak yazarın kendi yapıtlarında burada ele aldığı çeşitli durumları başka kahramanlar tarafından yaşandığına dair bazı bilgiler bulunmaktadır.

bu romanın ana teması ile “stiller” romanının ana teması birbirini farklı yönlerden yineleyen bir niteliktedir. bu romanda anlatılan öyküde roman kahramanı eski eşinin eşi olduğu iddiasına karşı çıkarak bu durumdan bilgisiz görünmeyi yeğlemekte, ancak yasal bir sürecin sonunda bu kimliği kabul etmektedir. homo faber’de ise kahraman, sevgilisi olan kızının, gerçek kızı olduğunu bilmemektedir. sonrasında bu gerçeği dolaylı olarak öğrenmektedir.

7. metinde yer alan önemli unsurlar, eylemler, nesneler, tekrarlar

* **traş olmak:** roman boyunca walter’in sıklıkla kullandığı ve ilişki kurduğu nesnelerden birisi de “traş makinesi”dir. bunun üzerinde epey konuşmak mümkün. öncelikle bir makinenin sürekli işler hâlde olması için bakımının düzenli olarak yapılması gereklidir. traş olma eylemini makinenin olağan bakımı gibi kabul edebiliriz. ayrıca walter’e göre bir insanın insan olarak yaşamını sürdürebilmesi için de makinelere sürekli gereksinimi vardır. bu makineler adeta onun vücudunun ve varoluşunun bir parçasıdır. daha derin okumayla aslında insanın ilişkilerinde sorun yaratan durumlardan, pürüzlerinden, sorunlarından arındırma isteği, ya da ihtiyacı olarak da düşünebiliriz. bu aynı zamanda kapitalizmin sistem olarak insana yönelik bazı tutumları dayatmasının bir sonucudur. günümüzde de bazı araçların insan varlığı ile neredeyse olmazsa olmaz koşutluğu bunun göstergelerinden birisidir. abd’de yaşayan insanlar için bunların yanında “otomobil ve silâh”ı eklemek, ayrıca günün moda kimi unsurlarını da bu bağlamda düşünmek mümkündür.

* **oyunlar:** romanda satranç ve masa tenisi bir unsur olarak kullanılmıştır. bunlar da hem kurallarındaki netlik, hem de fiziksel ve beyinsel gelişmişliğin göstergeleri olarak kullanılmaktadır. diğer yandan bu oyunlarda oynayan kişinin karşısında daima ikinci bir kişi vardır ve oyun bir çeşit iletişim aracıdır. ancak bu iletişimin kuralları ve temaları bellidir. herhangi bir sürprizin olmaması, bir doğal / olağan sonunun olması, bu ilişkileri kolaylaştırıcı etmenlerdir. bunların tümü walter’in özellikleri ve ilişkilerindeki yeğlediği tutumları yansılamaktadır.

* **film kamerası:** walter’in neredeyse alâmet-i farikası durumunda bir makina olarak film boyunca çok önemli bir unsur olarak kullanılmaktadır. bu makina insana kıyasla içine konulanları aynen olduğu şekilde sonsuza kadar saklama yeteneğinde bir araçtır. örneğin ölüm ânını bile sonsuzluğa taşıyabilmektedir. bu nedenle bir anlamda makina olmanın sonsuzluğunu ortaya koymakta, diğer yandan da insanın en büyük kusuru olan hafızasına göre makinenin üstünlüğünü göstermesi bakımından walter’e uygun bir nesnedir. öte yandan filmin kaydı, gerçekliğin başka bir biçimini göstermesi bakımından önemlidir. burada aynı zamanda objektifin yöneliminin seçiciliği ve öznelliğini, ayrıca zamanla ilişkisini irdeleyen önemli bir metafor olarak karşımıza çıkmaktadır. burada bir başka noktayı daha dikkâte almak gerekir. o da walter’in olan biten, hayat ya da gerçeklikle olan ilişkisini de yansılamaktadır. o hep bir makinenin arkasına gizlenerek ya da sığınarak, başka bir deyişle, hayattan ve gerçeklikten kaçarak yaşamını sürdürmektedir.

* **daktilo:** “hermes baby” olarak söz edilen bu makinenin adı -yani markası- tanrıların en kurnazı ve hızlısı olan, zeus’un oğlu ve aynı zamanda habercisi olan “hermes trimegustus(üç kere kutsanmış)” adındaki tanrıdan gelmektedir. “bebek” nitelemesi ise onun kullanıcısının üstünlüğünü kabul edecek, her istediğini yapacak olması nedeniyle eklenmiştir. bir anlamıyla kutsal, bir anlamıyla da bir çeşit işçi/köledir. onun aracılığıyla makinenin varlık süreci, görünür bilinir hâle getirilmektedir. rapor, yazı ve günlüğünü yazdığı, yazarken de muhtemelen seçip değiştirdiği için, her ikisi de

aslında walter'in elinde doğayı, hayatı ve gerçekliği değiştirdiği ve onlara egemen olduğunu duygusunu yaratan “nesne”lerdir.

önemli bölümlerden örnekler, okumalar

* sayfa 108-109'daki bir kadınla ilk cinsel ilişkisini anlattığı bölüm de insan ilişkisinin çok farklı boyutlarında bile düşünce ve duygusunu göstermesi bakımından önemli.

* sayfa 115-117 arasındaki kürtaç konusundaki düşüncelerini sıraladığı bölüm tam da faşizmin öjenik yaklaşımını sergilemesi bakımından oldukça ilginç.

* sayfa 135'te yer alan, sabeth 'in onu ay altında öptüğü âna dair yazdıkları da anne kız arasındaki olası ilişkiye yönelik tahminine karşın, yeğlediği tutumu işaret etmesi bakımından dikkat çekici.

* sayfa 151-152'deki hanna'nın erkeklere dair düşüncelerini ifade ederken yaptığı “gülünç buluyordum onu...” şeklindeki yorumu da erilliğini ortaya koyan unsurlardan birisi.

8. yapıtın bütününe ilişkin değerlendirmeler, eleştiriler, eksiklikleri,

yapıtın günümüzü, insanı ve insanın eksikliklerini görüp tartışmak açısından önemli bir yapıt olarak nitelendiriyorum. metin olarak içeriği ile biçimi birbiriyle uyumlu, çok uzun ya da es geçilmemiş yanlarıyla modern bir anlatı olarak, yazarıyla pek çok konuda aynı şeyleri düşünmesem de değerli ve önemli bir kitap olduğunu düşündüm. henüz bitiremesem de bundan önce yazdığı “stiller”e göre daha gelişmiş bir yazarlık çabası olduğunu düşünüyorum.

9. yapıtın ilişkili olduğu diğer sanat eserleri (film. oyun, vb.)

klasik edebi literatürde bu yapıt yazarın bundan önceki ve sonraki yapıtlarıyla “stiller” (1954, ben stiller değilim) ve “mein name sei gantenbein” (1964, a wilderness of mirrors, gantenbein altında yeniden basıldı) ile birlikte bir üçlemeyi oluşturduğu şeklinde bir değerlendirme var. ben de okuduğum bölüme kadar stiller'le koşut yanlar gözlemledim, ancak diğer romanı okumadığım bir değerlendirmede bulunamayacağım.

yapıttan yapılmış iki film var. bunların ikisi de bana uyarılama olarak ilginç geldi. völker chölendorff tarafından yönetilen filmde somanın son bölümü yani walter'in sonu ele alınmamış. yalnızca sabeth'in ölümüne kadar olan dönem anlatılmış. bu filmde dikkâtimi çeken nokta karakterlerin ekrandaki hâllerinin benim kafamda canlandırdıklarıyla örtüşüyor olmasıydı. ikinci film olan “üç kadın” ise farklı bir sinemasal gösterim, sunum biçimi olarak bana önemli geldi. burada da romanı okurken tahayyül ettiklerimi neredeyse tamamen buldum.

11. yapıtla ilgili diğer bilgiler:

yayın geçmişi: homo faber ilk olarak 1957'de almanya'nın frankfurt kentinde suhrkamp verlag tarafından yayımlandı . michael bullock tarafından çevrilen ilk ingilizce baskısı , 1959'da londra'da abelard-schuman tarafından yayınlandı. kitap birçok dile çevrildi ve hem ciltli hem de karton kapaklı olarak çok sayıda baskıda yer aldı.

uyarlamalar: roman, volker schlöndorff'un yönettiği , sam shepard ve julie delpy'nin başrollerini paylaştığı 1991 yapımı voyager adlı bir filme uyarlandı .

tartışma konuları:

- bilim ve teknolojiye geline noktanın insanın evrimindeki payı, katkısı, etkisi

- bu yönelim ileriye gitmekten mi, kâr hırsından mı, yoksa eksiklerin ve zaafların çokluğundan ve görünür olmaktan çıkarılmasından mı kaynaklanıyor? (insan-makine-yapay zeka işbirliği gelişme mi, gerileme mi?)
- cinselliğin insan yaşamındaki yeri, bunun toplumsal, ahlâki ve yasal düzenlemelerle ilişkisi, özel / kişisel olan politik midir gerçekten de?
- çokluk, çeşitlilik, değişkenlik gibi unsurların cinsel yaşamdaki rolü ve etkileri?

kaynaklar:

“max frisch’de hayat ve insan sorunu” yüksel özoğuz, 1975, istanbul. basılmış tez.

“ingeborg bachmann - çölün kalbine yolculuk” (ingeborg bachmann - reise in die wüste)

yönetmen: margarethe von trotta; almanya, lüksemburg, 2023. biyografi, drama, 111 dakika, almanca-türkçe altıyazılı özet: ingeborg bachmann ve max frisch 1958’de paris’te ilk kez bir araya geldiklerinde ikisi de edebiyat dünyasının yıldızları arasındaydı. sonraki dört yıl boyunca büyük bir aşk yaşayıp zürih ile roma arasında açık bir ilişki yürüttüler. bağlantı: <https://mubi.com/tr/tr/films/ingeborg-bachmann-journey-to-the-desert>

“homo faber” (film)

yönetmen: volker schlöndorff, almanya, fransa, 1991, kurgu-uyarlama, 117 dak.

oyuncular: sam shepard (walter faber); julie delpy (sabeth henke); barbara sukowa (hannah piper) 117 minutes

<https://www.imdb.com/title/tt0102050/>

[https://en.wikipedia.org/wiki/Voyager_\(film\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Voyager_(film))

<https://ugurfilm7.com/homo-faber/>

konu: nisan 1957’de mühendis walter faber, venezuela’nın caracas şehrinden new york şehrine giden bir uçağa binmeyi beklerken, kendisine eski bir arkadaşını hatırlatan bir alman olan herbert hencke ile tanışır. walter, kalkıştan önce uçağa binmemeye karar verir ancak bir uçuş görevlisi onu hala terminalde bulduğunda, onu uçağa eşlik eder. uçuş sırasında uçakta motor arızası oluşur ve sierra madre oriental dağlarının yakınındaki çöle çakılır. yolcular ve mürettebat kurtarılmayı beklerken walter, herbert hencke’nin, walter’ın yirmi yıl önce isviçre’nin zürih şehrinden ayrıldığından beri görmediği eski arkadaşı joachim’in kardeşi olduğunu keşfeder. ayrıca joachim’in walter’ın eski kız arkadaşı hannah ile evlendiğini, birlikte bir çocukları olduğunu ve şimdi boşandıklarını öğrenir. walter, şu an evli olan kız arkadaşı ıvy’ye ilişkilerini bitiren bir mektup yazdıktan sonra, zürih’te hannah’ya aşık olduğu günleri düşünür. hamile olduğunu açıkladıktan sonra ona evlenme teklif ettiğini ve hamileliği sonlandıracağını söyleyerek reddettiğini hatırlıyor. yolcular ve mürettebat kurtarılır ve herbert’in guatemala’daki tütün çiftliğinde kardeşi joachim’i görmeye gitmek üzere yola çıkmaya hazırlandığı mexico city’ye getirilir. walter, eski arkadaşını tekrar görmek için herbert’e eşlik etmeye karar verir. yolculuk uzun ve zordur. ikisi sonunda tütün çiftliğine vardıklarında joachim’in kendini astığını görürler. new york city’ye geri dönen walter, dairesine döndüğünde ıvy’nin onu beklediğini görür. ıvy, walter’ın ilişkilerini sonlandırın mektubunu alır ancak bunu kabul etmez. kaçması gerektiğini düşünerek, paris iş gezisine bir hafta erken gitmeye ve uçmak yerine bir okyanus gemisine binmeye karar verir. gemide "yeni bir hayata başladığını" hisseden walter, güzel genç bir kadın olan elisabeth piper ile tanışır ve ona sabeth demeye başlar. birlikte zaman geçirirler, masa tenisi oynarlar, gemiyi keşfederler ve aşık olurlar. yolculuğun son gecesinde walter ona evlenme teklif eder, ancak o nasıl cevap vereceğini bilemez ve vedalaşmadan ayrılırlar. paris’te walter, sabeth’i louvre’da arar ve yeniden bir araya gelirler. planladığı gibi otostop çekmesi yerine onu roma’ya götürmeyi teklif eder ve sabeth kabul eder. fransa’nın güneyine doğru sürerler ve geceyi avignon yakınlarındaki bir otelde geçirirler. akşamın geç saatlerinde sabeth, walter’ın odasına gelir ve sevişirler. roma’ya varmadan önce floransa ve orvieto’da durarak fransa ve italya’da yollarına devam ederler. palatine tepesi’nde walter, uyuyan kızın başı adlı heykele hayran kalır. walter, sabeth’in eski kız arkadaşı hannah’nın kızı olduğunu öğrenir ve muhtemelen kendi kızıdır. uzaklaşır ve sabeth’e şüphelendiği şeyi söylemeyi reddeder; sabeth, walter’ın aniden açıklanamayan garip davranışından dolayı üzgündür. walter sonunda sabeth’e annesini ve babasını 1930’larda zürih’te tanıdığını söyler. walter ve sabeth yunanistan’a doğru yola koyulurlar, ancak walter, sabeth’in kızı olma ihtimalinden endişe duyar. akdeniz’e bakan bir tepede yıldızların altında uyurlar ve gün doğumunda walter yüzmeye gider. sabeth uyurken bir yılan tarafından ısırılır, telaşa ayağa fırlar ve düşerek başını bir kayaya çarpar. walter onu atina’daki bir hastaneye götürür. hannah kızına bakmak için gelir. sabeth hastanede tedavi görülürken walter, hannah’nın evinde kalır ve sabeth ile gemide nasıl tanıştığını ve birlikte avrupa’da nasıl seyahat ettiklerini anlatır. hannah, sabeth’in kızı olduğunu söyler ve ona "walter, çocukla ne kadar ileri gittin?" diye sorar. yıkılan walter, onunla cinsel ilişki yaşadığını kabul eder. sabeth yılan ısırığından kurtulur ve güçlenmeye başlar, ancak aniden kafasındaki yaralanmadan ölür. haziran 1957’de atina havaalanı’nda hannah ve walter birbirlerine sarılır ve vedalaşırlar. walter havaalanı terminalinde üzgün bir şekilde oturmaktadır. uçuş çağrısı yapıldığında, kaderini ve varoluşunu düşünerek oturmaya devam eder. raffaele totaro’nun aynı adlı bir başka filmi daha var ama, ayrıntısı yok. (<https://www.imdb.com/title/tt2891972/>)

“trois femmes” <https://www.youtube.com/watch?v=-I3W-aYpviQ>

09.10.2024; 14.15

sunum sonrası

geçen haftaya gerçekten *homo faber* damga vurdu. güzel bir sunum hazırladım ama cumrtesi günü buluşmada ancak özetini sunabildim. sonrasında herkese gönderdim ama canlı sunmak gibi olmuyor. benim anlatacaklarımı onlar söylesinler istedim.

11.11.2024; 14.05

walter faber & stiller

az önce **max frisch**'in "**stiller**" romanını da bitirdim. bitirince ikna oldum ki, max frisch bu iki karakterin birleşimi. yazdığı bir üçüncü roman daha var: "*mein name sei gantenbein*" (1964). aslında adı "*jürg reinhart. eine sommerliche schicksalsfahrt*" (jürg reinhart. kader dolu bir yaz yolculuğu) olan ilk romanı da bu sonuncunun bir erken versiyonu ve o bu üç insanın birleşimi olan birisi. onu okumadım, ama okuduğum iki romanda anlatılan iki karakterin birleşiminin ona da bana da çok benzediğini düşünmeye başladım. ilginç bulmam ve sevmem bu benzerlik yüzünden sanırım. hem walter faber, hem de stiller farklı yönlerden tıpkı beni yansıtıyorlar. düzenli mekanik, vurdumduymaz duygusuz walter faber'le, kibirli, duygusal, insan ilişkilerinde beceriksiz, özgeci, bencil, sadece kendisini düşünen ve tüm diğer insanları kendisi için varlarmış gibi gören, o rolden o role gezerek hep başkaları gibi olduğunu göstermeye çalışan "hem şişman, hem de dersine çalışmamış" stiller.

ikisi de seçim ve tercihleriyle ölümlere neden oluyorlar. fiilen ve gerçekte doğrudan sorumlusu olduğum ölüm olmasa da, bu yönden de ben onlara benziyorum. ölçüsüz, kuralsız, kimseye borçluluk hissetmeyen, "*kendinden menkul*" kişilikler. sonuç daima yıkım ama daima da küllerinden doğan bir anka kuşu gibi hep var ve hep yeni bir şeylerin peşinden giderek varoluşunu bulmaya, aramaya ve tamamlamaya çalışan bir varlık. başarıp başaramayacağını ancak gerçekten öldüğü anda - o da eğer bilinci yerindeyse - fark edecek bir insan. her iki romanda da öncelikle ispatlamaya çalıştığı şey benimkiyle aynı: "ben o değilim!"

"o" diğer insanların ona dair algılarının cisimleşmiş hâli. bu hâli onlar kadar gördüğü(m) için tersini söylüyor ve savunuyor(um). gerçeklik bu. sonu hüsrana olsa da, ne kadar reddetmeye çalışsam da gerçeklik bu! ahmet'le, nevin'le, evin'le, leylâ'yla, emine'yle, ayşegül'le, nehir'le olanlar başta olmak üzere tüm ilişkilerimde vardığım nokta bu!.. benim gerçeğim. o yüzden bu roman bana iyi geldi. belki ikisini de bir kaç kere daha okumalı, orada yazılanlardan yola çıkarak kendimin bile fark etmediğim başka yanlarımı keşfetmeliyim.

stiller'i okurken kafamın içinde şekillenen bir başka roman da belki yine tam da bu nedenle aklıma geldi. bu hayali romanda, gerçek stiller'i de tanıyan, dahası biraz onu andıran birisinin, tam da onun "stiller" olduğunu ispatlanmaya çalışıldığı yargılama günlerinde "ben stiller'im" diyerek ortaya çıkması ve bu kez onun kaleminden çıkmış bir günce ile mahkemenin önüne gelmesi, stiller'in karısı "julia"dan özür dileyerek, onu kendisinin "stiller" olduğu yolunda kandırmaya çalışması ve bu kez de onun artık yorulduğu, hastalığının son döneminde olduğu ve rahat etmek istediği için onun "stiller" olduğunu kabul etmesi, gerçek stiller'in yine "iyot gibi" açıkta kalması, tam da kazdığı kuyuya kendisinin düşerek, kendisini keşfetmesi şeklinde bir romandı. belki de max frisch'i de kendisinin kim ve ne olduğuna inandıracak bir roman olabilirdi.

böyle bir romanı yazabilir miyim? yeterince istersem yazabilirim. neden yazamayayım. ama bu kaynaklar olmadan yukarıda kendime dair söylediğim şeyleri ortaya koyacak bir roman yazabilir miyim, işte bunu yapabileceğime hiç iknâ değilim. çünkü frisch kadar bile iyi niyetli ve kendimi açık etmek isteyen birisi değilim. daha doğru sözcükle kendimle yüzleşmeye hazır birisi değilim. ama max frisch yazdığı iki romanlar bunu bana yaptırmış oldu.

21.11.2024, 19.32

“karşılaşmalar”

“karşılaşmalar” adını vermeyi düşündüğüm ve eskiden beri başkalarıyla ilgili yazdığım şiirlerle birlikte, geçen yıl bu başlık altında yazdığım şiirlerden bir e-kitap yapma düşüncem var. en azından bana iyi geleceğini düşünüyorum. onları da paylaşmalıyım. geçen yıl “yazı-sızı”yı **mahmut temizyürek**’e yollamıştım, bu yıl da onunla birlikte **haydar ergülen**’e yollayabilirim.

geçen hafta karşılaşmalar kitabını sürdürdüm. ama eski şiirleri eledikten sonra geçen haziranda yazdığım “karşılaşmalar” başlıklı şiirlere geçmiştim. sonra geçen yıl başından sonra, yıl boyu yazdığım benzer nitelikte şiirler aklıma geldi. onları çıkarınca şiir sayısının çok artacağını fark ettim. sandığım gibi yılbaşına bitmeyebilir, çünkü çok şiir dolayısıyla çok iş var.

11.11.2024; 14.05

artık bir kitabım daha oldu. “karşılaşmalar”ı cumartesi günü tamamladım ve dağıttım. nehir, beyza ile ilgili yazdıklarına yer vermemi istemedi. ben de onun yazısını çıkardım. ona dair şiirler içinde ama kitabı da istemediğini söyleyince yapacak bir şey yok. az önce arkadaşım **şadiye dönümcü** aradı, çok sayıda şiirden ayrıntılarıyla söz ederek hem değerlendirme yaptı, hem de beğendiğini söyledi. yayınlanmasıyla ilgili kutlamalar dışında okuyup bir şey diyen yok henüz. bakalım diğer değerlendirmeler nasıl olacak, nasıl gelecek.

20.11.2023,11.36

“karşılaşmalar”ı hafta içinde de aklıma gelen bazı kişilere yollamayı sürdürdüm. ama aldıklarına dair bile bir geri dönüş olmuyor. ve yayınevi’nin sahibi **kenan yücel** ve **kadir aydemir** aldığına dair yazdı. **çağatay abi(güler)** güzel şeyler yazmış o hoşuma gitti. **cevat (onursal) bey**’den de bir ses çıkmadı, en çok o şaşırttı beni. üzerinde sıkı çalışıyor, sonra yazacak düşüncelerini diye aklımdan geçiriyorum, bu da bana iyi geliyor. bakalım.

31.12.2024; 13.31

murat gülsoy ve “istanbul’da bir merhamet haftası”

zoom buluşmasının sonunda her zamankine benzer bir şekilde söz eldim ve temel olarak şu konulara değindim.

- bu romanın postmodern unsurların kullanıldığı, “yazma” meselesine dair düşüncelerini ifade etmeye çalıştığı bir “anlatı” olduğunu düşünüyorum. bunu yazmaktaki derdi (*söylemek istediği şeyler, tezleri*) ise daha önceki kitaplarında ve özellikle de yazmaya dair kaleme aldığı

“**büyübozumu: yaratıcı yazarlık**” kitabında dile getirmiştir.

buna göre edebi kurgu metinlerini;

* herkes yazabilir

* her şey yazılabilir, ne yazıldığı değil, nasıl yazıldığı bir metni “sanat / edebiyat” eseri yapar. (*bunun tersi de doğrudur. yazmayı bilemezseniz, yazdığınız ne kadar önemli doğru ve anlamlı olursa olsun edebiyat yapıtı sayılmaz.*)

* ele alınan tema ne olursa olsun herkes bildiğini ve kendini yazar (*yazmalıdır*)

* düşünceler kadar, insanı şekillendiren bilinçaltı yazmada kendisini dışa vurur. buna hem okur hem yazar olarak dikkât edilmelidir.

* yazmak için öncelikle ve çok “okumak” gereklidir.

“okumak” önemli ve gerekli bir edim ve eylemidir.

* yaşamdaki her şey doğal ya da insan yapısı her şey okunabilir (çözümenebilir) varlıklardır. (roland barthes, alberto manguel, john berger vb.)

* okumanın boyutları: üç-dört, hattâ daha çok boyut sayılabilir.

* bunun en iyi gösterilebildiği örnekler insanlar ve yaşamlarıdır. bu yaşamları ortaya koyan sanat yapıtları ise insanı okumaya göre daha kolay bir yöntemdir.

bu metnini okuma ve yazmayla ilgilenecek olanlara, ders verir gibi değil de bir anı anlatır gibi kaleme alarak yapmış. ancak yapının roman türünde gözlenen çok derinliği yok. üstelik içerik anlamında da ne dedikleri çok önemli değil. ama bu arada yazma tekniklerini de ortaya koyacak unsurları göstererek anlatmış ve bunu öne çıkarmış.

23.11.2024; 16.30

“james joyce okuması”

daha önce gümüşlük’ te bir kez canlı ve buluşarak okuduğumuz **james joyce**’un ünlü romanı “ulysses” ya da “finnegan’ın vahı” kitaplarından birisini yine aynı biçimde ama bu kez de zoom ortamında birlikte ve konuşarak okuma projesi, **nuray d. kaya** aracılığıyla tanıdığım ve zeplinart e-dergisini yayınlayan aynı zamanda da **declan kiberd**’in “ulysses ve biz” adlı kitabını çeviren **zeynep çiftçi**’yi tanıdıktan sonra aklıma geldi. aslında finnegan’ın vahı’ nı merak ediyordum, ama kendisiyle yaptığımız konuşmada, ulysses’in tamamını okumadığını öğrenince ve onu okumanın daha iyi olacağını belirtince, bunu birlikte yapmaya karar verdik. bu projenin altyapısını da **mehmet ali alabora**’nın “gather-in”inde ve farklı yerlerden katılıma açık yapma düşüncesi aklıma geldi. bu mecrada olunca belki avrupa’da yaşayan bazıları da katılabilir, dahası onlar için bir destek olmuş olur diye düşündüm. hattâ kendisine geç de olsa ulaştım. ama sonrasında bunun ticari bir şeye dönüştürmüş olmanın bana iyi gelmeyeceğini düşününce her ne kadar 40 dak.da bir kapansa da zoom’da yapma imkânı bana daha iyi geldi. beni çok bağlayacak bir etkinlik olsa da bunu yapmayı istedim. bunların aklıma geldiği ilk gün, (09.09.2024; 09.21) haftalık yazılarımın içinde bundan söz ettim. sonra gerekli düzenlemeyi yaptık. bu amaçla “uluses-II” adında bir signal grubu ve yandex’te de bu sırada başvuracağımız kaynakların bulunduğu bir destek klasörü oluşturdum ve kaynak kitaplarla yazıları yükleyip, herkesin kullanımına sundum. gruba ve okumaya sandığımdan daha fazla bir katılım oldu. 11 kasım’ da başladığımız bu etkinlik kapsamında yıl sonuna kadar tam 23 buluşma gerçekleştirdik. bunlara da 31 katılımcı toplam olarak 519 kez katıldı. buluşma başına ortalama katılım ise 22,56 oldu.

27.12.2024; 22.30

ihсан oktay anar ve “puslu kıtalar atlası”

bu yıl 67 yaşımın içindeyim. rahmetli dedem tam bu yaşında bu dünyayı terk etmişti. çok konuşmazdı ama çok şey bildiğini, yaşadığını hissettirirdi. benim eskiye, geçmişe olan merakımın nedenlerinden birisi budur. şimdi onun yaşına geldim, merak ettiğim geçmiş, o zaman merak ettiğimden çok daha fazla... ama o geçmişle ilgili pek çok şeyi gördüğüm, yaşadığım, yaşamadıklarımı da okuduklarımdan öğrendiğim vâkî. onun işaret ettiklerini onun zamanını anlatanlardan daha eskilerini ise ulaşabildiğim eski kaynaklardan öğreniyorum.

okumak gerçek anlamda öğrenmenin değil, öğrenilmesi gereken Şeylerden, bilgilerden, olaylardan haberd r olmanın yolu. ama insan ömrü sınırlı, yazılan, kaydedilen her Şeyi okuyamaz. bazıların      geçmesi, ertelemesi gerekir. bunu neye göre yapar, herkes için geçerli tek bir kural ya da yöntemin olduğunu düŐünmüyorum.

  puslu kıtalar atlası  romanı, her g ndemime geldiğinde okumayı hep erteledim. nedeni belki onun yazarına dair algılarım, düşüncelerim, belki de onun verdiği izlenimlere göre baŐkalarında yaşadığım deneyimlerimdi...   puslu kıtalar atlası  nı serbest okuma grubunun bu ayki buluşması için seçilmesi nedeniyle okudum. bu grubun kurucusu ve kolaylaŐtırıcısı olarak önce kendi kendime   okumayayım  dedim, ama sonrasında seçen arkadaŐlarıma haksızlık olacağını düŐünüp okudum. bu bir ilk ihsan oktay anar okumasıydı. işin tuhaf yanı bana hiç   ilk kez okuyormuŐ m  gibi gelmedi.

bunun nedenleri çeşitli...

Örneğin, uzun süredir,   gece okuma kitaplarım  arasında yer alan ve Şimdi 10. cildini okuduğım   binbir gece masalları  bunun nedenlerden biri olabilir. ikincisi de onu taklit eden çok sayıda başka bazı yazarlardan içeriğini bilemediğim, ya da bir başka nedenle (yazarları arkadaşım olduğundan, benden bu yönde bir talepte bulunulduğu için vb.) okuduklarım olabilir.

ama sonuç deėiŐmiyor:

  bu yapıt bir esinlenme ve bir türev. Özgünlüğü sahte ve yanıltıcı. 

yok hayır anlattığı konunun    zel liğini değil, bu konu için yarattığı kahramanlar ve baŐlarına gelenleri kastediyorum. buna benzer olayları, üstelik çok daha fantastik ve farklı ders ve anlamlarla yüklü olanları anlatan, 1001 gece masallarının okuduğım 10 cildinin içinde çokça örnekten söz ediyorum.

  esinlenme ve t rev  olanlara dair negatif bir algım olduğunu da düŐünmenizi istemem. bu Şekilde okuduğım çok güzel örnekler var.   ulysses i hepiniz biliyorsunuz. böyle düŐünürseniz en azından bana ve değerlendirmeme haksızlık etmiş olursunuz. ama Şunu da teslim etmeliyim ki, bu dünyada belirli süre yaŐayanlar, bu dünyanın ortalama tavır ve davranışlarına tanık olmuş, yaŐamıŐ olanlar bazı Şeyleri gördükleri anda ne olduklarını hemen kavrayabiliyorlar. bu iyi bir Şey, gelişme ve ilerleme için de zorunlu bir durum. bunun için de çok okumak gerekli.

  puslu kıtalar atlası  benim için işte onlardan birisi: içinde yeni bir Şey içermeyen, daha önce yapılmış, yazılmış, anlatılmış olanı, hiçbir özgünlük ve farklılık olmadan yineleyen, kopya edenlerin ürettiklerine benzer yapıtlardan birisi.

ticari yayın dünyası, ya da zamanı itibariyle bazı Şeyleri diğerlerinden farklı belirli bir soyutlama ile ifade eden birilerini bulmuş, bazı yayın evleri bu yapıtta bir farklılık görmüŐ olabilirler. ama gördüklerinde farklı buldukları, geçmiŐte çoktan üretilmiŐ, ama bunun bilgisine sahip olmadıkları ya da haberdar olmadıkları için, özellikle 1001 gece masalları gibi bazı yapıtlardan   bi-haber  oldukları için olabilir. başka bir deyişle 1001 gece masallarını okumamıŐ, ya da onun içeriğinden haberd r olmayan bir editör bu yayının sorumlusu olabilir.

dolayısıyla bir yazara hangi konuyu yazacağını ya da yazmayacağını dikte edemeyeceğimize göre bunun sorumlusu olarak yazarı suçlayamayız. sorumluluk, önüne gelen dosyayı, öncüllerini bilmediği için ayırdedemiyen editörlerin ve o editörlere kanarak sadece geliri önceleyen yayınevlerinin, ticari karar vericilerininindir. bir eksiklik ya da hata söz konusudur.

yazar da eğer bunun öncüllerini biliyorsa, onlardan farklı ve  zg n bir Şey  retememiŐse o zaman sorumludur. dolayısıyla bir yineleme ya da kopyalamanın faili sayılmalıdır. yok bu yapıtları bilmiyorsa o zaman da daha   olması ya da piŐmesi  gereken bir yazar olarak nitelendirilmelidir.

diyeceğim o ki, “bilmemek ayıp değildir, öğrenmemek ayıptır.”

kuşkusuz bu ayıba biraz da ortamın gazına gelip, bu yapıtlarda özgün bir şeyler bulanların da katkıları vardır... ama bunları öğrenmenin de başka yolu yoktur. çünkü deveden büyük fil vardır. boyu itibariyle bakarsak, zürafa da orada durmaktadır. hiç kimse fil ya da zürafa olamaz... ama farklı, özgün, güzel olanı herkes bulabilir, hissedebilir.

sonuçta bu roman yayınevinin bilgilerine göre ilk kez 1995 yılında yayınlanmıştır. başka bir deyişle bugün okurun karşısına çikalı 29 yıl olmuştur. 29 yıl öncenin algı ve piyasa gereklerine göre belki bir ticari yarar umularak yayınlanmış olabilir. aralık 2024 itibariyle 83. baskıya erişmiştir. basılan kitap sayısının daha çok olduğunu düşünüyorum, ama en minimum rakamdan bir hesaplama yaparak 166 bin nüsha basıldığını (yuvarlak iki yüz bin) düşünebiliriz. bugün internet üzerindeki satış fiyatı 172 tl'dir. bu yaklaşık olarak “5 \$” eder. 29 yıldır tümünün en azından bu bedelden satıldığını kabul edersek toplam $5 \times 200.000 = 1$ milyon \$ yapar. ülkemizde telif olarak yazara ödenen karşılık %8-12 arasında değişmektedir. bunun üzerinden bir hesaplama yaparsak yazarına 80-120 bin dolar kazandıran bir kitaptan söz ettiğimizi düşünebiliriz. tabii böyle bir karşılığı varsa, benim bu tür eleştirilerimin bir anlamı olamaz. ama şunu söyleyeyim ki ben bu paya “5 dolar” bile katkıda bulunmadım. kitabı pdf'ten okudum. onun için de bunları rahatlıkla söyleyebiliyorum.

kuşkusuz burada hisleri yarıştırmıyorum, ama hisler de evrimin aşamalarını bizlere gösteren önemli unsurlardan birisidir. iyi olduğunu gerçekten hissedene kadar iyi'ye “iyi” demeyenlere ne mutlu!

26.12.2024; 16.30

geçen yılın genel değerlendirmesi

daha önce de burada yazdığım gibi geçen yılın özeti, yeni bir şehir ve mekâna taşınarak hayatı tek bir yerde yaşamaya başlamak, kızımın hırvatistan'da, eski baldızımın londra'da, eski arkadaşlarımla avusturya ve istanbul'da buluşma, hırvatistan, slovenya, ingiltere, avusturya, almanya gezileri, bir şiir kitabı yazmak, yeni bir toplu okuma çalışmasına başlamak ve bunların yanında eski yaptıklarımı da sürdürmek, çoğu bedensel sıkıntılardan kaynaklanan ciddi depresyon hâli ve yalnızlık 2024'ün tarihe bıraktığı izler şeklinde kayda geçirilebilir.

elbette boş geçtiği söylenemez, ama ben tüm bunlardan yeterince memnun muyum, orası meçhul. “daha çoğu ne olabilir?” diye sorulabilir... bir insanın varlığı ve sağlık sorunlarının daha az olması, herşeyin başka türlü ifade edilmesine yol açabilirdi.

2025'ten ne bekliyorum? tamamlayamadığım işleri yapmak kuşkusuz ilk sırada, ulysses'i okuyup dublin'de bloomsday'a katılmak ikinci sırada olabilir, sırada bekleyen çalışmalarımı tamamlayıp en azından iki kitap daha çıkarmak, gerçek anlamda bir yaşam arkadaşı, yoldaş bulmak ve ruhsal olarak daha mutlu olmak, alkolü biraz azaltıp kendime başka bir yaşam tarzı oluşturmak da bunların tamamlayıcısı olabilir.

görüp bakacağız.

2024'e elveda, 2025'e merhaba....

31.12.2024; 13.31

yazılarım ve notlarım

2024

mustafa sütlaş

mayıs 2025
izmir